De religieuze gedrevenheid van Dirck Weyman *in het licht van de lotgevallen van een Utrechtse glasmakersfamilie in de zestiende eeuw*

Llewellyn Bogaers

Dissidente geloofsopvattingen brachten de Utrechtse glasmaker Dirck Weyman (ca. 1505/06-1568) drie keer in aanraking met justitie. In 1534 verkeerde hij in doperse kringen, in 1568 in gereformeerde. Dit is uitzonderlijk: de auteur zijn geen andere mensen bekend die zowel in 1534 als in 1568 veroordeeld zijn. Ook de overgang van doperse sympathie naar gereformeerde gezindheid is opmerkelijk. Reden voor een analyse van zijn opvattingen. Waarbij ook aandacht besteed wordt aan het gezin waartoe hij behoorde: in 1534 waren bijna alle gezinsleden bij de doperse beweging betrokken. Dircks vader, Jan Weyman, was een succesvolle glasmaker geweest die bestuurlijke functies in gilde en stedelijke raad had bekleed. Wat was er met dit gezin gebeurd? Vanuit het perspectief van deze ambachtelijke familie worden tenslotte de grote politieke en sociale veranderingen die Utrecht in de zestiende eeuw doormaakte in de analyse betrokken.

Llewellyn Bogaers studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Van 1986 tot 1992 onderzocht zij in dienst van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) de politieke, sociale en religieuze verhoudingen in de stad Utrecht in de zestiende eeuw. Momenteel werkt zij aan haar proefschrift.

Inleiding

Waarom verandert iemand van kerk? Concreet: wat heeft een katholiek in de zestiende-eeuwse Nederlanden bewogen om moederkerk en traditie achter zich te laten en zich bij de lutherse, doperse of gereformeerde [1] beweging aan te sluiten? Vragen als deze liggen aan dit artikel ten grondslag. Zij zijn niet eenvoudig te beantwoorden: naarmate het verleden verder weg ligt, is minder informatie over persoonlijke motieven voorhanden. En dit geldt zeker voor het geloofsleven van mensen die niet tot de elite hebben behoord. Onlangs heeft J.J. Woltjer gepleit om binnen de kerkgeschiedenis juist aan de spiritualiteit van gewone gelovigen meer aandacht te besteden [2]. Deze oproep houdt een uitdaging in: van 'gewone mensen' zijn zeker in een verder weg liggend verleden nauwelijks sporen bewaard gebleven. En zo het al moeilijk is om over hun dagelijkse leven zinvolle informatie te achterhalen, hoeveel gecompliceerder is dit niet voor hun innerlijke leven?

Dirck Weyman

Toch wil ik in dit artikel een poging wagen om in ieder geval de contouren te schetsen waarbinnen het geloofsleven van de Utrechtse glasmaker Dirck Weyman (ca. 1505/06 [3]-1568) gestalte heeft gekregen. In verschillende fasen van zijn leven heeft Weyman in het openbaar getuigenis afgelegd van zijn religieuze inzichten, een handelwijze die niet onopgemerkt is gebleven en tot drie keer toe tot gerechtelijk vervolging heeft geleid. In de literatuur over de reformatie in Utrecht wordt Dirck Weyman wel genoemd, maar als historische figuur komt hij onvoldoende uit de verf [4]. Reden om aan zijn persoon en leven meer aandacht te besteden, temeer daar hij niet tot de toplaag van de Utrechtse samenleving behoorde, maar van burgerlijk-ambachtelijke origine was. Weyman zelf heeft geen enkele persoonlijk teken nagelaten. Wat ik van hem weet, is het resultaat van sprokkelwerk: in de vonnissen wordt melding gemaakt van Dircks optredens en standpunten. Deze informatie is niet alleen geanalyseerd, maar ook in een maatschappelijk kader geplaatst. Daarnaast was ik benieuwd naar de positie die Dirck Weyman en zijn familie in de Utrechtse samenleving innamen. Van de familie Weyman, glasmakers van generatie op generatie, heb ik allerhande informatie verzameld: van de opdrachten die zij als glasmaker kregen tot de huizen die zij bezaten en wat er verder aan materiaal voorhanden was. Ook deze gegevens zijn met elkaar in verband gebracht en tegen de achtergrond van de toenmalige ontwikkelingen in de stad Utrecht belicht. Dat veel bronnen de revue gepasseerd zijn, behoeft in deze context nauwelijks vermelding [5]. Het is een boeiende speurtocht geworden die onverwachte doorkijkjes in de zestiende-eeuwse Utrechtse stedelijke samenleving heeft opgeleverd.

De geloofsovertuiging van Dirck Weyman

Het vonnis van 1530

De eerste keer dat Dirck Weyman omwille van de religie met justitie in aanraking kwam, was in 1530. Hij was toen ongeveer 25 jaar oud. In het Raads Dagelijks Boek, het boek waarin de Utrechtse raadsbesluiten zijn opgetekend, staat op 10 januari 1530 vermeld:

'Overcomen by borgermeysteren ende scepenen dat die schout sel moegen laeten verborghen Dirck Weyman die gevangen is ter saicken beruerende Lutherye voir duysent karolus gulden, scepenen wysing te verwachten off die man weder te leveren' [6].

Dirck Weyman zat blijkbaar in de stadsgevangenis op beschuldiging van 'lutherye', de in die tijd gangbare benaming voor mensen die van ketterij werden verdacht, genoemd naar de hervormer Maarten Luther, die op 31 oktober 1517 aan de deur van de slotkerk te Wittenberg 95 stellingen bevestigd zou hebben tegen de aflaathandel. Op een borgtocht van 1000 karolus gulden mocht Dirck Weyman in afwachting van het vonnis de gevangenis verlaten. Duizend gulden was in die tijd een enorm bedrag als wij bedenken dat 5 stuivers een goed dagloon was voor een geschoold, leidinggevend vakman, en dat derhalve een inkomen van 60 gulden per jaar heel behoorlijk was [7]. Hoe lang Dirck in de gevangenis heeft gezeten of hoe zijn borgsom is opgebracht, viel niet te achterhalen [8]. Waarschijnlijk was zijn vader rijk genoeg om zich voor dit bedrag garant te stellen. Van een gerechtelijke uitspraak wordt ook in een later stadium nergens melding gemaakt, wat doet vermoeden dat de schepenbank uiteindelijk geen vonnis heeft gewezen. Over Dirck Weymans religieuze denkbeelden geeft dit raadsbesluit geen informatie. Voor nu is het voldoende te weten dat hij in 1530 'van lutherye' werd verdacht.

1534: op Vredenburg gevangen

Deze ervaring met justitie was voor Dirck Weyman blijkbaar onvoldoende waarschuwing om zich in het openbaar te onthouden van religieuze stellingname: in 1534 werd hij weer omwille van de religie gearresteerd, nu op last van het Hof van Utrecht, en zat hij samen met zijn zuster Stijntje en zijn broer Jan en de goudsmid Jacob van Noort [9] op het kasteel Vredenburg gevangen [10]. In de vonnissen die het Hof van Utrecht op 25 april 1534 over elk van hen uitsprak, valt te lezen hoe ieder over religie dacht, al is een deel daarvan in standaardjargon verwoord.

Van de vier arrestanten werd Dirck door het Hof van Utrecht als de voornaamste beschouwd: hij was 'grotelicken suspect ende berufticht [..] van ketterye ende lutheraensche dwalingen'. Uit vooronderzoek was immers gebleken dat hij de roep had 'qualicken te ghevoelen' van de communie, de kinderdoop en de priesterwijding, sacramenten waarvan in de zestiende eeuw wel vaker betwijfeld werd of de

In de Buurkerk moest Dirck Weyman in 1534/35 veelvuldig de mis bijwonen. Pieter Saenredam, pen en krijt op lichtgrijs papier, GAU, TA.Ja 4.3. Foto GAU, neg. nr. C 3374.

katholieke kerk die in de geest van Christus had geïnstitutionaliseerd. Zo zou Dirck gezegd hebben 'zoo wèl priester te zyn als die andere geconsacreerde', een opmerking waarmee hij tot uitdrukking bracht dat hij zich evenzeer priester voelde als iemand die de geestelijke wijdingen had ondergaan. Hiermee laat hij zich kennen als een aanhanger van het denkbeeld van het priesterschap van alle gelovigen en geeft hij uiting aan een zeker anti-clericalisme. Ook aan andere katholieke opvattingen en instellingen hechtte hij geen betekenis: in hel of vagevuur zou hij niet hebben geloofd, en op zon- en feestdagen zou hij zelfs hebben gewerkt. Bovendien stond hij in nauw contact met 'Lutheraenen ende suspecte van quader leeringhe'. Spotlust was hem bij dit alles niet vreemd. Tijdens een processie zou hij tegen zijn hond hebben gezegd: 'leght u handen te gader ende looft uwen God ende Heere'.

Deze tenlastelegging had Dirck Weyman ten dele bekend. Hij werd veroordeeld tot een afzwering in het openbaar van alle ketterse overtuigingen en contacten en tot openbare boetedoening. Een jaar lang moest hij samen met zijn broer en zuster en Jacob van Noort op een prominente plaats in de Buurkerk enkele malen per week de mis bijwonen en geld offeren. Met Christelijke hoogtijdagen moesten zij biechten en als eersten te communie gaan. Elke maand dienden zij een schriftelijke verklaring van de pastoor te overleggen dat zij het vonnis op deze punten waren nagekomen. Blijkbaar had het Hof veel vertrouwen in een religieuze heropvoeding.

Dircks vader herdoopt

Op 12 mei 1534 kondigde het Hof van Utrecht namens de landvoogdes Maria van Hongarije een amnestie af voor herdoopten die hun dwaling wilden herroepen [11]. In Utrecht maakten Jan Weyman, de vader van Dirck, Jan en Stijntje, en twaalf andere Utrechtse mannen en vrouwen hiervan gebruik [12]. Uit hun vonnissen blijkt dat zij tot de kring van de Utrechtse wederdoper Dominicus Abelsz. behoorden [13]. In de afgelopen winter hadden zij zich allen laten herdopen. Ook zij werden veroordeeld tot een afzwering in het openbaar van hun ketterse overtuigingen, tot het vragen van vergeving, en tot het bijwonen van missen. Bovendien moesten zij een boete betalen. De hoogste straf werd toebedeeld aan Jan Weyman: hij moest 28 gouden realen opbrengen, wat in die tijd gelijk stond aan 84 gulden. Op de mogelijkheid van een hoge geldstraf was hij bedacht geweest: op 19 mei 1534 had hij al zijn roerend en onroerend goed op naam van zijn kinderen laten zetten [14]. Het zal hem niet gebaat hebben [15].

Wederdopers

Deze reeks vonnissen werpt een nieuw licht op het proces dat Dirck en zij lotgenoten in april 1534 had ondergaan. Werden met de zinsnede 'Lutheraenen ende

Volwassenen ontvangen de doop. Pentekening van onbekende Nederlandse kunstenaar, nr. 65, Staatsbibliotheek Berlin, Libri picturati, A96.

suspecte van quader leeringhe', waarmee de gevangenen in nauw contact zouden staan, wederdopers bedoeld? Het feit dat Jan Weyman, de vader van drie van de vier arrestanten, tot deze groep behoorde, maakt dit wel zeer waarschijnlijk. Dit wordt nog versterkt door het gegeven dat in het vonnis van Jacob van Noort vermeld staat, dat deze 'tot diversche stonden geconverseert ende omgegaen heeft

mit Dominicus Abel, mr Jan barbier, Henrick Bloem ende andere vander selver dwalinghe berufticht' [16], allen bekende wederdopers in die tijd.

Münster

Om deze informatie op waarde te kunnen schatten is het nodig de blik over de grenzen te richten, en wel op de Duitse stad Münster, waar in de winter van 1533/34 een steeds radicalere groep wederdopers de macht in handen hadden gekregen. In een tijd dat het binnen de katholieke kerk gistte en aan de bijbelse grondslag van tal van kerkelijke instellingen werd getwijfeld, stonden met name de betekenis die aan de communie werd gegeven en de kinderdoop aan kritiek bloot. In 1525 waren in Zürich de eerste volwassenen gedoopt, als teken dat men zich op een nieuwe manier tot God en de wereld wenste te verhouden, en in die zin als teken van belijdenis en wedergeboorte. Deze beweging had zich snel verbreid, ook al had zij, in nasleep van de Duitse boerenoorlog, van meet af aan aan vervolging bloot gestaan. Begin 1534 was de doperse beweging een radicalere fase ingegaan. Leiders die zich in Münster hadden gevestigd, hadden de boodschap doen uitgaan dat het einde der tijden nabij was en dat alleen wie herdoopt was, gered zou worden. Ook hadden zij hun volgelingen opgeroepen huis en haard te verlaten en in Münster het godsrijk op aarde te vestigen. Uit de Nederlanden gaven duizenden aan deze oproep gehoor. Obbe Philips beschrijft in zijn *Bekentenisse* de roes waarin men in die tijd leefde en de druk die van buitenaf werd uitgeoefend [17]. De leiders in Münster manipuleerden de intentie van de volgelingen die toch vooral op het eigen

Jan van Leiden als gekroond koning: Münster in 1534. Pentekening van onbekende Nederlandse kunsenaar, nr. 49, Staatsbibliotheek Berlin, Libri picturati, A96.

zieleheil gericht geweest zal zijn, ten eigen bate: zij noemden Münster 'een stat der behoudinge der heilighen', het nieuwe Jerusalem [18]. De beweging ontaardde: in Münster kwam het tot excessen van velerlei aard en er heerste terreur. Naar buiten toe werd in 1534/35 een strijd op leven en dood geleverd met de troepen van de bisschop van Münster en van keizer Karel V [19].

Dominicus Abelsz.

Ook Dominicus Abelsz. was naar Münster onderweg. Hij was een geboren Utrechter, zoon van de vooraanstaande goudsmid Abel vande Vechte [20]. Hij was in de voetsporen van zijn vader getreden en ook goudsmid geworden. In de winter van 1533/34 had hij zich als leraar van de anabaptisten ontpopt en had hij volwassenen het doopsel toegediend. Zijn welbespraaktheid en geleerdheid werden geroemd. Een anonieme ooggetuige noemde hem 'de principaelste van al den ketters, ende die alder geleertste', en volgelingen vergeleken hem met de apostel Paulus en geloofden niet dat die net zo geleerd en welsprekend was geweest als Dominicus [21]. Op 21 maart 1534 werd Dominicus Abelsz. in Amsterdam gearresteerd, toen hij zich aan boord van een schip bevond dat uit wilde varen richting Münster. Dit voornemen heeft hem zijn leven gekost: op 28 maart kwam het Hof van Holland in Amsterdam aan om de gevangen wederdopers - die als zeer gevaarlijk werden ervaren - te berechten. Reeds op 30 maart werd over de twee leiders van de beweging, Dominicus Abelsz. van Utrecht en Jacob Symonsz. van Delft, het doodvonnis uitgesproken [22]. Nog diezelfde dag werden zij onthoofd. De verschrikkingen van het beleg en de inname van Münster zijn hun bespaard gebleven.

Herdoopt?

Dirck Weyman en zijn mede-gevangenen werden gearresteerd nadat vooronderzoek had uitgewezen dat zij er dissidente meningen op na hielden. Wat was echter de aanleiding tot dit vooronderzoek geweest? Stond het in enigerlei wijze in verband met de uittocht naar Münster of met het optreden van Dominicus Abelsz.? De datum van hun proces, 25 april, doet zulks vermoeden. Over de aanleiding tot de arrestatie geven de vonnissen echter geen informatie. Evenmin zijn er gegevens beschikbaar over de duur van hun gevangenschap of over de datum van hun arrestatie.

In de vonnissen wordt niet opgemerkt dat de gevangenen herdoopt waren. Er wordt slechts vermeld dat zij een kwaad gevoelen hadden van de kinderdoop. Dit sluit evenwel niet uit dat zij toch herdoopt waren: zij verkeerden zo overduidelijk in herdoopte kringen dat dit zeer wel mogelijk geweest moet zijn. Voor de rechtbank had volstaan dat zij hun dwalingen hadden toegegeven en berouw hadden betoond. Daarmee was de kous af. Hierbij dient te worden aangetekend dat in de Noordelijke Nederlanden het vervolgingsbeleid ten opzichte van berouwvolle herdoopten in deze periode zeer mild was [23]. Dit geldt ook voor Utrecht: op grond

Deze miskelk uit 1516 toont het vakmanschap van Abel van de Vechte. De kelk maakt nu deel uit van de kerkschat van de St. Michaelparochie te Zwolle. Foto door G.Th. Delemarre te Bunnik.

van tal van procesdossiers kan aangetoond worden dat de Utrechtse rechtbanken in deze decennia zeer terughoudend waren in het veroordelen van Utrechtse burgers omwille-van-de-religie, zelfs als bekend was dat die actief betrokken waren bij radicale groeperingen [24].

In hoeverre de straf die Dirck Weyman en zijn lotgenoten werd opgelegd als vernederend werd ervaren kunnen wij niet inschatten. En ook niet wat toen het sociale effect was van een arrestatie of van boetedoening in het openbaar en het veelvuldig en goed zichtbaar doen van godsdienstoefeningen.

Familiebetrekkingen

Een intrigerende uitkomst van deze reeks processen was dat nagenoeg het hele gezin van Jan Weyman betrokken bleek bij de doperse beweging en dat op de achtergrond de figuur van Dominicus Abelsz. zichtbaar was geworden. Het kon bijna niet anders of de familie Weyman moest Dominicus Abelsz. persoonlijk hebben gekend. Ze hoorden tot dezelfde parochie, de Buurkerk, en woonden niet ver bij elkaar vandaan, respectievelijk in de Boterstraat en in de Servetstraat, maar toch te ver uiteen om buren genoemd te kunnen worden. Dat er collegiaal contact was tussen een meester-glasmaker van Utrecht, Jan Weyman, en de Utrechtse meester-goudsmid Abel vande Vechte, de vader van Dominicus, lag ook voor de hand - beide kregen bijvoorbeeld opdrachten van het Domkapittel [25]-, maar dat is nog geen bewijs voor vriendschap, evenmin als het feit dat beide vaders lid waren van dezelfde, grote Broederschap [26]. Een voogdijstelling naar aanleiding van het feit dat Dircks moeder in 1526 was overleden [27], nam alle twijfel weg: over de minderjarige kinderen van Jan Weyman werd niemand minder

Merken onder aan de voet van de Zwolse kelk: de 'A' met daarin een 'V' is het merkteken dat aan Abel van de Vechte wordt toegeschreven; daarnaast het stadsteken van Utrecht; de 'K' geeft de jaarletter aan en staat voor 1516. Foto door L.E. van den Bergh-Hoogterp.

dan juist Abel van de Vechte aangesteld als voogd [28]. Tussen beide families heeft dus inderdaad een intensief contact bestaan, die vermoedelijk van langer duur was: gewoonlijk werden voogden benoemd uit de familie of vrienden van de overleden ouder.

Het religieuze klimaat in Utrecht

Het bericht dat zijn moeder in 1525 was overleden, gaf mij opeens een glimp in het leven van Dirck Weyman. Op dat moment werd hij voor mij een mens, was hij niet langer een naam, abstract. Ik zag hem door Utrecht lopen en realiseerde mij de wereld waarbinnen hij geleefd had. In zijn jeugd had de reformatorische beweging ook in Utrecht opgang gemaakt. Tussen 1520 en 1526 liet die brede beweging die de vroege reformatie was hier onmiskenbaar sporen achter [29]: al snel circuleerden lutherse geschriften [30]; werden van de kansel Luthers denkbeelden verkondigd [31]; nam Hinne Rode, de rector van de Hieronymusschool, het voortouw in het debat over de avondmaalsopvatting [32]; was de humanist Gerard Geldenhouwer, persoonlijke secretaris van bisschop Philips van Bourgondië (1517-1524), de zaak van de hervorming toegedaan [33]; en waren er dissidenten onder de burgers. Bekend is Willem Dircksz. de stadskuiper, die er tal van non-conformistische opinies op na hield [34]. In het openbaar had hij ondermeer stelling genomen tegen de verering van heiligen, ook van Maria, en had hij gezegd dat 'men behoirden nyemant aen te roepen dan Godt alleen' [35]. Een 'Willem Dircksen die cuper' was in 1503/04 lid van dezelfde broederschap geworden als waar Jan Weyman en Abel van de Vechte toe behoorden [36].

Temidden van deze mensen was Dirck Weyman dus opgegroeid. Het is heel goed mogelijk dat hij als oudste zoon van een meester-glasmaker de Latijnse school heeft bezocht, waar Hinne Rode les gaf. Bovendien valt het van een erudiet mens als Dominicus Abelsz. te verwachten dat hij Dirck Weyman tot het lezen van religieuze literatuur heeft aangezet. En misschien heeft hij dan wel de *Summa der godliker scriftueren* (1523) gelezen, een boek dat in die tijd veel ophef maakte [37]. Het was geïnspireerd op Luthers overtuiging dat alleen geloof in Gods belofte van verlossing de mens kan redden, en niet zijn goede werken. Hendrick van Bommel die in Utrecht gewoond heeft, wordt wel als auteur van dit boek genoemd [38]. De Leidse drukker van dit boek, Jan Seversz., vond in ieder geval in Utrecht zowel in 1524 als in 1525 tijdelijk onderdak, nadat hij een gerechtelijk bevel genegeerd had om zich voor het Hof van Holland voor dit boek te verantwoorden [39]. In bepaalde kringen in Utrecht zal dit boek dan ook niet onopgemerkt zijn gebleven.

Tussenbalans

In de periode waarin religieus dissidentisme in Utrecht de kop opstak, was het er ook in politiek opzicht uiterst roerig. Van 1525 tot 1528 was Utrecht het toneel

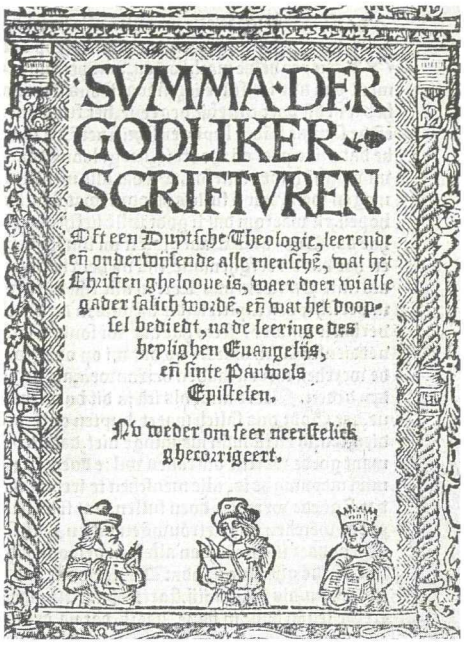
SVMMA·DER
GODLIKER
SCRIFTVREN
Oft een Duytsche Theologie, leerende
eñ onderwijsende alle menschē, wat het
Christen gheloove is, waer doer wi alle
gader salich wordē, eñ wat het doop-
sel bediedt, na de leeringe des
heyligher Euangelijs,
eñ sinte Paulwels
Epistelen.
Nv weder om seer neerstelick
gheorrigeert.

Omslag van de Summa der godlikker scrifturen, UBU, E oct. 437, rariora.

van tweedracht. Bij deze woelingen was de hele familie Weyman actief betrokken. Op deze veelbewogen episode in de Utrechtse geschiedenis kom ik straks terug. Ik vermeld hier slechts dat een oom van Dirck, Cornelis Weyman, in 1526 aan de gevolgen van een vechtpartij met een politiek tegenstander was overleden [40]. Wat voor indruk hebben al deze gebeurtenissen, de burgerstrijd, de religieuze beroering en het overlijden van zowel zijn moeder als zijn oom, op Dirck Weyman gemaakt? Hebben zij hem gevoelig gemaakt voor de vergankelijkheid van het leven? Het feit dat Dirck op redelijk jonge leeftijd reeds twee keer omwille van de religie gearresteerd is geweest, geeft aan dat hij zich al vroeg in religieuze vraagstukken verdiept heeft. Dat had hij niet onder stoelen of banken geschoven.

Het vonnis van 1568

Kennelijk heeft de veroordeling van 1534 Dirck Weyman terughoudender gemaakt in het openlijk getuigenis afleggen van zijn religieuze gevoelens. Meer dan dertig jaar later blijkt hij echter nog steeds de zaak van de hervorming te zijn toegedaan. Eind 1566, het jaar van de hagepreken en van de beeldenstorm, maakte Dirck Weyman samen met Adriaen van Oestrum, Jan Pyll en Dirck Dircksz. Neuteboom deel uit van een comité dat de invoering van 'de nyeuwe religie' alsnog mogelijk wilde maken [41]. Daartoe had het aangehaakt bij een landelijke beweging die koning Philips II een eenmalig bedrag van drie miljoen goudgulden had aangeboden in ruil voor de vrije uitoefening van de nieuwe religie [42]. Op 30 december 1566 presenteerde dit Utrechtse comité het stadsbestuur hiertoe een smeekschrift [43].

Voor Utrecht was het voorlopig de laatste poging om de hervormde godsdienst voor de stad te behouden: onder druk van de Beeldenstorm die in Utrecht van 24 tot 26 augustus woedde, had het stadsbestuur op 27 augustus een verdrag met 'die van de nyeuwe religie' gesloten, waarbij hun ondermeer de uitoefening van hun godsdienst werd toegestaan in de Jacobikerk. De landvoogdes Margaretha van Parma achtte dit verdrag echter niet in overeenstemming met het Accoord dat zij op 23 augustus met leden van het Verbond der Edelen had gesloten en maakte het onmiddellijk ongedaan [44]. Op 6 september werd in de stad afgekondigd dat - in overeenstemming met de bepalingen van dit Accoord - die van de nieuwe religie

voortaan alleen buiten de stadsmuren mochten prediken. De hervormingsgezinden hielden zich aan deze bepaling en verlieten de Jacobikerk. Desondanks richtten zij daarna voortdurend verzoeken aan het stadsbestuur om een kerk in de stad te mogen hebben. Op alle verzoeken werd afwijzend gereageerd [45]. Door bemiddeling van de stadhouder, prins Willem van Oranje, kregen de protestanten uiteindelijk op 28 november toestemming om buiten de stadsmuren op een vaste plek bijeen te komen. Met deze concessie waren de termen van het Accoord al behoorlijk opgerekt. Nu konden daar immers voorzieningen worden aangebracht en dat gebeurde ook [46]. Op 20 december werd een brief van Willem van Oranje gepubliceerd, waarin nadrukkelijk gesteld werd dat hun daar alleen 'naeckte predicatie' was toegestaan en geen andere 'exercitie van religie' [47]. Enige viering van welke aard ook was dus uitgesloten: dit betekende dat er geen doop, avondmaal of begrafenisceremonie gehouden konden worden en dat er niet gecollecteerd mocht worden. Tien dagen later, op 30 december, werd het smeekschrift van de drie miljoen goudgulden aan het stadsbestuur aangeboden.

De presentatie was bedoeld om indruk te maken, maar het stadsbestuur heeft zich er niet mee willen inlaten en weigerde het rekest in ontvangst te nemen. Als reden werd opgegeven dat het niet aan het stadsbestuur gericht was (maar aan de persoon van de koning), en dat het niet ondertekend was. Het stadsbestuur had het

*Willem Goertsz. kocht in 1536 het huis Compostel aan de Gansmarkt. * van C. Droochslooth, GAU, Ganzenmarkt C. 1610 (1b). Foto GAU, neg. nr. C 8337.*

element van machtsvertoon en bluf dat deze petitie aankleefde onderkend: in ieder geval één delegatielid stond niet helder voor ogen hoe het geld bijeengebracht moest worden. Na de mislukte presentatie riep hij een passerend predikant toe waar het geld toch vandaan gehaald moest worden [48]. Van de gang van zaken heeft het Utrechts stadsbestuur een akte laten opmaken [49]. Hierin werden de namen van de pleitbezorgers genoemd.

Dit optreden was de grond voor Dirck Weymans arrestatie op 16 september 1567, op last van de Utrechtse commissarissen van de Raad van Beroerten [50]. Op 22 december 1568 werd hij door dit rechtscollege ter dood veroordeeld. In de rechterlijke uitspraak wordt gesteld dat Dirck Weyman bekend heeft dat hij tot de gedeputeerden van 'de nyeuwe religie' had behoord die het stadsbestuur 30 ton goud hadden aangeboden, en dat hij deel had uitgemaakt van een vergadering van 'sectarissen', waarin een antwoord werd geformuleerd op een brief van de stadhouder, prins Willem van Oranje. In het vonnis wordt expliciet vermeld dat hij bij die gelegenheid had voorgesteld de afzender niet te stellen 'op naem vande nyeuwe religie', maar namens de 'gereformeerde catholique religie'. De rechtbank concludeerde dat Dirck Weyman zich met deze optredens niet had gehouden aan zijn eed van 1534, waarin hij had beloofd niet meer om te gaan met mensen die van ketterij verdacht waren. Met deze eedbreuk had Dirck Weyman zijn doodvonnis getekend [51].

Volgens een kroniekschrijver werd Dirck Weyman op 22 december 1568 onthoofd op het schavot voor het kasteel Vredenburg. Hij is daarna in de Buurkerk begraven [52].

Dircks stellingname in 1566

Welke informatie ligt im- en expliciet in dit vonnis besloten? Allereerst, dat de religieuze heropvoeding, die het Hof van Utrecht in 1534 voor ogen had gestaan, niet heeft gewerkt. Voorts, dat Dirck ondanks zijn veroordeling van 1534 niet in een sociaal isolement was geraakt. Hij stond in nauw contact met de kopstukken van de nieuwe religie in de stad Utrecht, en wel met Dirck Cater en Adriaen van Oestrum; hij was uitgenodigd om een antwoord te formuleren op een brief van stadhouder Willem van Oranje; hij maakte deel uit van een delegatie van niet de minste, maar ook geen toonaangevende lieden, die via het stadsbestuur koning Philips II drie miljoen gulden had aangeboden [53].

Vertrouwd als wij in Nederland sinds de negentiende eeuw met een verzuilde samenleving zijn, kan het opmerkelijk lijken dat Dirck zijn doperse sympathieën heeft losgelaten en betrokken is geraakt bij de gereformeerde religie. Wanneer wij ons echter realiseren dat de religie in de zestiende eeuw nog niet zo confessioneel gebonden en vastgelegd was, dan wordt deze stap begrijpelijker: in de zestiende eeuw waren de grenzen tussen de verschillende religieuze stromingen nog vloeiend, waarbij een evangelische inspiratie en een humanistische tolerantie van meer

invloed konden zijn dan een ideologische of dogmatische gebondenheid. Dircks stap was zeker ongebruikelijk - in Utrecht ken ik geen ander voorbeeld-, maar vanuit het ruimere perspectief van de ideeënwereld, waarbij de sociaal-politieke ontwikkelingen nog buiten beschouwing worden gelaten, niet onbegrijpelijk. Eenzelfde soort ontwikkeling kan bijvoorbeeld onderkend worden bij de Amsterdamse schoutenfamilie Baerdesen [54].

Verder is van belang wat er niet staat: in dit vonnis wordt niet vermeld dat Dirck Weyman betrokken was bij gewelddadigheden rond de invoering van de nieuwe religie. Hij had blijkbaar niet deelgenomen aan de beeldenstorm [55]. Uit het vonnis blijkt overduidelijk dat Dircks activiteiten gericht waren op een vreedzame vestiging van de gereformeerde religie in de stad Utrecht, en dat hij hiertoe een genuanceerde, doch vastberaden aanpak beproefde. Dit blijkt het duidelijkst uit zijn voorstel voor een niet-provocerende tenaamstelling van de afzender van de brief aan Willem van Oranje. Vanuit het perspectief van de nieuwe beweging is het immers een gebaar om te spreken van de 'gereformeerde katholieke religie'. Deze benaming benadrukt juist de continuiteit, niet de breuk. In de ogen van de verdedigers van de gevestigde katholieke kerk is echter precies deze benaming aanstootgevend. Zij prefereerden de term 'nieuwe religie', vermoedelijk omdat die de gereformeerden in het andere kamp plaatste en strafrechtelijke vervolging rechtvaardigde.

We weten nu dat Dirck Weyman de opmerkelijke overgang heeft gemaakt van doperse gezindheid naar gereformeerde. Wat was er nu constant in zijn stellingname? Uit het vonnis van 1534 viel op te maken dat Dirck wars was van kerkelijke hiërarchie, in die zin dat hij aan het priesterschap geen bijzondere betekenis hechtte, en ook dat hij niet veel moest hebben van afspraken die binnen de katholieke kerk waren gegroeid, zoals de instelling van de kinderdoop en de viering van zon- en feestdagen, of van de betekenis die aan de communie werd gegeven. Hoe is zijn religieuze stellingname in de loop der jaren geëvolueerd? Het vonnis van 1568 informeert ons alleen over zijn strafbaar geachte optredens, maar gaat niet in op de inhoudelijke kant van zijn denkbeelden.

De predikant Jan Arentsz.

Van zijn religieuze overtuigingen in 1566 kunnen wij ons een indruk vormen, wanneer wij de kring onderzoeken waarin Dirck Weyman toen verkeerde. In zijn vonnis werd onder andere Dirck Cater genoemd. Dirck Cater was het brein achter de hagepreken en beeldenstorm in Utrecht. Hij stond in contact met een landelijk netwerk dat de invoering van de nieuwe religie beoogde. Tot deze geleding behoorden ondermeer Hendrik van Brederode die een leider van het Verbond der Edelen was, naast de voormalige Amsterdamse schout Willem Dirck Baerdesen en de gebroeders Frank, Clement en Dirck Volckertsz. Coornhert [56]. De vaste predikant van dit gezelschap was Jan Arentsz., een Alkmaarse mandenmaker. Hij was beslist geen

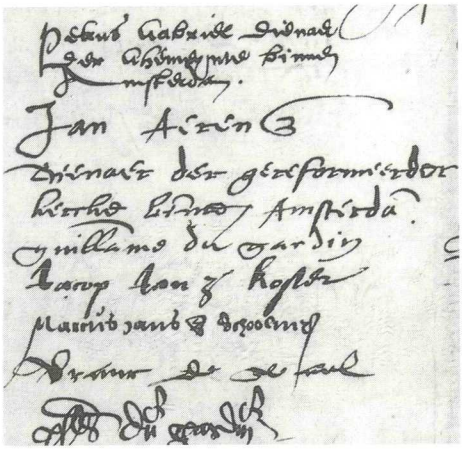

Het handschrift van Jan Arentsz. verraadt een geoefende hand. Handtekening onder het Akkoord van Amsterdam, 20 september 1566, GAA, secretarie-archief, 212, voorheen IJzeren Kapel, lade 36. Historisch-topografische Atlas van het GAA.

tegenstander van het 'zuiveren' van de kerken [57]. Nadat Antwerpen op 20 augustus was overgegaan tot het breken van beelden, lieten ook zijn preken een spoor van vernielde kerkinterieurs achter. Zo ook in Utrecht. Jan Arentsz. heeft verschillende malen buiten Utrecht gepreekt, onder andere op de ochtend van 25 augustus 1566, waarna in de Buurkerk, in de Jacobikerk en in de kerken van de Dominicanen en Franciscanen werd huisgehouden [58].

Hoe uitgesproken de opvattingen van Jan Arentsz. op het punt van de kerkzuivering ook waren, toch is het nog moeilijk zijn exacte positie binnen de nieuwe beweging te bepalen. De balans aarzelt tussen 'bemiddelend' en 'precies'. Wanneer Jan Arentsz. als predikant in Amsterdam op 15 december 1566 voorgaat in de avondmaalsviering, hebben de deelnemers vantevoren de calvinistische geloofsbelijdenis moeten onderschrijven en zijn zij ten huize van Jan Arentsz. op leer en leven onderzocht [59]. Aan de andere kant zijn er aanwijzingen dat hij zich heeft ingezet om de eenheid onder de protestanten, waartoe in de Nederlanden de aanhangers van Luther en Calvijn gerekend worden, te bewaren. [60] Ook was hij - tijdens zijn ballingschap in Embden (1567-1572) - aanvankelijk geen voorstander van een al te strakke kerkelijke organisatie, waaronder de introductie van een kerkeraad en van een classicaal systeem verstaan kan worden. Pas toen onder druk van de oorlogsomstandigheden de 'ballingen vanwege het geloof' genoodzaakt waren om de gelederen te sluiten, aanvaardde hij in 1571 de voorgestelde kerkordeningen, die hij in een vroeger oordeel als 'niet dan menschen instellingen' had getypeerd [61]. Op zijn voorstel nam de Alkmaarse synode in 1573 'om der eendrachticheyt willen' de Nederlandse geloofsbelijdenis en de Heidelbergse catechismus aan [62].

Het Vermaenlied

Van het gedachtengoed van Jan Arentsz. is een lied bewaard gebleven, waarin hij zich laat kennen als iemand die geraakt is door een spiritualiteit die streeft naar innerlijke zuivering. Het is het *Vermaenlied* dat in 1566 bij hagepreken gezongen zou zijn [63]. In dit lied roept Jan Arentsz. op tot een herboren worden uit de Geest, wat een loslaten van de oude Adam betekent en het worden van de nieuwe mens. Deze weg brengt beproevingen met zich mee, die de mens liefdevol moet aanvaarden. Immers alleen door loutering kan de mens tot zijn ware wezen komen. In deze opwekking sluit Jan Arentsz. aan bij toen gangbare opvattingen van spiritualiteit. In

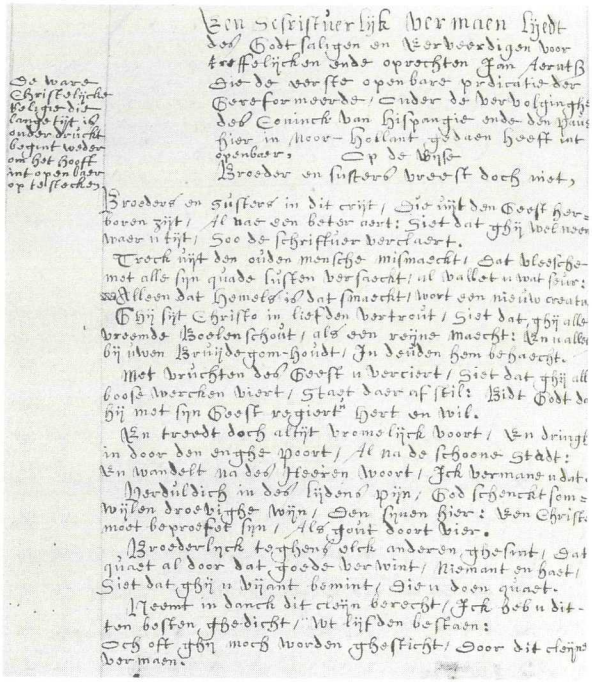

Een schrifturlijk vermaen Lijdt
Des Godtsaligen en Eerweerdigen Heeren
Treffelijcken ende oprechten Jan Arentsz
Die de eerste open bare predicatie der
Gereformeerde / onder de vervolgingh
des Coninck van Hispangie ende sijn
hier in Meer-Hollant gedaen heeft tot
openbaer, Op de Wijse
Broeder en susters wreest doch niet,

De ware Christelijcke religie dit langhe tijt, is onder bruicht geweest wonder om het Heeft ant open baer op te staen

Broeders en susters in dit cruijs / Die uijt den Geest hem=
boren zijt / Al was een bitter aert: Siet dat ghij voet nem=
maer u tijt / Soo de schrifturen verclaert.
Treckt uijt den ouden menschen mismaecht / Dat bloesse=
mt alle sijn quade lusten voortbracht / al wallet u wat suer:
Alleen dat Homelijc is dat smaecht / wort een nieuw creatu=
Ghij sijt Christo in liefden vertrout / Siet dat ghij alle
vreemde Boomen schout / als een reijne maecht: En walck
bij uwen Bruijdegom-houdt / In beiden hem behaecht.
Met vruchten des Geests u verciert / Siet dat ghij al
Goose wercken vliert / Staet daer af stil: Bidt Godt de
hij met sijn Geest regiert Hoert en wil.
En treedt doch altijt vromelijck voort / En dringt
in door den enghen poort / Al na de schoone stadt:
En wandelt na des Heeren woort / Ick vermane u dat.
Verduldich in des lijdens pijn / God schenckt som=
mighen troostighe wijn / Den sijnen hier: Den Christe=
moet beproefdt sijn / Als goudt door vier.
Broederlijck te gaen oock anderen, die sint / Dat
quaet al door dat Goddes verwint / Niemant en hast /
Siet dat ghij u vijant bemint / Die u doen quaet.
Neemt in danck dit cleijn bericht / Ick hoop u dit=
ten troosten, ghedicht / Uit liefden bestaen:
Och oft ghij mocht worden ghesticht / Door dit cleijne
vermaen.

Het Vermaenlied van Jan Arentsz., zoals dat in 1636 door Claes Baerntsz. Hauwert op schrift is gesteld, RANH, coll. losse aanwinsten, inv. 1530, f. 68v.

dit lied gaat het hem om de innerlijke weg. Er zijn geen zinspelingen te vinden op de leer van Luther of Calvijn.

Conclusie: Dircks spiritualiteit

Op diverse punten in zijn leven heeft Dirck Weyman getuigenis afgelegd van zijn geloofsleven. De spirituele weg die hij gegaan is wil ik nog eens traceren. Gezien het religieuze klimaat in de stad Utrecht in het eerste kwart van de zestiende eeuw is Dirck waarschijnlijk al op jonge leeftijd aangeraakt door de vroege hervormingsbeweging die elementen bevatte van de *Navolging van Christus* van Thomas à Kempis, van het gedachtengoed van Wessel Gansfort, Erasmus en Luther, en van opvattingen die onder gewone mensen leefden.

Nadat de reformatorische zegslieden van het eerste uur Utrecht min of meer noodgedwongen hadden moeten verlaten, verkeerde Dirck Weyman in doperse kringen. Dat hij zichzelf heeft laten herdopen, is niet uitgesloten. Uit zijn uitlatingen in 1534 blijkt dat hij vooral onvrede had met opvattingen die binnen de katholieke kerk waren gegroeid en die hij niet op de bijbel gefundeerd achtte.

In een later stadium van zijn leven heeft Dirck zich van de doperse beweging afgewend. Speelde zijn veroordeling hierin een rol? Betreurde hij wat er in Münster was gebeurd? Wij weten het niet. Mogelijk is ook van invloed geweest dat het anabaptisme in Utrecht na 1535 niet goed van de grond is gekomen [64]. Bovendien is het religieuze landschap in de loop van de zestiende eeuw veranderd door het optreden van Johannes Calvijn. Uit het vonnis van 1568 blijkt overduidelijk dat Dirck Weyman zijn religieuze zoektocht niet heeft opgegeven en dat hij aansluiting heeft gezocht en gevonden bij een beweging die streefde naar een reformatie van de bestaande kerk. Het was Dircks intentie dat die reformatie zich van binnenuit, zonder gewelddadigheden zou voltrekken. Dat mogen wij althans afleiden uit het feit dat hij niet betrokken was bij de beeldenstorm en dat hij als afzender van de brief aan Willem van Oranje had voorgesteld die van de 'gereformeerde katholieke religie'. Indien het Dirck Weyman vooral om een innerlijke religieuze weg te doen was,

vormde hij in de zestiende eeuw geen uitzondering, getuige onder andere het *Vermaenlied* van Jan Arentsz., de vaste predikant van het gereformeerde gezelschap waarbinnen Dirck Weyman verkeerde.

Niettemin was Dirck bereid zich op vreedzame wijze actief in te zetten voor het welslagen van de nieuwe beweging. Tegen een hoge prijs naar gebleken is, zijn leven. Hij wordt tot de protestantse martelaren gerekend [65]. Wanneer de gereformeerde kerk in Utrecht in 1579 haar leden gaat registreren, laat Dircks weduwe Lambertje zich bij de eerste gelegenheid die daartoe wordt geboden als lidmaat inschrijven. Zij staat geregistreerd als 'Lambertgen Dirck Weidemans weduwe' [66].

De maatschappelijke achtergrond van Dirck Weyman

Op dit punt aangekomen wil ik nagaan of er in Weymans religieuze stellingname ook andere factoren te onderkennen zijn dan louter persoonlijke. S.A.C. Dudok van Heel, archivaris in Amsterdam, stelt dat naast religieuze bewogenheid vaak ook maatschappelijke overwegingen een rol hebben gespeeld. Van alle mensen die in Amsterdam in de zestiende eeuw een bestuurlijke of anderszins leidende positie hebben bekleed, heeft hij de familiegeschiedenis onderzocht. Op grond hiervan is hij tot de conclusie gekomen dat de carrières van mensen die voor een andere gezindheid kozen nog al eens een breuk vertoonden [67]. Wat kunnen wij in dit licht van Dircks familiegeschiedenis zeggen?

Bronnen

Over de familie Weyman zijn wij uitzonderlijk goed geïnformeerd. Dit danken wij aan het feit dat Cornelis Booth (1605-1678), de bekende Utrechtse burgemeester en genealoog, een achter-achterkleinzoon van Claes Weyman was, een oom van Dirck jr. Hoewel Booth niet gelukkig was met de ambachtelijke status van deze voorvader [68], kon hij het als rechtgeaard genealoog niet nalaten gegevens over de familie Weyman te noteren [69]. In zijn aantekeningen beperkte hij zich niet tot de stamboom, maar verwees hij ook naar tal van akten. Zijn gegevens vormen de ruggegraat van wat nu volgt, aangevuld door onderzoek van mijzelf en anderen.

Cornelis Booth op 21-jarige leeftijd. Utrechtse meester, 1626. Centraal Museum, inv. nr. 2293.

Status

Al in de vijftiende eeuw was een Hendrick Weydeman in Utrecht werkzaam als glasmaker [70], een beroep dat ten minste vijf generaties Weyman zouden uitoefenen [71]. Van vier Weymannen is bekend dat zij meester-glasmaker waren en dat zij een eigen atelier of werkplaats hadden [72]. Zij verrichtten alle werkzaamheden die hoorden bij het maken, repareren of plaatsen van gekleurd en ongekleurd glas in lood of hout.

Voorgeschiedenis

Mr Hendrick Weydeman, die zich in 1445 als glasmaker in Utrecht had gevestigd [73], heeft in de Utrechtse parochiekerken in opdracht van de Hanze gebrandschilderde ramen gemaakt [74], en ook heeft hij voor het Domkapittel gewerkt [75]. Hij zal een zekere welstand hebben gekend, want aan een verplichte lening aan het stadsbestuur heeft hij bijgedragen [76]. In Utrecht had hij in 1459 een huis gekocht [77]. De informatie over zijn leven en werkzaamheden is fragmentarisch en verhindert verdergaande uitspraken.

Zijn zoon Dirck Weyman sr, de grootvader van 'onze' Dirck, bouwde de maatschappelijke positie van de familie Weyman verder uit. Ook hij kreeg regelmatig een opdracht van het Domkapittel [78]. In 1491 kocht hij te zamen met zijn vrouw Dibborch lijfrenten [79]. Aan de verplichte lening van 1495/96 droeg hij 1 rijnsgulden bij, wat op een vermogen van minimaal 450 gulden duidt [80]. Als eerste van zijn familie bekleedde hij bestuurlijke functies, zowel binnen het gilde - hij behoorde als glasmaker tot het steenbikkersgilde -, de burgerwacht, als in de stedelijke raad [81]. Kort voor zijn dood kocht hij in 1503 een groot pand aan de zuidzijde van de Boterstraat, de Gulden Hoorn genaamd, nrs. 8-10, nu verdwenen [82]. Ook is hij de eigenaar geweest van een pand aan de Zadelstraat [83]. In 1515 verkocht zijn weduwe Dibborch de helft van een huis aan de Rodenborcherstraat, nu de Hamburgerstraat [84].

In dit milieu werd Dirck Weyman jr geboren. Tegen deze achtergrond kreeg het leven van zijn vader en van zijn ooms zijn beslag. Hun wederwaardigheden zal ik nu in detail beschrijven.

Opdrachtgevers

Na de dood van Dirck Weyman sr werkte ook zijn zoon Jan Weyman, de vader van 'onze' Dirck, regelmatig voor het Domkapittel [85]. Grote opdrachten vielen hem ten deel. Zo ontving hij in 1508/09 136 rijnsgulden en 10 stuivers voor glaswerk in Hoorn [86]. Na 1512 werkte Jan Weyman nog maar met mondjesmaat voor het Domkapittel. Toen in 1515 de beglazing van de nieuwbouw van de Dom ter hand werd genomen, nam hij daar geen deel aan [87]. Jan Weyman kreeg ook opdrachten van het stadsbestuur [88], van het kapittel van Oudmunster [89], het kapittel van St.

Jan [90], van een proost van Oudmunster [91], en van de landcommandeur van de Duitse Orde [92].

Dirck seniors oudste zoon Hendrick Weyman verrichtte in 1512/13 enige glasopdrachten voor het Domkapittel [93]. Mogelijk is hij dezelfde als de glasmaker Hendrick Dircksz. die in de periode 1505-1511 werkzaam was voor het kapittel van St.Pieter [94]. Of hij te vereenzelvigen is met de Henricus Theodorici die in 1495/96 voor het Domkapittel een raam maakte met de beeltenis van St.Maarten, durf ik niet te beweren [95]. In 1519 werkte hij als goudslager in Haarlem [96].

Ook Claes Weyman, nog een zoon van Dirck sr, was als glasmaker actief. Zijn bijnaam was Claes Ruytken [97]. Hij werkte tussen 1517 en 1522 met een zekere regelmaat voor het kapittel van St.Pieter [98]. Ook kreeg hij grote opdrachten van bisschop Philips van Bourgondië [99], van het stadsbestuur [100], van het kapittel van Oudmunster [101], van het Domkapittel [102], van de St.Nicolaaskerk [103] en van de Buurkerk [104]. Na 1528/29 zijn lange tijd geen opdrachten bekend, totdat hij in 1551/52 'doir beveel van den doemdeken' 2 ruiten zette voor het Domkapittel, een karwei waaraan hij 2 gulden en 6 stuivers verdiende [105].

Bij deze opsomming past een kanttekening. De informatie is gebaseerd op *bewaard* gebleven rekeningen van instellingen die aan archivering deden: de kapittels, de parochiekerken, het stadsbestuur. Van particulieren is bekend dat ook zij opdracht gaven tot het maken van ramen, maar hun boekhouding is over het algemeen niet bewaard gebleven. Uit bovenstaande cijfers mag dus niet geconcludeerd worden dat de Weymannen buiten de nu bekende opdrachten geen andere verzoeken kregen, en ook niet dat hun bedrijf stagneerde na respectievelijk 1517 en 1528/29. Een goed voorbeeld is het raam dat Jan Weyman in 1514/15 in opdracht van een proost voor de Buurkerk gemaakt heeft. Hiervan zijn wij alleen op de hoogte, dankzij het feit dat de Buurkerk bij die gelegenheid de knecht van Jan Weyman een drinkgeld gaf 'van 't proest glaes te setten' en deze post noteerde in de rekeningen [106]. Een bladzijde eerder wordt opgemerkt dat de proost van Oudmunster de Buurkerk een glas heeft geschonken, en dit ook weer terloops, omdat genoteerd werd wat er aan steigerwerk werd uitgegeven om het glas te plaatsen 'dat die proest van Oudemunster gegeven heeft' [107]. Uit de rekening valt niet op te maken om welke proost het ging: op 20 of 26 mei 1514 is de proost Willem van Montfoort overleden; op 2 juni 1514 komt de nieuwe proost Adriaen Florisz. die al *designatus* was, in Oudmunster de eed afleggen [108]. Hij is de latere paus Adrianus VI. Beide proosten komen als schenker in aanmerking: de familie Van Montfoort schonk wel vaker gebrandschilderd glas [109]. Adriaen Florisz. was een voormalige parochiaan van de Buurkerk [110]. Het geschenk zou een hommage aan zijn parochiekerk en geboortestad kunnen zijn.

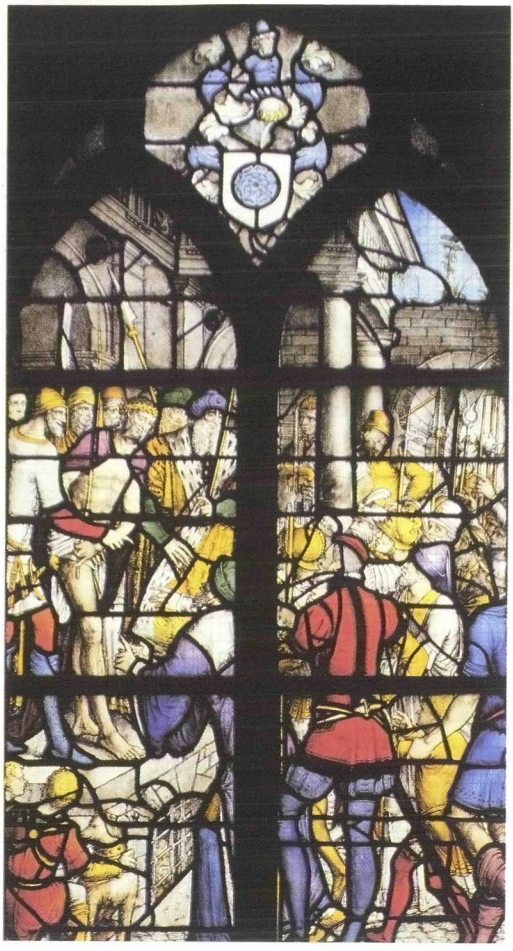

Een voorbeeld van gebrandschilderd glas uit de 16e eeuw, gemaakt door Dirck Crabeth. Dit tafereel, 'Jezus door Pilatus aan het volk getoond' ('Ecce Homo'), maakt deel uit van het glasraam door Nicolaes Ruysch de Regulieren in Gouda heeft geschonken. In 1581 is het raam in de S. Janskerk te Gouda geplaatst (Gouds glas 60). Foto Stichting Fonds Goudse Glazen.

Gebrandschilderd glas

Gebrandschilderde ramen waren in de vijftiende en zestiende eeuw geliefde relatiegeschenken. Belangrijke organen, zoals in Utrecht de kapittels en het stadsbestuur, maar ook particulieren van naam, gaven opdracht tot het maken van glaswerk dat vooral aan kerkelijke instellingen werd geschonken. Op de ramen was meestal het wapen van de schenker afgebeeld, zo hij al niet zelf op het raam figureerde, verwikkeld in een religieuze handeling of een bijbelse voorstelling. Kerkramen kunnen worden beschouwd als een statieportret, een uiting van grandeur en status, en een middel tot propaganda. Zij waren een relatief goedkoop medium om zich aan een groot publiek te presenteren [111].

Afbeeldingen

Van de gebrandschilderde ramen die de Weymannen hebben gemaakt, is niets bewaard gebleven, zelfs geen tekening [112]. Een enkele keer beschikken wij over een beschrijving. Mr Hendrick Weydeman maakte in opdracht van de Hanze tussen 1455 en 1459 ramen voor de vier Utrechtse parochiekerken, waarop de beeltenis en de wapens van de Duitse keurvorsten waren afgebeeld [113]. In 1502/03 maakte Dirck Weyman in opdracht van het Domkapittel een raam, waarop de wapens van 18 kanunniken waren aangebracht [114]. Claes Weyman maakte in opdracht van het stadsbestuur een raam voor het Brigittenklooster, waarop de patroonheilige van de stad, St.Maarten, met de 4 burgemeesters en het stadsvaandel was afgebeeld [115]. Deze voorstelling was overigens niet ongebruikelijk in het begin van de zestiende eeuw [116]. Ook heeft Claes in de Buurkerk en in de St.Nicolaaskerk een raam gemaakt ter ere van de Utrechter Adriaen Florisz., die in 1522 tot paus is gekozen [117].

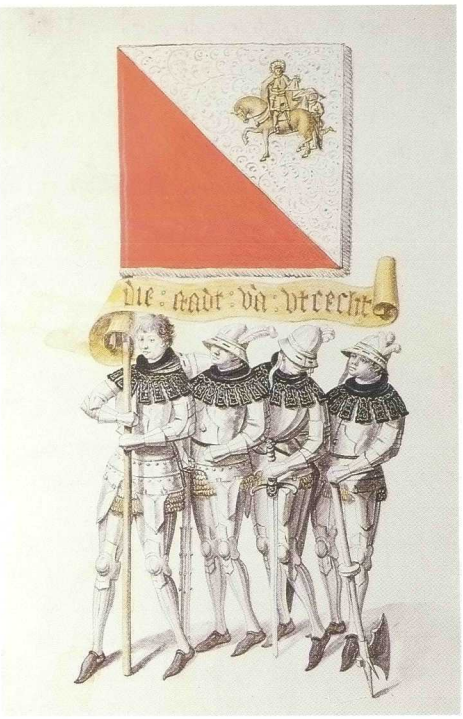

Vier geharnaste Utrechtse burgers dragen het stadsvaandel waarop St. Maarten is afgebeeld [ca. 1450]. Kopergravure naar een tekening van J. van Attevelt van een raam in het Duitse Huis, [ca. 1648]. Centraal Museum, cat. 1928, 1580. Foto GAU, neg. nr. C 6.649.

Inkomsten

Wat verdienden de Weymannen nu per jaar? Het is moeilijk daar precieze uitspraken over te doen. Teveel gegevens zijn verloren gegaan. En wat nog lastiger is: in deze periode worden verschillende muntsoorten gebruikt, waarvan de onderlinge waardeverhouding niet altijd vast te stellen is[118]. Ik zal dan ook volstaan met op te merken dat vader en zoons Weyman opdrachten kregen die enige tientallen tot enkele honderden guldens opleverden. Ook al moesten daarvan zijn knechts en ook het - relatief goedkope - materiaal worden betaald, de bedragen zijn indicatie genoeg dat zij in deze periode in een zekere welstand konden leven.

Investeringen

Dat het hun in deze periode financieel voor de wind gaat, blijkt uit hun beleggingen. In de topjaren kocht Jan Weyman ten behoeve van zijn kinderen tussen 1509 en 1529 lijfrenten[119]. Ook leende hij in ieder geval twee keer geld uit, ondermeer 50 rijnsgulden aan de glasmaker Hugo Adriani, een voormalige leerling van hem[120]. Er werden huizen gekocht die op redelijke tot goede locaties stonden[121].

Zo bezat Jan Weyman in het begin van de zestiende eeuw korte tijd een pand aan de Boterstraat, en wel aan de noordzijde op nummer 25[122]. In 1512 kocht hij een huis aan de Steenweg tegenover de Bakkerstraat[123]. Na het overlijden van zijn moeder werd Jan de eigenaar van Boterstraat 8-10 en van Boterstraat 25[124]. Zijn broer Hendrick, die toen in Haarlem woonde, had hem zijn aandeel in een huis aan de Boterstraat afgestaan[125]. In 1520 kocht Jan nog een huis aan de Lange Nieuwstraat, op de hoek van het Jan Walensteegje[126].

Van Claes Weyman is geen huisbezit bekend. Wel weten wij dat zijn schoonvader, Peter Laurensz., bij testament van 1532 het huis de 'Rode Hoorn' aan de Springweg aan de kinderen uit het huwelijk van Claes en Catryn nalaat. Is Claes pas na de dood van zijn schoonvader in dit huis gaan wonen of woonde hij er ook al tijdens zijn huwelijk met Catryn[127]? Curieus in dit verband is dat Claes Weyman in 1535 onder de crediteuren van de overleden bisschop Philips van Bourgondië wordt genoemd als wonend in Wijk bij Duurstede[128].

In 1524 werd Cornelis Weyman deels uit een erfenis, deels door aankoop, eigenaar van twee cameren aan de Lange Nieuwstraat, op de hoek van de ABCstraat[129]. Verder is bekend dat Cornelis ook een huis aan de Boterstraat bezat, nummer 12[130].

Na 1524 kopen de Weymannen voorlopig geen huizen meer, al wisselde binnen de familiekring een huis nog wel eens van eigenaar door overlijden of onderlinge verkoop. Pas in 1583 koopt Melchior Weyman, een kleinzoon van Claes, weer een huis, en wel aan de Oudegracht bij het voormalige Regulierenklooster[131].

Bestuurlijke functies

De Weymannen moeten welstand en aanzien hebben gehad, een voorwaarde voor het bekleden van bestuurlijke functies[132]. Jan was in 1514 en in 1522 ouderman van het steenbikkersgilde[133]. In 1520 en in 1525 was hij lid van de stedelijke raad[134]. In 1523 was Claes lid van de raad[135].

Huwelijkspartners

Blijkt hun sociale status uit de keuze van huwelijkspartners[136]? Van de vrouw van Dirck sr is slechts de voornaam bekend. Dit geldt ook voor de echtgenotes van zijn zoons Hendrick en Jan. Van de echtgenote van 'onze' Dirck is bekend wie haar vader is, doch over hem bleek geen informatie te vinden.

Dircks dochter Geertruyt trouwde Jan Jansz. van der Heyninghe alias van Parys. Ter gelegenheid van dit huwelijk werden huwelijksvoorwaarden opgemaakt. Dit duidt op een zekere welstand bij in ieder geval één van beide partijen[137].

Jans dochter Maria was getrouwd met Floris Claesz. uit Dordrecht die als glasmaker in Utrecht werkzaam was[138]. Sommige van hun kinderen noemden zich in 1577 'Weyman'[139].

Claes Weyman trouwde drie keer, en zijn eerste twee echtgenotes kwamen allebei uit een ambachtelijke familie. Zijn kinderen lijken redelijk goede huwelijken te hebben gesloten. Zijn

Nicolaes Ruysch. Detail van het carton van het gebrandschilderde glas dat Dirck Crabeth in 1556 in opdracht van Nicolaes Ruysch had gemaakt voor het regulierenklooster te Gouda. In 1581 is het in de S. Janskerk te Gouda geplaatst (glas 60). Foto Stichting Fonds Goudse Glazen.

dochter Maria was jarenlang de gezellin van mr Nicolaas Ruysch Jansz., kanunnik van Oudmunster, bij wie zij drie kinderen kreeg[140]. Uit deze tak stamt de eerder genoemde Utrechtse burgemeester Cornelis Booth.
Cornelis Weyman trouwde een vrouw die misschien van adel was[141].

Broederschap

Om het sociale milieu waarin de familie Weyman verkeerde, precieser te kunnen omschrijven, heb ik ook verschillende broederschappen onderzocht. Jan Weyman was lid van de Zielbroederschap in de Buurkerk[142]. Opmerkelijk is overigens dat hij als enige van zijn familie lid was van deze broederschap, en dat zelfs zijn vrouw er niet bij was aangesloten. Het was niet ongebruikelijk dat echtparen samen lid waren van een broederschap. Uit de ledenlijst wordt duidelijk dat vooral gegoede ambachtslieden lid waren van deze broederschap[143]. Was het lidmaatschap voor Jan een middel om zakelijke contacten op te doen, een investering, of een eer?[144] Wij weten het niet. In ieder geval is Jan altijd een loyaal lid van de broederschap geweest. In 1530/31 droeg hij één stuiver elf penningen bij voor nieuwe stoelen in de kapel van de broederschap[145]. Ook in de periode dat hij herdoopt was, is hij zijn verplichtingen nagekomen. Hij heeft althans nooit als wanbetaler te boek gestaan[146]. Na zijn overlijden in 1548 heeft zijn familie 29 stuivers betaald voor de bijzetting van zijn lichaam in het graf van de broederschap[147].

Maatschappelijk succes

In het eerste kwart van de zestiende eeuw is het de familie Weyman voor de wind gegaan: als glasmaker kregen zij opdrachten van de hoogste kerkelijke instanties in Utrecht, van het stadsbestuur en van aanzienlijke particulieren. Zij waren in staat om redelijk gesitueerde panden te kopen, trouwden op niveau en hadden een zeker maatschappelijk aanzien, getuige hun functies in het gilde en het stadsbestuur. Dit aanzien was gebaseerd op hun succes als vakman, en niet op oud kapitaal, geboorte of maagschap.
Bekijken wij de carrières van de gebroeders Weyman afzonderlijk, dan lijkt de loopbaan van de oudste zoon, Hendrick, het minst succesvol. Hij lijkt regelmatig in geldnood te hebben verkeerd, gezien het feit dat hij de goederen die hij uit de erfenis van Utrechtse verwanten verkreeg, binnen de familie heeft verkocht.
Cornelis daarentegen lijkt niet onbemiddeld te zijn geweest. Hij bezat immers een huis aan de Nieuwstraat en aan de Boterstraat en was mogelijk met een adellijke dame getrouwd. Had hij zijn fortuin gemaakt in de oorlog? Van zijn maatschappelijk functioneren valt niet veel meer te zeggen dan dat hij vermaard was vanwege zijn 'cloeckheyt ende couragie inden oorloch'[148].
Claes was niet onsuccesvol: dat bleek uit de grote opdrachten die hij kreeg en uit zijn eenjarig raadslidmaatschap. Toch schijnt hij geen bezit te hebben vergaard. Uit

de akten valt niet op te maken wat er met zijn aandeel uit de erfenis van zijn ouders is gebeurd [149].

Jan Weyman, de vader van 'onze' Dirck, is zonder twijfel van alle broers de meest succesvolle geweest. Hiervan getuigen niet alleen zijn inkomsten, maar ook zijn investeringen en bestuurlijke functies. Van hem kan zonder enig voorbehoud worden gezegd dat hij in het eerste kwart van de zestiende eeuw een voorspoedige carrière heeft gemaakt.

Crisis

Er komt evenwel een kink in de kabel. De politieke woelingen van de jaren 1525-1528 en de daaropvolgende machtsovername door Karel V in 1528 vormden het breekpunt [150].

Rond 1525 was de situatie in West-Europa op veel fronten instabiel: er heerste graantekort, prijzen waren excessief gestegen, en de geldmarkt was ingestort. In Duitsland woedde de boerenoorlog. De religieuze crisis begon zich te doen voelen. Ook aan Utrecht gingen deze beroeringen niet onopgemerkt voorbij. In 1522 was er in Utrecht een graanoproer geweest. Politiek was het al decennia onrustig: er waren voortdurend gevechten aan de grenzen, zowel die met Holland als die met Gelre.

Bij de bisschopsverkiezing van 1524 was pijnlijk duidelijk geworden welk een twistappel de bisschopszetel van Utrecht was. Dit werd in niet geringe mate veroorzaakt door het feit dat de bisschop niet alleen geestelijk hoofd van het bisdom was, maar ook leiding gaf aan het wereldlijk bestuur van het Nedersticht, de huidige provincie Utrecht, en het Oversticht, de huidige provincies Overijssel en Drenthe [151]. Zowel Habsburg als Gelre streefden naar invloed in het Sticht. De Staten van Utrecht probeerden door deze machtstrijd heen te laveren en Utrechts politieke zelfstandigheid te behouden. In 1524 bleek hoe penibel de situatie was. Als welkomstgeschenk stelden de Staten van Utrecht, bestaande uit de vijf kapittels, de ridderschap en de stad en steden van Utrecht, de elect Hendrik van Beieren 50.000 gulden in het vooruitzicht [152]. Al spoedig bleek dat van dit bedrag op korte termijn 21.000 gulden nodig was om de hertog van Gelre af te laten zien van verdere oorlogshandelingen in het Oversticht. Als stok achter de deur hield Karel van Gelre daar verschillende steden bezet. Nu ontstonden er binnen de Staten van Utrecht problemen over de verdeelsleutel. In de toch al verhitte situatie brachten de belastingvoorstellen de geest uit de fles. Alle partijen, gilden, ridderschap, kapittels en magistraat, stonden op hun strepen. De kapittels en leden van de ridderschap maakten gebruik van de gevoelens van onvrede en sloten een monsterverbond met de gilden, de *confoederatio* genaamd. Alle punten van wrevel werden op een hoop gegooid. Op 25 april 1525 werd het zittende stadsbestuur grotendeels naar huis gestuurd. Toch bracht dit geen ontspanning. De lastenverdeling bleef een probleem. Al snel escaleerde de situatie opnieuw: op 18 augustus vonden voor de derde keer in dat jaar raadsver-

*Gezicht op de Boterstraat vanaf de Domtoren. In het huis met * woonde Jan Weyman. Tekening A. Waterloo, [ca. 1650], GAU, TA Ba 48 (A). Foto GAU, neg. nr. C 29.932.*

kiezingen plaats[153]. De radicalisering van politieke verhoudingen en standpunten leidde ook daarna tot steeds scherpere maatregelen, die weer steeds grotere tegenstellingen creëerden. Uiteindelijk riep de stad in 1527 de hulp van de hertog van Gelre in tegen de elect die zich op zijn beurt tot de Habsburgse vorst Karel V wendde. Tegen deze overmacht waren de Conroedsen, zoals de opstandigen zichzelf noemden, niet opgewassen. In 1528 delfden zij het onderspit. Als tegenprestatie voor zijn hulp stond de elect op 21 oktober 1528 de wereldlijke macht over het Sticht aan Karel V af.

Politieke stellingname

De in Utrecht woonachtige broers, Jan, Claes en Cornelis, speelden allen een eigen, meer of minder bescheiden, rol in deze woelingen. Opmerkelijk is dat iedere broer een andere factie steunde[154]. In hun stellingname weerspiegelde zich de verdeeldheid die in de stad heerste. Voor wie zich verbaast over een actieve politieke betrokkenheid van ambachtslieden is het goed te bedenken dat tot de machtsovername door Karel V in 1528 de gilden in Utrecht een belangrijke stem hadden in de politieke ontwikkelingen. In de commotie van 1525 eisten zij zelfs meer politieke invloed. Die hebben zij in zoverre verworven dat een belangrijk deel van hun eisen gehonoreerd is. Maar ook verloren: op 28 augustus 1525 werd besloten dat de gilden het bestuur van de stad voortaan aan de magistraat moesten overlaten en dat

zij alleen met toestemming van het stadsbestuur bijeen mochten komen voor politiek getinte bijeenkomsten[155].

Als lid van de stedelijke raad die op 1 februai 1525 was geïnstalleerd was Jan Weyman één van de weinige zittende raadsleden die de machtswisseling van 25 april 1525 had gesteund[156]. De volgende machtswisseling, op 18 augustus, overleefde hij echter niet. Hij heeft hierna geen bestuurlijke functies meer bekleed.

Claes Weyman behoorde in 1526 tot de gedeputeerden van de gilden die de rekening van de cameraars controleerden[157]. Dit was een taak die politieke verantwoordelijkheid inhield. In een later stadium nam hij stelling tegen de Conroedsen, de tegen de elect rebellerende geestelijkheid en ridderschap die een deel van de gilden aan zich wisten te binden. In 1528 ontpopte hij zich als aanhanger van de elect en van Karel V. Misschien speelde hierin een rol dat de vroegere bisschop Philips van Bourgondië een van zijn opdrachtgevers is geweest, uit wiens boedel hij ook nog geld tegoed had[158]. Op 19 maart 1528 werden in zijn huis paspoorten gevonden die door de elect en Karel V waren uitgegeven[159]. En dat in een tijd waarin de stad krampachtig probeerde zich staande te houden, na de succesvolle, maar zeer provocerende plundering van Den Haag door Utrechtse troepen op 5 maart 1528. De magistraat vreesde onrust. Wie meer van de paspoorten wist, moest zich voor zonsondergang melden. Claes en zijn zoon Cornelis hadden zich echter al uit de voeten gemaakt[160]. Dit is de laatste keer dat wij van een politieke inbreng van Claes Weyman horen. Wèl hadden de beroeringen van 1525-28 nog een staartje voor Claes: in een smaadproces in 1531 werd hij er door de schout van beschuldigd op politieke gronden een drankje van Jan Aertsz. van Boesichem te hebben afgeslagen. Deze Jan Aertsz. hoorde in de woelingen van 1525-1528 tot de Conroedsen en was heftig geldersgezind[161]. Claes zou tegen Jan hebben gezegd: 'Ick en drinck mit geen verraders'. Claes ontkende deze woorden niet, maar zei dat hij 'sulcke woerde mit enen lachenden monde in boerte geseyt hadde, sonder enige ander woerden in quade moede voer off nae te gebruycken'. Ook Jan Aertsz. verontschuldigde het optreden van Claes. De rechtbank sprak Claes vrij. De substituut-schout tekende hoger beroep aan[162]. Van een vervolg-proces is niets bekend.

Cornelis Weyman is als oud-krijgsman[163] letterlijk een voorvechter van de Conroedsen. Hij had een strijdlustig karakter. Niet alleen heeft hij jarenlang krijgsdienst verricht, maar in Utrecht is hij een paar keer bij een vechtpartij betrokken geweest[164]. Op 28 november 1525 werd voor de schepenbank een smaadproces gevoerd tussen de kistemaker Reyer Sloey[165] en Cornelis Weyman. De laatste ontkende wat Sloey over hem beweerde, als zou hij gezegd hebben 'dat als die loeterye gedaen was, dat men dan die van hoer sect [factie] nyet en waer opte cop slaen woude'[166]. Wegens laster wordt Sloey veroordeeld tot 14 dagen huisarrest. Als er een grond van waarheid in Sloeys beschuldigingen zat, dan heeft Weyman misschien wel gezinspeeld op een op handen zijnde machtsgreep van de Conroedsen. (De

loterij was op 12 november 1525 begonnen[167].) Vlak na kerstmis 1525 heeft zich inderdaad een incident voorgedaan, maar de gegevens die hierover zijn bewaard, zijn cryptisch[168]. De spanning in de stad was trouwens te snijden[169]. De stad had een nijpend geldgebrek. Er was de permanente dreiging van geweld en er was geen macht in de stad die de facties in toom kon houden. Op 8 december 1526 hebben de Conroedsen met succes een gewelddadige greep naar de macht gedaan. Cornelis heeft dit evenwel niet meer meegemaakt. Op 22 september 1526 raakte hij bij een vechtpartij met een politiek tegenstander, de glasmaker Henricus, ernstig gewond. Aan de gevolgen hiervan is hij enkele uren later overleden. Lambertus Hortensius beschrijft het treffen tussen beide tegenstanders uitvoerig. De situatieschets geeft een indringend beeld van het opvliegende karakter van Cornelis, maar ook van de spanning die er toen in de stad heerste. Het minste gebaar kon als provocatie worden uitgelegd[170].

Resultaat

Hun politieke betrokkenheid heeft de gebroeders Weyman niets opgeleverd. Na 1528 bekleedden zij geen openbare functie meer. Ook aan de economische voorspoed van de familie Weyman kwam, voor zover wij kunnen nagaan, een einde. Jan Weyman transporteerde in 1527 een plechtbrief, waaruit blijkt dat hij contant geld nodig had[171]. Zelfs Claes die de winnende partij was toegedaan, werd voor zijn loyaliteit nauwelijks beloond. Slechts één opdracht kan misschien als beloning worden opgevat. In 1528/29 restaureerde hij in opdracht van de Buurkerk het raam dat door Goeyert van Voerde was geschonken[172]. Hier heeft hij echter maar 10 stuivers mee verdiend[173]. Het is één van de laatste bezigheden die wij van hem kennen. Na 1525/26 zijn ons geen grote opdrachten meer bekend waar tientallen guldens mee verdiend werden. De klusjes die Claes' zoon Cornelis verrichtte, brachten telkens slechts enkele guldens op[174]. De Weymannen investeerden niet meer in huizen, en slechts met mondjesmaat in lijfrenten[175]. Claes Weyman stierf in behoeftige omstandigheden. Zijn laatste levensjaren werd hij door zijn kinderen onderhouden[176]. Na het overlijden van de broers Jan en Claes werd een deel van hun huizenbezit verkocht[177].

Dit geheel in ogenschouw genomen lijkt het niet onredelijk om te concluderen dat na 1528 aan de economische bloei van de familie Weyman een einde is gekomen. De situatie is onmiskenbaar gestagneerd. Als al van neergang gesproken kan worden, moeten wij echter spreken van een relatieve, geen absolute neergang. Jan Weyman liet bijvoorbeeld zijn onroerend goed onaangetast en het zou heel goed kunnen dat dit goederenbezit in 1530 onderpand was, toen Dirck op een borgtocht van duizend gulden uit de gevangenis ontslagen werd. Wanneer straks de maatschappelijke positie van Dirck Weyman aan de orde komt, zal blijken dat hij in redelijk goede doen is, en ditzelfde geldt voor zijn achterneven, Melchior Weyman

en de kinderen van Floris Claesz.[178] Alleen zullen zij geen van allen meer een bestuurlijke functie bekleden. Dit is onder andere toe te schrijven aan de veranderde politieke verhoudingen: met de machtsovername van Karel V in 1528 hebben de gilden hun politieke en militaire invloed verloren. Vanuit Brussel werden voortaan de stedelijke functionarissen benoemd. Wie geen oud kapitaal, achterban van aanzien of een positie van gewicht had, kwam niet meer voor een bestuurlijke functie in aanmerking. De oligarchische tendens die al enkele eeuwen aanwezig was, werd na 1528 versterkt voortgezet[179].

De lotgevallen van Dirck Weyman jr

Wat voor indruk hebben de politieke woelingen en de consequenties die deze hadden voor zijn persoonlijke leven op Dirck Weyman gemaakt? Zijn zij van invloed geweest op zijn religieuze stellingname? Bij gebrek aan een persoonlijke getuigenis van Dirck Weyman zelf blijven wij een definitief antwoord hierop schuldig. Alleen via een omtrekkende beweging kunnen deze vragen beantwoord worden. De informatie die wij over Dircks leven hebben, geeft de richting aan. Op zijn spirituele weg ben ik al uitvoerig ingegaan. Hier beperk ik mij tot wat ik over zijn maatschappelijk functioneren gevonden heb.

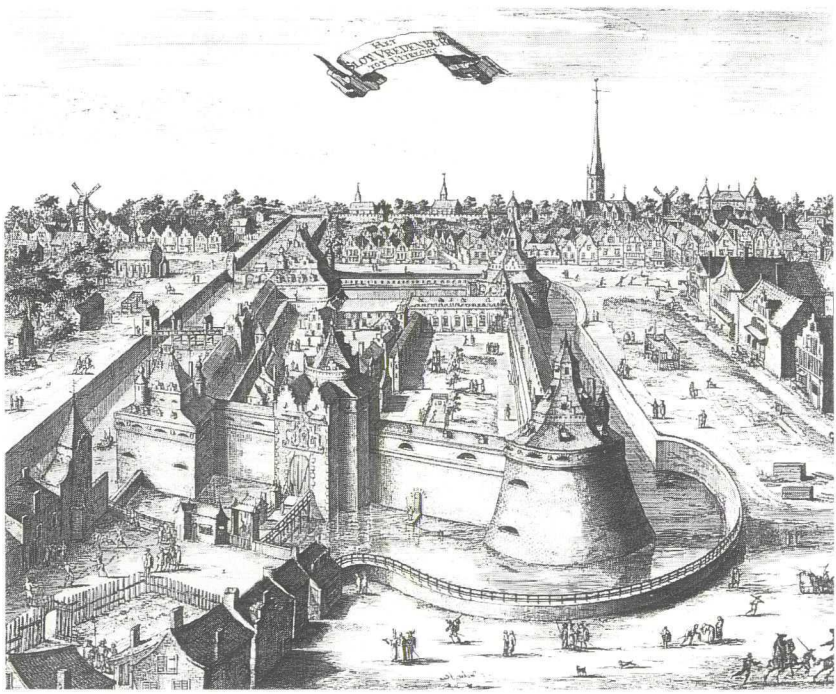

Vredenburg. Het kasteel Vredenburg, waar Dirck Weyman in 1534 gevangen zat. Rechts staat het schavot waarop Dirck Weyman in 1568 werd onthoofd. Kopergravure door C. Decker, [ca. 1540], GAU, TA.De 15. Foto GAU, neg. nr. C 2.942.

Op 20 augustus 1535 werden Jan Weyman en zijn zoon Dirck veroordeeld voor een overtreding op de brandewijnaccijns[180]. De zijsmeester Willem Goertsz. was voor hen geen onbekende[181]. Vanuit de politiek waren er raakpunten: in april 1525 was Willem Goertsz. ouderman geworden van de wantsnijders[182]. Ook bleek Willem Goertsz. een huis aan de Boterstraat te bezitten. Hij was de eigenaar van 'de Cleynen Hoern', het huis naast de Groten of Gulden Hoern, dat aan Jan Weyman toebehoorde. Willem Goertsz. moet de Cleyne Hoern zelfs van Jan Weyman hebben gekocht[183]. Dat hij er zelf gewoond heeft, is niet waarschijnlijk. Maar het feit dat hij een aanpalende woning aan die van Jan Weyman bezat, werpt wel een curieus licht op dit proces.

In de rechtzaak legde Willem Goertsz. vader en zoon Weyman ten laste dat zij illegaal brandewijn van moerbeibessen hadden gestookt en verkocht. Jan en Dirck Weyman antwoordden daarop 'dat zy daer onschuldich in zyn ende zy willen dat die zysmeester hem dat bewysen sal mit twee wittige tugen als recht is'. Wel erkenden zij 'datse wyn geveylt hadden tot sommige huysen, mer nyet voer hem selven'. Zij pleitten voor vrijspraak. Omdat zij echter de brandewijn hadden verkocht buiten medeweten van de zijsmeester werden zij veroordeeld tot een boete van 40 karolus guldens, waarvan de ene helft de keizer en de stad ten goede kwam, en de andere helft de zijsmeester[184].

Of achter dit proces een persoonlijk conflict schuilgaat, is de vraag. Iets dergelijks klinkt door in het verweer van de Weymannen. Zij stelden immers dat de zijsmeester met 'wettige getuigen' moet komen om zijn aanklacht te staven. En al erkenden zij dat zij de wijn hadden verkocht, dit was niet ten eigen bate gedaan. Verkochten zij de brandewijn voor iemand anders, was het een vorm van bijverdienste, of diende het een goed doel? Hoe dan ook, particulieren werden niet vaak vervolgd voor zijsontduiking. Ik kan mij toch niet aan de indruk onttrekken dat vader en zoon Weyman in deze zaak aangeschoten wild waren, ook al hebben zij een gerechtelijke overtreding begaan. Willem Goertsz. die als lakenkoopman aanzienlijk meervermogend was dan de glasmakers Weyman[185], maakte na 1528 een voorspoedige carrière in de stedelijke politiek[186]. In 1535 was hij schepen, met andere woorden lid van de rechtbank die in dit proces vonnis moest wijzen.

Dan moet nadrukkelijk worden opgemerkt dat Dirck in de jaren 1539-1545 niet genoemd wordt in verband met de Batenburgers, een groep van radicale herdoopten die in deze periode ook in Utrecht actief was. Deze club schuwde roof en plundering niet: kerken en huizen van rijke particulieren waren het doelwit van hun acties. Ook onder Utrechtse burgers hadden zij aanhang, ondermeer van mensen die net als Dirck Weyman tot de kring rond Dominicus Abelsz. hadden behoord. Jacob van Noort, die in 1534 met Dirck, Stijntje en Jan Weyman op Vredenburg gevangen had gezeten, maakte er deel van uit, evenals de weduwe van Dominicus Abelsz. en Adriaen Pauwelsz.[187]

Tussen 1535 en 1566 zijn de lotgevallen van Dirck Weyman die van elke burgerman: wij vernemen van hem in verband met erfenissen en het beheer van huizen. Zo voerde hij in 1563 een tweetal processen in verband met huur en onderhoud. In beide werd hij in het gelijk gesteld[188]. Van 1557 tot 1564 functioneerde hij als curator van ene Anthonie van Snellenberch. In deze functie voerde Dirck een aantal civiele processen[189].

Inkomsten en vermogen

Over werkzaamheden van Dirck als glasmaker vernemen wij niet, al werd hij door een ooggetuige van zijn executie 'glaesmaecker' genoemd[190]. Werkte hij in loondienst bij een meester-glasmaker? Wel weten wij dat hij in 1557/58 tegen een bedrag van vermoedelijk veertien gulden per jaar de schoonzuster van Huych Pot[191] verzorgde, die krankzinnig was geworden[192]. Was dit een vorm van bijverdienste, of zegt het iets van zijn karakter?

Toen in 1562, na het overlijden van zijn weduwe, de goederen van Cornelis Weyman aan de familie waren toegevallen, kreeg Dirck hier het vruchtgebruik van[193]. Met zijn vrouw Lambertje betrok hij het huis aan de zuidzijde van de Boterstraat dat aan zijn oom Cornelis had toebehoord. In deze tijd verkochten zij huizen[194], en kochten zij familieleden uit de panden die hen uit de nalatenschap van hun vader en oom waren toegevallen[195]. Betaalde hij hun uit de opbrengst van de verkochte panden?

Met Dircks doodvonnis waren zijn goederen verbeurd verklaard. Onmiddellijk na zijn arrestatie maakten zowel de schout van Utrecht als de rentmeester van de geconfisqueerde goederen de inventaris op van Dircks goederen. Die werden door beiden op goed honderd gulden geschat. Zijn vrouw mag hier onder borgstelling over blijven beschikken[196]. Uit een andere inventaris blijkt dat Dirck inkomsten had uit huizen aan de Zadelstraat, de noordzijde van de Boterstraat en de Lange Nieuwstraat hoek ABCstraat, alle bezittingen die hij uit erfenissen had verkregen. Uit de verhuur ontving hij in totaal 53 gulden en 12 stuivers per jaar. Aan lijfrenten ontving hijzelf 3 gulden en 15 stuivers per jaar, en samen met zijn vrouw Lambertje nog eens 15 gulden per jaar[197]. In dit verband moet nog worden opgemerkt, dat eenmaal in de verhoren van de Utrechtse commissarissen van de Raad van Beroerten vermeld wordt dat ene Dirck Weyman hr. Gerrit van Renesse 400 gulden voorgeschoten zou hebben in verband met het afsluiten van een lijfrente[198].

Maken wij de balans op van Dircks financiële armslag, dan kunnen wij concluderen dat Dirck niet arm was. Hij was immers herhaaldelijk in staat zijn broer en twee zusters uit te kopen[199]. Toch wijst er niets op dat Dirck een voorspoedige carrière heeft gemaakt. Aan het bestaande familiebezit heeft hij niets toegevoegd. Integendeel, grote panden aan de Boterstraat (nr. 10) en aan de Steenweg werden verkocht. Geconcludeerd kan dan ook worden dat Dirck in de loop der jaren fors op het familiekapitaal heeft ingeteerd.

Dircks sociale omgeving

Ondanks zijn veroordelingen en een stagnatie in zijn carrière ontbrak het Dirck Weyman overigens niet aan maatschappelijke contacten of aan een zeker sociaal prestige: zijn burgerschap had hij behouden; hem was de curatele toevertrouwd over Anthonie van Snellenberch; hij verzorgde de krankzinnig geworden schoonzuster van Huych Poth; onder zijn familie bleef hij de oudste zoon met alle bijbehorende rechten en plichten; voor de rechtbank behartigde hij herhaaldelijk de familiebelangen. Op zijn sociale contacten in 1566, het jaar van de Beeldenstorm, ben ik hierboven ingegaan. Al verdient het hier nog nadrukkelijk vermelding dat Dirck Weyman blijkens de hierboven genoemde 'lening' ook contact had met Gerrit van Renesse, ridder, raadsheer van het Hof van Utrecht, en vader van Dircks buurvrouw Margriet. Deze Gerrit van Renesse is op 25 augustus 1568 eveneens krachtens vonnis van de Raad van Beroerten geëxecuteerd voor zijn aandeel in de onlusten [200]. Al met al kan worden geconcludeerd dat Dirck Weyman binnen de gereformeerde beweging met de aanzienlijksten in contact stond.

Religie en beroep

Kwam de carrière van Dirck Weyman niet van de grond omdat hij in 1530 en in 1534 omwille van de religie veroordeeld was? Of lagen er meer algemene factoren aan ten grondslag, en betrof het een stagnatie die al eerder begonnen was en de hele familie Weyman getroffen had? Het antwoord op deze vragen kan niet met zekerheid worden gegeven.

Sommigen zullen zich op dit punt afvragen, of Dirck en zijn familie niet hun eigen ruiten hebben ingegooid door zich, als glasmaker, af te wenden van de kerk, toch de plaats bij uitstek waar hun produkten afzet vonden, en de zijde van de reformatie te kiezen.

Het feit dat glasmakers als Jan en Dirck Weyman zich van de katholieke kerk afkeerden, geeft aan dat de vraag naar het waarom van een religieuze stellingname niet eenduidig of eenvoudig te beantwoorden is. Religieuze bezinning was in de zestiende eeuw onder alle lagen van de bevolking een veelvoorkomend verschijnsel. Daarnaast hebben wij gezien dat zich een breuk heeft voorgedaan in de carrière van Jan en Claes Weyman. Teleurstelling hierover kan van invloed zijn geweest op de religieuze stellingname. Toch wil ik mij ervoor hoeden de keuze van godsdienst als afgeleide te zien van de maatschappelijke positie. Religie en beroep blijven ongelijksoortige fenomenen, al kunnen zij wel op elkaar inwerken [201]. Voor Dirck, maar ook voor zijn vader, lijkt overigens de constatering van Dudok van Heel op te gaan, dat onder de mensen die voor een nieuwe religie kiezen, zich velen bevinden, wier carrière gestagneerd is. Hoe waar deze bevinding ook moge zijn, in ieder geval werd in het voorafgaande duidelijk dat Dircks religieuze bevlogenheid onmiskenbaar is.

Karakterschets

Neem ik het leven van Dirck Weyman nog eens onder de loep, dan kan ik niet anders zeggen dan dat een zekere vasthoudendheid en eigenzinnigheid hem kenmerkten. Inzake de religie stond hij voor zijn mening en droeg hij die uit. Ook als burger en huiseigenaar kwam hij op voor zijn rechten. In 1534 hebben wij hem leren kennen als een *angry young man*. Na zijn hechtenis in 1530 moet hij geweten hebben dat een oneerbiedige houding in het openbaar ten aanzien van de religie niet door de vingers werd gezien. Toch heeft hij zich daarna bij een processie uitdagend gedragen. De opmerking die hij tegen zijn hond maakte: 'leght u handen te gader ende looft uwen God ende Heere' werd dan ook niet genegeerd.

Dirck Weyman lijkt van deze veroordelingen te hebben geleerd. Hij heeft zich niet bij de Batenburgers aangesloten. In 1566 hoorde hij niet tot de beeldenstormers. Met zijn voorstel om als afzender van de brief aan Willem van Oranje 'de gereformeerde katholieke religie' te noemen, stelde hij een genuanceerde en vanuit zijn optiek niet provocerende benaming voor, één die de verbinding legde tussen het oude en het nieuwe. Overigens, waar hij zijn zienswijze omzette in een handeling, zoals in de zaak van drie miljoen goudguldens, bleek hij even onverzettelijk als vroeger. Het is deze onverzettelijkheid die hem het leven heeft gekost.

Religie en samenleving

Was het aanbieden van het rekest van de drie miljoen goudgulden vanuit taktisch oogpunt verstandig? In Utrecht was al in september de zaak van de 'nyeuwe religie' verzand. Hoe prins Willem van Oranje zich ook daarna ervoor inzette. De centrale regering in Brussel had de aktie van meet af aan genegeerd[202]. Dat moet in Utrecht zeer wel bekend zijn geweest. Toch werd ook hier de petitie aangeboden. Kan aan dit optreden nog een andere motivatie dan een puur religieuze ten grondslag hebben gelegen?

Ambachtslieden

Zetten wij de levensloop van Dirck Weyman in stedelijk perspectief, dan blijkt die een reflectie van ontwikkelingen binnen de stad Utrecht. Uit de oudste lidmaatschapslijsten van de gereformeerde kerk, die de periode 1579-1589 beslaan, blijkt dat in deze periode 1936 mensen officieel tot de gemeente zijn toegetreden, waarvan 610 met attestatie van elders. Van de Utrechtse lidmaten behoorde ruim de helft tot de ambachtslieden[203]. Over het verloop van de carrière van éénieder van hun en, concreter, of zich daarin al dan niet een breuk heeft afgetekend, kan in dit stadium van onderzoek geen algemene uitspraak worden gedaan. Wel kan met zekerheid worden vastgesteld, dat in het begin weinig patriciërs lidmaat geworden zijn, mensen die van generatie op generatie invloedrijke posities in Utrecht hebben

bekleed[204]. Naar de sociale, politieke en religieuze verhoudingen in de stad is nog veel onderzoek te doen[205]. In de context van dit artikel vraag ik mij af of er naast een religieuze overtuiging ook een politiek motief een rol gespeeld kan hebben in de motivatie om zich bij de gereformeerde kerk aan te sluiten. Daarbij wil ik de volgende aantekeningen maken.

Politiek monddood

De gilden en daarmee de ambachtslieden zijn de grote verliezers van 1528 geweest. Nadat Karel V de wereldlijke macht over het Sticht had gekregen was de politieke invloed van de gilden geëlimineerd en de burgerwacht opgeheven. Daarmee waren niet de sociale kaders opgegeven, waarbinnen Utrechters traditioneel verkeerden - zoals de gilden, de broederschappen, naast de parochies en de buurten -, maar wel de politieke kaders waarbinnen de burgers van oudsher hun mening kenbaar konden maken en zij een mate van daadkracht en solidariteit konden beleven. Na 1528 is die vanzelfsprekendheid verbroken. Ambachtslieden die niet over kapitaal, aanzienlijke komaf of een anderszins invloedrijke positie beschikten, viel in mindere mate dan voorheen een bestuurlijke functie ten deel. De komst van Karel V lijkt het begin te zijn van een aristocratisering van de samenleving op een tot dan toe ongekende schaal. De 'gewone mens' lijkt politiek monddood. Het is in dit vacuüm dat religie een emanciperende functie kan hebben[206]. Het is zeer wel denkbaar dat in een periode van gedwongen stilte - immers voor de gewone Utrechter is er onder het Habsburgse bestuur weinig mogelijkheid om wensen, verlangens en onvrede in het openbaar te uiten - het maatschappelijk bewustzijn groeit, gevoed door veranderende religieuze denkbeelden. Dat daarin het verlangen naar vroeger een rol speelde, is niet verbazingwekkend: 'vroeger' is immers maar 40, 50 jaar geleden. En in dat 'vroeger' speelden de gilden en ambachtslieden een heroïsche rol[207].

Emancipatiebeweging

In de Noordelijke Nederlanden zijn Opstand en reformatie niet van elkaar te scheiden. Die verwevenheid van politiek en religie gaat ook voor Utrecht op. Waarschijnlijk had een deel van de burgerlijke aanhang van de gereformeerde religie zijn hoop gezet op een herstel van de vroegere verhoudingen, waarbij de ambachtslieden weer meer politieke invloed zouden krijgen. In die zin kan de reformatie ook in Utrecht worden geschetst als een (her)emancipatiebeweging van ambachtslieden. In hoeverre dit streven uiteindelijk succesvol is geweest, is een andere kwestie. Hier volstaat het op te merken dat de ambachtslieden de dragers van de Opstand en de reformatie in de stad Utrecht zijn geweest. In de burgerwacht die in 1572 opnieuw was opgericht, hadden zij het instrument waarmee zij - begunstigd door de politieke verhoudingen en omstandigheden voorlopig - een

vuist konden maken en ontwikkelingen afdwingen[208]. Ter afronding kan gezegd worden dat het opstandig bewustzijn[209] van de Utrechtse burgerij daadkrachtig genoeg was om Utrecht in het kamp van de Opstand te brengen en om de zaak van de reformatie veilig te stellen. Maar het was niet groot genoeg om de politieke invloed van de middenklasse te herstellen. De laat-zestiende eeuwse samenleving was een structureel andere dan de vroeg-zestiende eeuwse. De bestuurlijke vernieuwingen die Karel V vanaf 1528 had ingevoerd, bleken niet meer weg te denken. En bovenal bleek de groeiende macht van het patriciaat niet meer ongedaan te maken. Daar komt bij dat de eisen van het moment zeer dringend waren. De Republiek moest de pas verworven zelfstandigheid bevechten in een kostbare, slepende oorlog. En daartoe was verregaande samenwerking tussen de Verenigde Provinciën noodzakelijk.

Terug naar Dirck Weyman en het rekest van de drie miljoen goudguldens: vanuit het perspectief van een gefrustreerde burgerij kan deze actie niet alleen gezien worden als een gevecht voor de acceptatie van de gereformeerde religie, maar - in Utrecht - ook als een politieke manifestatie van onderaf. Immers hier boden niet, zoals elders, de kopstukken van de gereformeerde beweging de petitie aan, maar (gegoede) ambachtslieden. Met hun optreden eisten zij impliciet dat er van hogerhand weer geluisterd werd naar wensen uit de burgerij. De actie had het tij echter niet mee en werd als provocatie uitgelegd. De actievoerders die Utrecht niet ontvlucht waren, Dirck Weyman en Dirck Dircksz. Nueteboem, kregen de doodstraf[210]. De twee anderen, Adriaen van Oestrum en Jan Pyll, werden bij verstek levenslang verbannen en hun goederen werden verbeurd verklaard[211].

Nabeschouwing

In de inleiding refereerde ik aan de oproep van Woltjer om in de kerkgeschiedenis meer aandacht te besteden aan de spiritualiteit van gewone gelovigen. Dit artikel kan als een aanzet daartoe worden gezien en tegelijkertijd is het meer geworden. Door de lotgevallen van een 'gewone gelovige' te onderzoeken en in een maatschappelijke context te plaatsen, leerden wij een ambachtelijke familie kennen, 'gewone mensen' die doorgaans weinig aandacht van historici krijgen, omdat zij geen deel uitmaken van de elite, van hen die 'geschiedenis maken'.

Voor deze zoektocht is geput uit een grote hoeveelheid bronnen. Zij leverden elk een kruimel informatie op, die - met elkaar in verband gebracht - een samenhangend geheel bleken te vormen dat meer is dan de som der delen. Vanuit het gezichtspunt van ambachtslieden werden wij geïntroduceerd in het krachtenspel van de toenmalige maatschappelijke verhoudingen. Door aan de basis naar de lotgevallen van een dissidente glasmaker te zoeken werden niet alleen facetten van zijn leven, maar ook van het reilen en zeilen van zijn familie, en zelfs van de Utrechtse

stadssamenleving ontsloten op een andere wijze dan gebruikelijk is en kregen wij inzicht in wat mensen motiveerde. Het is door dit soort kleinschalig onderzoek dat wij de wereld van gewone mensen enigszins leren kennen en dat wij begrip krijgen voor hun levensperspectief en wat zij daarvan vermogen te realiseren. In het licht van de lotgevallen van de familie Weyman, een Utrechtse glasmakersfamilie in de zestiende eeuw, krijgt de religieuze gedrevenheid van Dirck Weyman een plaats.

Bijlage

GENEALOGIE VAN DE FAMILIE WEYMAN

Hier zijn alleen bronverwijzingen opgenomen die niet al in het notenapparaat voorkomen. Wanneer bronvermelding ontbreekt, raadplege men de tekst of de genealogie van Booth over de familie Weyman: RAU, verz. BB, 165, f. 34-35, en 181, f. 175-176. De met een * gemerkte personen voerden de naam Weyman.

I **mr Hendrick Weydeman**, glasmaker. Utrechts burger in 1445 (BSB, f. 168), overleden na maart 1465 (RAU, Dom, 651, dl. 2, f. 16 [212]. Trouwde NN. De waarschijnlijke vader van

II **Dirck Hendricksz. Weyman**, glasmaker, overleden tussen dinsdag op S. Petrus ad cathedram [22 febr.] 1503 (SA I, 703) en S. Willebrordsavond [6 nov.] 1505 (SA I, 703) [213]; meenteman namens de steenbikkers (1490, 1491, en 1492), kapitein van de wacht in de Korenmarktbuurt (1492), ouderman (1496), raad (1498, 1501). Trouwde Dibborch die tussen 17 sept. 1515 (SA I, 708, p. 14) en S. Michielsavond [28 sept.] 1519 (SA I, 703) gestorven is. Uit dit huwelijk

1 **Hendrick Weyman**, glasmaker, overleden na 19 mei 1563 (GAU, SA I, 671, f. 154v-155); woonde in 1505 in Amsterdam; in 1519 als goudslager werkzaam in Haarlem; in 1563 poorter van Haarlem genoemd. Trouwde Geertruyt (na 6 nov. 1505). Uit dit huwelijk wèl kinderen die niet met name genoemd worden. Mogelijk is **Cornelis Hendricksz. Weyman** die in 1523 het burgerrecht van de stad Utrecht verwierf (GAU, SA I, 16, f. 17v) hun zoon. En mogelijk stammen **Borric** en **Peter Weyman** die op 11 april 1583 mede namens hun broer **Claes** en hun zusters **Marichgen** en **Geertgen Weyman** in rechte optraden, van deze tak af. Zij blijken namelijk voor eenderde deel eigenaar te zijn van het pand aan de Boterstraat zz (nr. 12) dat Cornelis Weyman heeft nagelaten. (GAU, SA II, 3243)

2 **Jan Weyman**, volgt IIIa

3 **Claes Weyman**, volgt IIIb

4 **Cornelis Weyman**, mesmaker, soldaat (GAU, SA I, 703, 6 nov. 1505), stierf in 1526, op woensdag na S. Mauritius [26 sept.] aan de gevolgen van een vechtpartij; zag op 11 juli 1508 van zijn vaders erfenis af tbv zijn moeder (GAU, SA I, 703); op 20 dec. 1515 veroordeeld voor een vechtpartij; hoorde in de woelingen van 1525-1528 tot de Conroedsen (Hortensius, 1625, 2, 44-45). Trouwde juffr. Agnes van Oestrum, mogelijk de dochter van Gerrit van Oestrum, heer van Wickenburg van 1497 tot 1511 (vrijwillige afstand), en ene juffr. Elisabeth [214]. Agnes stierf op 24 maart 1559 (GAU, SA I, 671, 15 okt. 1561, f. 20-23). Cornelis en Agnes lijftochtten elkaar op 5 april 1524 (SA I, 703). Uit dit huwelijk geen kinderen. Agnes trouwde 1 sept. 1530 Jacob Strick (SA I, 703), overleden tussen 4 dec. 1555 (SA I, 704) en 24 maart 1559.

5 **Geertruyd Weyman**, stierf vóór zaterdag na S. Matthijs [25 febr.] 1503 (SA I, 703,). Trouwde Jan Jansz. van Parys ook wel Van der Heyninghe genaamd (SA I, 703, dinsdag na S. Lamb. [20 sept.] 1502, f. 18). Getuigen bij dit huwelijk waren Willem Florensz. en Hermen van Ravezway. Jan van Parys verwierf in 1502/03 burgerrechten van de stad Utrecht. Mogelijk wilde het stadsbestuur daar voorafgaand de huwelijksvoorwaarden inzien. Uit dit huwelijk een zoon, Jan van Parys jr (zie akte 25 febr. 1503), die in geschiedenis van de familie Weyman verder geen rol speelde.

6 **Lysbeth Weyman** (SA I, 703, Willibrordsavond [6 nov.] 1505), stierf in 1506/07 (GAU, SA I, 589, f. 16, 29v).

7 **Jeronimus Dirck Weymansz.**

8 **Herman Dirck Weymansz.** (SA I, 610, 1491, f. 407), stierven in 1501 (RAU, verz. BB, 165, f. 34).

IIIa **Jan Weyman**, glasmaker, ouderman steenbikkers (1514, 1522), raad (1520, 1525, 1 febr., 25 april), overleden tussen 1 nov. 1547 en 1 okt. 1548 (GAU, SBA I, 239, rek. 1547/48 onder uitgaven; GAU, SA I, 590, 1547/48, f. 78v, 79r, 79v; GAU, SA I, 610, ca. 1543, p. 159, 285, 335 [215]). Herroept op 27 juni 1534 voor HvU herdoop, op 20 aug. 1535 tzm zoon Dirck beboet ivm overtreding brandewijncijns. Trouwde Michieltje vóór 6 nov. 1505, in 1526, vóór 19 mei overleden. Mombers over de onmondige kinderen werden op 19 sept. 1526 Eggert Croeck en Abel van de Vechte. Uit dit huwelijk

1 **Dirck Weyman**, glasmaker, geb. vóór 1509, op 22 dec. 1568 door RvB ter dood veroordeeld en geëxecuteerd. Op 10 jan. 1530 op borgtocht van 1000 gld vrijgelaten na arrestatie ivm lutherie; herriep op 25 april 1534 ketterse sympathieën; op 20 oktober 1535 tzm vader beboet ivm overtreding brandewijncijns. Trouwde Lambertje Herbertsdr. Versteech. Uit dit huwelijk geen kinderen. Op 8 maart 1579 werd zij lidmaat. Zij is overleden tussen 4 mei 1582, toen haar neven en nichten een voorschot op de erfenis kregen, en dit ondanks het feit dat Lambertje en Dirck elkaar gelijftocht hadden (GAU, SA II, 3243), en 11 april 1583, toen haar onroerend goed verkocht werd (GAU, SA II, 3243).

2 **Jan Weyman**, volgt IVa

3 **Maria Weyman**, volgt IVb

4 **Christina Weyman**, geb. vóór 1509 (SA I, 610, 1510 II, f. 401), gestorven tussen 1 okt. 1567 en 1 okt. 1568 (GAU, SA I, 590, f. 140^{v}, 145). Ongehuwd. Herriep ketterse sympathieën op 25 april 1534. Haar testament, vgl. Booth f. 34, dd 31 mei 1567, door mij echter niet gevonden.

IIIb **Claes Weyman**, glasmaker, geb. ca. 1485 (RAU, HvU, 104), stierf na 16 juli 1558 (zie noot 165). Op deze dag droeg hij zijn deel van het huis aan de Springweg plus de inboedel over aan de kinderen uit zijn tweede huwelijk (SA I, 705, p. 8a). Op 23 januari 1559 werd dit huis, dat Claes Weyman 'te gebruycken ende te bewonen plach' verkocht (SA I, 704). Raad (1523). Controleerde namens gilden stadsrekening van 1525. Aanhanger elect en Karel V. Op 23 juni 1531 door de schout aangeklaagd omdat hij Jan Aertsz. van Beusichem van verraad zou hebben beschuldigd, vrijgesproken. Trouwde 1) vóór 6 nov. 1505 Joostgen, dochter van Willem Wyn. Zij overleed vóór nov. 1515: op 5 nov. 1515 werden Jacob Pot en Luytken van Benthem aangesteld als momber over hun onmondige kinderen (SA I, 13, f.96v); op 2 nov. 1515 trouwde Claes 2) Catryne dochter van Peter Laurensz de schilder en van Eerstgen (RAU, verz. BB, f. 176, 6), getuigen zijn Evert Geerlofsz. van Bueren, Jan Dircksz. Uutenhage en Jan Jansz. die schrijver (RAU, verz. BB, f. 176, de akte zelf is verloren gegaan). Zij stierf vóór 14 oktober 1532: toen werden Jan Weyman en Aernt Wemmers momber over hun vijf onmondige kinderen (SA I, 13, f. 119). Trouwde 3) Margriet (SA I, 704, 29 mei 1554).

Uit het eerste huwelijk:

1 **Cornelis Weyman**, volgt IVc

2 **Anna Weyman**, trouwde Jan van Gemen. Zij woonden in Breda. Huwelijk kinderloos. Testament dd 12 sept. 1558, (SA I, 705). Haar erfenis gaat naar haar broer Cornelis, haar halfbroer Eernst en haar halfzusters Barbara en Dirckgen.

3 **Geertruyd Weyman**, trouwde Hendrick Melisz. Maes, 'conchierge opden huyse van zyn Exc. die Pince van Oraingnien hoger memorie tot Breda'. Kinderloos. Zij passeerde op 17 nov. 1559 haar testament voor de schepenen van Breda; op 21 juli 1595 was dit nog niet uitgevoerd (SA II, 174). Erfgenamen zijn haar neven en nichten.

4 **Maria Weyman**, volgt IVd

5 **Willemtgen Weyman**, verm. jong overleden

Uit het tweede huwelijk:

6 **Eerst Weyman**, na 23 jan. 1559 (GAU, SA I, 704) uit het zicht verdwenen.

7 **Jan Weyman**, verm. jonggestorven.

8 **Dirckje Weyman**, volgt IVe

9 **Burchje Weyman**, ongehuwd, sluit op 22 mei 1559 lening van 100 gulden af bij de glasschrijver Anthoenis Jansz. (GAU, SA I, 704).

10 **Barbara Weyman**, volgt IVf

N.B. Uit deze tak komen **Alaert Weyman** voort die te Gennep in het land van Cleeff woonde en **Johan Weyman**, wonend te Venlo. Mogelijk zijn zij zonen van Eerst Weyman Claesz.

IVa **Jan Weyman Jansz.**, beroep onbekend, geb. vóór 1509 (SA I, 610, 1510 I, f. 297); gestorven tussen 28 maart 1564 (GAU, SA I, 704) en 10 okt. 1573 (SA I, 704). Herriep ketterse sympathieën op 25 april 1534. Trouwde Bertgen. Uit dit huwelijk één dochter, Engeltgen, geboren ca. 1551 (SA I, 610, 1557, f. 51), lidmaat op 3 april 1586, dan wonend in het 'S. Catrynensteechgen' (GAU, inv. NHG, 404, f. 29), ongehuwd. Op 10 okt. 1573 verkochten Bertgen en Engeltgen een rentebrief twv 200 gld. (GAU, SA I, 704); op 19 aug. 1574 verkochten zij hun neef Claes Florisz. hun aandeel in het huis aan de Boterstraat 10 (GAU, SA I, 705). Op 11 dec. 1578 procedeerde Engeltje tegen Lambertje, Dirck Weymans weduwe (GAU, SA II, 3257), naar ik vermoed om een voorschot op de erfenis van haar oom Dirck te krijgen.

IVb **Maria Jan Weymansdr**, geb. vóór 1513, overleden tussen 1 okt. 1580 en 1 okt. 1581 (GAU, SA II, 1243, f. 146^{v}, 150^{v}) [216]. Trouwde de glasmaker Floris Claesz. uit Dordrecht (burgerrechten van de stad Utrecht op 13 juli 1535). Hij overleed vóór 12 april 1553 (GAU, Suppl. Arch., 44). Claes Weyman en Heynrick Blom waren momber over hun onmondige kinderen (alle met uitz. van Lysbeth) (SA I, 704, 17 nov. 1553). Uit dit huwelijk (vlg GAU, SA II, 3243, dd 4 mei 1582)

1 **Claes Florisz.**, volgt Va.

2 **Jan Florisz.**, vaandeldrager en burgerhopman (Brom en Van Langeraad, 1907, 180, 234, 246). Trouwde Marichgen van Doorn.

3 **Gysbert Florisz.**, trouwde NN. Uit dit huwelijk oa **Hendrick Gysbertsz. Weyman***, rentmeester van het H. Kruisgasthuis (RAU, verz. BB, 181, f. 176).

4 **Engeltgen Florisdr.** Trouwde Christoffel Potcamer, zoon van Adriaen Potcamer (overleden vóór 17 jan. 1544 (GAU, SA I, 13, f. 105) en Anna Willem Joestendr. Stelden op 19 maart 1558 hun huis op de hoek van de Hanentredt bij het Prekerskoor, waar de Hardenboll uithangt [Pauwstraat], als onderpand voor een lening (SA I, 705; o.c., dd 25 april 1560; zie voor huize De Hardenboll: Monde, Van der, 1844-1846, 2, 185-186). Beiden waren vóór 4 mei 1582 overleden. Zij lieten onmondige kinderen na, die niet met name genoemd zijn.

5 **Barbara Florisdr.***, tweede echtgenote van Jan Wyersz. (Gerrichgen Cornelis Aelbertsdr. was zijn eerste vrouw), op 4 sept. 1577. stelden zij hun huis aan de Twijnstraat oz als onderpand voor de 320 gulden die Wyersz. aan de familie van zijn

eerste vrouw verschuldigd was. Haar broer Claes Florisz. stelde zich borg voor dit bedrag en verbond daartoe zijn huis aan de Tolsteeg zz (GAU, SA I, 704)

6 **Lysbeth Florisdr.** trouwde Jan Henricksz.

7 **Agniet Florisdr.** trouwde Vincent Rutgersz.

IVc **Cornelis Claesz. Weyman**, gestorven vóór 4 dec. 1562: dan koopt zijn zoon Melchior een graf voor hem in de Buurkerk (GAU, SBA II, 47, 1562/63, f. 13v; SBA II, 25, f. 9). Trouwde Christina Jansdr, vóór 12 sept. 1558 gestorven (SA I, 705). Uit dit huwelijk

1 **Melchior Weyman**, volgt Vb

2 **Aeltje Weyman**, gestorven vóór 7 mei 1575. Trouwde Simon Besthout, sommelier of bottelier van prins Willem van Oranje te Breda

3 **Burchje Weyman**, trouwde Herman van Wyntershoven

N.B. De kinderen van Cornelis Weyman Claesz. claimen halfbroer resp. halfzuster te zijn van Johan van der Kercke die gehuwd is met Margaretha van Honthorst, dochter van Jan Jacobsz. van Honthorst (Smidt, De, e.a., 1966-1988, 6, nr 4253, dd 11 sept. 1574; GAU, SA I, 704, dd 7 mei 1575; RAU, Fin. Instellingen, 307, dd 8 nov. 1577; RAU, verz. BB, 181, f. 107). Niet duidelijk is waarop deze claim gebaseerd is.

IVd **Maria Claes Weymansdr.** Overleden tussen 1 okt. 1552 en 1 okt. 1553 (SA I, 590, f. 104). In ieder geval tussen 1531 en 1542 concubine van mr Nicolaes Ruysch, geboren ca. 1496, overleden 12 okt. 1558, zoon van Ruysch Jansz., schepen van Amsterdam in 1497, raad in 1498, en burgemeester in 1513 (Elias, 1903-1905, 1, 40, aldaar onder de naam Ruysch Jan Bethsz.), overleden 1 sept. 1540, en van Divera, overleden 5 sept. 1539, beide begraven in de Nieuwekerk te Amsterdam. (Zie voor de problemen rond de identificatie van mr Nicolaes Ruysch n. 140). Studeerde te Leuven, als minderjarige geïmmatriculeerd op 24 juli 1509 (Schillings, 1962-1966, 3, 373) en te Orléans, imm. in februari 1515, waar hij procurateur van de Duitse natie was van 3 okt. 1516 tot 15 april 1517. Mogelijk promoveerde hij in Italië in de beide rechten (Ridderikhof e.a., 1971-1988, 1, 348). Kanunnik van Oudmunster (1508-1558), waar hij uiteindelijk vice-deken en thesaurier werd; raadsheer van Robert van Bergen, bisschop van Luik (RAU, verz. BB, 231, los vel) die ook proost van Oudmunster was (1550-1565) [217]. (Zie over Nic. Ruysch: Tongerloo, Van, 1988, 4, 10-15.) Later trouwde Maria NN en ging zij waarschijnlijk in Breda wonen (RAU, verz. BB, 462, 16 april 1569). Uit het huwelijk zijn geen kinderen bekend. Uit de eerste verbintenis

1 **mr. Ruysch Claesz.**, volgt Vc

2 **Jacob Ruysch**, volgt Vd

3 **Cornelia Ruysch**, volgt Ve

IVe **Dirckje Claes Weymandr.**, in 1573 gestorven (SA I, 610, f. 193). Trouwde Jan Schetter (SA II, 174, 21 juli 1595). Mogelijk was de lijfrente van 5 kar. gld. die mr. Jan Scetter, [kanunnik van] Oudmunster, in 1557 op het leven van Dirckgen Claes Weymansdr kocht een huwelijksgeschenk (GAU, SA I, 610, f. 193). Uit dit huwelijk

1 **Aeltgen Schetter**, trouwde Marcus de la Place, inw. van Utrecht

2 **Hans Schetter**, wonend te Leiden

IVf **Barbara Claes Weymandr.**, trouwde Aryaen Woutersz. Zij woonden in Wijk bij Duurstede. Uit dit huwelijk

1 **Wouter Adriaensz.**, burger te Naarden

2 **Catharina Ariaensdr.**, trouwde Lammert Willemsz., hoemaker, burger te Rhenen.

Va **Claes Florisz. Weyman***, glasmaker (Brom en Van Langeraad, 1907, 69), kocht in 1581 tzm met de metselaar Jelis Jansz. van Hoboken (Wijnaendts van Resandt, 1961, 174, IIb) de kapel van de Jeruzalembroederschap op voor de sloop (Brom en Van Langeraad, 1907, 69), landmeter: bracht oa in 1583 in opdracht van de kapittels van de Dom en van Oudmunster de landerijen bij Hagestein in kaart (Donkersloot-de Vrij, 1981, 168, 196), overleden tussen 6 mei 1590 en 17 nov. 1590 (SA II, 3243, resp. 1590, I, p. 226-229, en 1591, p. 112-114). Trouwde tussen 21 nov. 1564 en 17 april 1565 (SA I, 705, resp. 1564, II, p. 178-180 en 1565, I, p. 136) Joostgen/Josina Adriaensdr, overl. na 10 april 1607 (SA II, 3243, I, p. 128-129), wed. van Gerrit Rutgersz. [van Raetsfelt?, vgl UBU, hs. 1780, 1, f. 34b] (SA I, 705, resp. 1564, II, p. 178-180, en 1565, II, p. 13-14, 14). Zij staat op 3 april 1580 als lidmaat geregistreerd, wonend in de Winssensteech [Herenstraat][218]. Uit dit huwelijk

1 **Floris Claesz. Weyman***

2 **Jan Claesz. Weyman***, 'glaesscryver', burger te Utrecht, woonachtig aan de Twijnstraat oz. Nam oa plecht van Aernout van Buchell (SA II, 3243, dd 8 sept. 1598) [219]. Trouwde Baetgen Beerntsdr.

3 **Engeltgen Claes Floriszd. Weyman***, begr. te Utrecht op 31 juli 1637, trouwde 4 mei 1591 Jan Adriaensz. van Hoboken, koopman te Utrecht, waar hij 27 juli 1637 begraven werd. (Zie voor nageslacht: Wijnaendts van Resandt, 1961, 177, IIIb en verder [220]).

Vb **Melchior Cornelisz. Weyman**, glasmaker, in 1610 gestorven. Buchelius zegt over hem: 'Hij was [...] een groot pleyter, sulcx dat hij alle syn welvaeren daeraen te coste hinge' (UBU, hs. 1780, dl 1, f. 34v). Trouwde Marichgen, dochter van Jacob Nobel de schilder en van Catharina Petersdr. die in januari 1598 overleden is (Brom en van Langeraad, 1907, 452). Zij leenden 13 nov. 1574 150 gld van haar zwager, de medicus dr Marten Schipperius van Remmerswaal (GAU, SA I, 704), kochten 6 april 1583 een huis aan de Oudegracht bij de Regulierssteeg (SA II, 3243; Daas, Den, en Wigbold, 1988, 2, 10-18) [221]. Uit dit huwelijk (GAU, SA II, 3243, 29 dec. 1613)

1 **Styntje Weyman**, volgt Vla

2 **Grietje Weyman**, volgt Vlb

3 **Joostje Weyman**, trouwde Beernt Jansz. van Oldenseel, burger van Utrecht, huwelijk kinderloos. Akte van lijftocht, tevens testament: GAU, not., U 022 a 001, 11 febr. 1627 (U.s.); idem, GAU, not., U 022 a 014, f. 3-4, dd 9 jan. 1642 (U.s.), beide akten door haarzelf ondertekend, terwijl haar man met een merk de akten bekrachtigt.

4 **Maria Weyman**, trouwde Elbert Lubbertsz. (GAU, not., U 022 a 003, f. 77).

Vc **mr. Ruysch Claesz.**, geb. ca. 1532 (GAU, SA I, 610, 1557, p. 294), overl. 26 febr. 1600. Een wettiging van zijn geboorte is gezien de hoge functies die hij heeft bekleed waarschijnlijk (verg. Plomp, 1987, en Delforterie, 1976 en 1977), al is die niet in Holland geschied, mogelijk in Brussel. Booth noemt hem 'licentiaet in de rechten' (RAU, verz. BB, 213, los vel), maar een immatriculatie heb ik niet kunnen vinden; geadmitteerd als advocaat HvU op 21 april 1561 (RAU, HvU, 274, f. 1), raad en rentmeester van de graaf van Arenberg die van 1549 tot zijn dood in 1568 stadhouder van Friesland was; pensionaris van Amsterdam (1578-1584); commissaris van de huwelijkse zaken (1580-1584); advocaat-fiscaal van Holland (1584-1595). Trouwde 16 april 1569 juffr. Hendrica de Jode, gen. de Rycke, dochter van Bartolomeus die in 1544 Alidt Stuylen Hendricksdr. getrouwd had. Getuigen namens de bruidegom waren zijn oom mr. Heyman Ruysch, kanunnik te Oudmunster (1558-1573), en zijn zwager Cornelis Jacobsz. van Westerveld. (RAU, verz. BB. 462). Hendrica is op 17 dec. 1604 overleden. Uit dit huwelijk 14 kinderen, waaronder

1 **Alidt Ruysch**, volgt VIc

Vd **Jacob Ruysch**, geb. ca. 1536 (GAU, SA I, 610, 1557, p. 275), gestorven na 30 juli 1560 (GAU, SA I, 705), toen hij, woonachtig in Brussel, een rentebrief op naam van zijn dochter Mariken en haar moeder Lysbeth Mathysdr stelde, onder voorbehoud van enkele bepalingen in het testament van mr. Nicolaes Ruysch met betrekking tot Jacob Claesz. Ruysch [222]. In datzelfde jaar kocht hij de lijfrente die zijn vader in 1543 gekocht had, af (GAU, SA I, 610, 1557, p. 275; GAU, SA I, 590, 1559/1560, f. 106v) [223].

Ve **Cornelia Ruysch**, geb. ca. 1541 (GAU, SA I, 610, 1557, p. 254) overleden 12 nov. 1569. Trouwde 13 juli 1561 Cornelis Jacobsz. van Westerveld, zoon van Jacob Lambertsz. van Westerveld en Meynsje Cornelis Jacobszdr van Mabugen of Royesteyn, geb. 1540, overl. 13 febr. 1587 (RAU, verz. BB, 177, f. 1285). Woonde in 'De Hand' aan de S. Maartensbrug (Oudegracht). Uit de correspondentie die hij met Ruysch Claesz. voerde, blijkt dat hij 'cremer' van beroep was en kruidenierswaren leverde (GAU, inv. 59, 293, IIId, p. 9). In 1577 werd hij onderhopman van het tweede burgervendel (Brom en Van Langeraad, 1907, 31). Hun kinderen zijn jong overleden of niet gehuwd, met uitzondering van Maria die getrouwd was met mr. Thomas Tack, chirurgijn (GAU, SA I, 705, in de marge van akte van 12 dec. 1564, p. 202-203).

VIa **Styntgen Melchior Weymansdr.**, trouwde Ott van Snellenberch. Uit dit huwelijk (GAU, not., U 002 a 001, dd 11 febr. 1627 (U.s.), GAU, not., U 022 a 003, 16 dec. 1630 (U.s.), f. 76r-v, f. 77-78)

1 **Anthonis van Snellenberch**, trouwde Annichgen
2 **Jan van Snellenberch**, trouwde Tryntgen Jans. van Carvel. Uit dit huwelijk twee dochters Marie en Elisabeth
3 **Cornelis van Snellenberch**, trouwde Maychen Melchiorsdr.
4 **Jacob van Snellenberch**, trouwde Tryntgen

VIb **Grietje Melchior Weymansdr.**, overleden na 2 april 1637 (GAU, not., U 009 b 002), trouwde Wernaert Dircxz. Versteech, bakker, burger van Utrecht, weduwnaar van N.M. van Dyck, uit welk huwelijk hij 2 kinderen had: Agnietje en Folckert/Volckaert, overleden vóór 16 dec. 1630 (U.s.) (GAU, not., U 022 a 003). Akte van lijftocht: GAU, not., U 006 b 003, dd 27 juni 1604 (handtekening van Grietje). Zij woonden toen aan de Schoutensteeg. Haar testamenten: GAU, not., U 022 a 003, dd 18 april 1631 en 1 juli 1633; U 022 a 004, dd 18 april 1631; U 022 a 006, dd 1 juli 1633. Uit dit huwelijk

1 **Dirck/Diderick Wernertsz. Versteech**, trouwde Sibilla van Haeften, weduwe Willem van Liesfeldt. (Huw. voorw. dd 2 april 1637, GAU, U009 b 002). Getuigen namens de bruidegom: zijn moeder, zijn stiefbroer Volcaert, zijn zwager Nicolaes Matheusz. van Dyck, de schepenen Cornelis Booth en Ghysbert Schoock als zijn neven, en de notaris Gerardt Houtman als 'huwelicxvrundt'.

VIc **Alidt Ruysch**, geb. 1585, overl. 8 april 1616, trouwde 1 aug. 1604 mr. Everard Booth, geb. te Utrecht in dec. 1577, aldaar overl. 14 aug. 1610, beiden begraven in de Geertekerk (NNBW, 4, 218). Studeerde te Franeker en te Leiden in de letteren en in de theologie. In 1602 aanstelling te Utrecht als 'dienaer des Godtlicken woorts', arminiaansgezind (Broeyer, 1991). Zij lijftochtten elkaar op 15 mei 1605, in hun huis op Nieuwegracht hoek Jeruzalemsteeg (UBU, hs. 1829, I, f. 210, aldaar ook correspondentie). Uit dit huwelijk

1 **Cornelis Booth,** volgt VIIa
2 **Henrica Booth**
3 **Abraham Booth**

VIIa **dr Cornelis Booth**, geb. 20 okt. 1605, overl. 13 juli 1678, begraven in de Geertekerk (zie noot 57). Studeerde te Leiden (imm. 3 juni 1622), en promoveerde 16 okt. 1628 te Caen in de medicijnen. Had van 1629 tot 1632/33 een medische praktijk in Utrecht. Bekleedde vanaf 1632 te Utrecht tot zijn dood vele bestuurlijke functies, waaronder in 1657 het burgemeesterschap. Beheerde vanaf 16 okt. 1637 tot zijn dood de universiteitsbibliotheek (NNBW, 4, 217-218; Grosheide e.a., 1986, 62). Huwde 1) 26 mei 1629 Amalia van Waveren, gen. van Oort (1603-1637) en 2) 10 dec. 1637 Digna van Wyckersloot (1617-1679). Uit beide huwelijken nageslacht.

Gebruikte afkortingen

ANK	Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis
ARA	Algemeen Rijksarchief in 's-Gravenhage
ARABr	Algemeen Rijksarchief Brussel
BMGN	Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden
BMHG	Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap
BRN	Bibliotheca Reformatoria Neerlandica
BVGO	Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde
CBG	Centraal Bureau voor Genealogie
DAN	Documenta Anabaptistica Neerlandica
GAA	Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam
GAU	Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht

HvU	Hof van Utrecht
JOU	Jaarboek(je) Oud-Utrecht
MOU	Maandblad Oud-Utrecht
NAK	Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis
NHG	Nederlands Hervormde Gemeente
NNBW	Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, 10 dln, Leiden, 1911-1937
nz	noordzijde
oz	oostzijde
RANH	Rijksarchief Noord-Holland
RAU	Rijksarchief Utrecht
RGP	Rijks Geschiedkundige Publicatiën
RvB	Raad van Beroerten
SA	Stadsarchief
SBA	Stads bewaarde archieven
SU	Staten van Utrecht
UBU	Universiteitsbibliotheek Utrecht
U.s.	Utrechtse stijl
verz.BB	verzameling Buchel-Booth
zz	zuidzijde

Bronnen

Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage
- grafelijkheidsrekenkamer, 681bis en 681ter
- Hof van Holland, civiele sententiën
- Hof van Holland, criminele sententiën, 1529-1538

Algemeen Rijksarchief Brussel
- Audiëntie en Staat, 1647-3, correspondentie Brussel - HvU
- Raad van Beroerten, 131, Utrecht

Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam
- hs.Booth, portef. Ruysch

Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht
- collectie Booth
- historisch werkmateriaal
- Nederlands Hervormde Gemeente, 404
- notarieel, U 002 a 001; U 006 b 003; U 009 b 002; U 022 a 001; U 022 a 003; U 022 a 004; U 022 a 006; U 022 a 014
- SA I, 16, Buurspraakboek
- SA I, 17, lappe BSB
- SA I, 589, rekeningen eerste cameraar
- SA I, 590, rekeningen eerste cameraar
- SA I, 610, lijfrenteregister
- SA I, 626, rekeningen tweede cameraar
- SA I, 671, register van civiele sententiën
- SA I, 687, losse stukken ivm civiele processen
- SA I, 703, plecht- en procuratieboeken
- SA I, 704, minuten van transporten en plechten
- SA I, 705, register van transporten en plechten
- SA I, 708, register van beluydinge (transporten)
- SA II, 1243, rekeningen eerste cameraar
- SA II, 1259, rekeningen tweede cameraar
- SA II, 3243, minuten van transporten en plechten
- SA II, 3257, alderley acten-boeck
- SBA I, 239, rekening Zielbroederschap
- SBA II, 25, graven in de Buurkerk
- SBA II, 47, rek. Buurkerk
- SBA II, 706, rek. St.Nicolaaskerk
- SBA II, 797, rek. Geertekerk
- Supplement Archief, I, archief stedelijke raad
- Suppl. Arch., III, archief schepenbank

Koninklijke Bibliotheek in 's-Gravenhage
- Historie van Holland, kroniek van een Amsterdamse anonymus, hs. 76H42.

Rijksarchief Utrecht
- Dom, 651, rekeningen Domfabriek
- S. Pieter, 191, rekeningen grote fabriek
- S. Marie, 45, protocol not. Henric Beyer
- S. Marie 360-2, goederen mensurnaalkamer
- S. Jan, 162, rekeningen fabriekkamer
- Oudmunster, 499 II, rekeningen fabriek
- Oudmunster, 1737, manualen socius proost
- Financiële Instellingen van de landsheer, 16-37
- HvU, 32, tafel op plakkaat- en ordonnantieboeken
- HvU, 99, criminele sententiën
- HvU, civiele sententiën, 166-2
- SU landsheerlijke tijd, 3-9, resolutieboeken SU
- SU landsheerlijke tijd, 194, proces RvB vs SU
- verz. Buchel-Booth, 155, stamboom geslacht Booth
- verz. Buchel-Booth, 165-183, genealogische aantekeningen
- verz. Buchel-Booth, 213, aantekeningen familie Ruysch

Universiteitsbibliotheek Utrecht
- hs. 1780, genealogische aantekeningen van Aernout van Buchel
- hs. 1828, nr 189 aant. mbt de familie Ruysch
- hs. 1829, familiearchief Booth

Literatuur

Alberts, 1969, 1976 ▸ W.J. Alberts (red.) *Bronnen tot de bouwgeschiedenis van de Dom te Utrecht*, dl 2, tweede en derde stuk, 's-Gravenhage, 1969 en 1976. RGP, grote serie, 129 en 155.

AGN, 1949-1958 ▸ *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 12 dln, Utrecht, 1949-1958.

AGN, 1981-1982 ▸ *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 15 dln, Haarlem, 1981-1982.

Asch van Wijck, Van, 1851 ▸ A.H.M. van Asch van Wijck (red.), *Bescheiden betreffende het eerste tijdvak van de geschiedenis der hervorming in de stad en provincie Utrecht, 1524-1566* (Utrecht 1851). Berigten van het historisch genootschap te Utrecht, vierde deel, tweede stuk.

Augustijn, 1978 ▸ C. Augustijn, 'Gerard Geldenhouwer und die religiöse Toleranz', *Archiv für Reformationsgeschichte*, 69 (1978) 132-156.

Bannatyne, 1980 ▸ J.H. Bannatyne, *Conservatism in crisis: the provincial Estates of Utrecht 1576-1590*. Dissertatie St Andrews (1980). Manuscript te raadplegen op RAU.
Berents 1972 ▸ D.A. Berents, 'Gegoede burgerij in Utrecht in de 15de eeuw' *JOU*, 1972, 78-92.
Bergh-Hoogterp, Van den, 1990 ▸ Louise E. van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilversmeden te Utrecht in de late Middeleeuwen*, 2 dln, 's-Gravenhage/Maarssen, 1990.
Bogaers, 1993 ▸ Llewellyn Bogaers, 'Utrecht aan de vooravond van de alteratie', *MOU* (1993) 2-7.
Boom, Van der, 1940 ▸ A. van der Boom, *Monumentale glasschilderkunst in Nederland*, I, 's-Gravenhage, 1940.
Boom, Van der, z.j. ▸ A. van der Boom, *Ontwikkeling en karakter der oude monumentale glasschilderkunst*, Amsterdam, z.j..
Boom, Ten, e.a., 1992 ▸ H. ten Boom e.a. (red.), *Utrechters entre-deux, stad en Sticht in de eeuw van de reformatie 1520-1620*, Delft, 1992.
Booma, Van, en Van der Gouw, 1991 ▸ J.G.J. van Booma en J.L. van der Gouw, *Communio et mater fidelium. Acta des Konsistoriums der niederländischen reformierten Flüchtlingsgemeinde in Wesel 1573-1582*, Keulen/Delft, 1991.
Broeyer, 1991 ▸ F.G.M. Broeyer, 'De irenische Perkins-vertaling van de arminiaan Everard Booth (1577-1610)', *NAK*, 71 (1991) 177-210.
Brom en Van Langeraad, 1907 ▸ G. Brom en L.A. van Langeraad, *Diarium van Arend van Buchell*, Amsterdam, 1907.
Brugmans, 1904 ▸ H. Brugmans, ed., 'Utrechtsche Kroniek over 1566-1576', *BMHG*, 25 (1904).
Bruin, De, 1981 ▸ C.C. de Bruin, 'Hinne Rode', *JOU*, 1981, 101-209.
Bruijn, De, 1993 ▸ M.W.J. de Bruijn, 'Monumentale huizen in de Boterstraat en aan de Mariaplaats', te verschijnen in *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht*, 1993.
Buchelius, 1592 ▸ A. Buchelius, *Monumenta passim in templis ac monasteriis Traiectinae urbis atque agri inventa*, Utrecht, 1592, handschrift GAU, bibl. XXVIII L1.
Calkoen, 1897-1898 ▸ G.G. Calkoen, *Beschrijving van de Dom of St.Maartenskerk*, 3 dln, (typoscript, Utrecht 1897-1898), te raadplegen op GAU.
Calkoen, 1914 ▸ G.G. Calkoen, *Aanteekeningen omtrent de kapittelkerk van St.Salvator of Oude Munsterkerk na c.1220*, (typoscript, Utrecht, 1914), te raadplegen op GAU.
Campen, Van, 1935 ▸ J.W.C. van Campen, 'De Utrechtse Jeruzalem-broederschap', *JOU*, 1935, 52-89.
Catalogus, 1928 ▸ *Catalogus van het historisch Museum der stad Utrecht*, 2 dln, Utrecht, 1928.
Cramer en Pijper, 1910 ▸ S. Cramer en F. Pijper, *Bekentenisse Obbe Philips*, BRN, 7, 's-Gravenhage, 1910.
Daas, Den, en Wigbold, 1988 ▸ G.J. den Daas en A. Wigbold, 'Oudegracht 237 en het Zakkendragershuisje', *Steengoed*, 2 (1988) 1-18.
Damsté, 1967 ▸ P.H. Damsté, 'Compostel in Utrecht', *JOU*, 1967, 27-52.
Delforterie, 1976-1977 ▸ C.W. Delforterie, 'Brieven van legitimatie 1588-1794', *Jaarboek CBG*, 30 (1976) 180-206, en 31 (1977) 120-143.
Donkersloot-de Vrij, 1981 ▸ Marijke Donkersloot-de Vrij, *Topografische kaarten van Nederland vóór 1750*, Groningen, 1981.
Drie, Van, 1983 ▸ Rob van Drie, *De Staten van Utrecht en Philips II, een verkenning van het institutionele en het politieke aspect (1555-1561)*, Utrecht, 1983. Ongepubliceerde doctoraalscriptie geschiedenis RUU, te raadplegen op RAU of letterenbibliotheek RUU.
Duke, 1990 ▸ A.C. Duke, *Reformation and revolt in the Low Countries*, Londen/Ronceverte, 1990.
Elias, 1903-1905 ▸ J.E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam, 1578-1795*, 2 dln, Haarlem, 1903-1905.
Engelen, Van, z.j. ▸ E. van Engelen, *Grafs- en Wapen der Kerken van Utrecht*, handschrift GAU, bibl. 1841, (ca. 1710).
Frédéricq, 1900-1902 ▸ Paul Frédéricq, *Corpus Documentorum inquisitionis haereticae pravitatis neerlandicae*, dln 4 en 5, Gent/'s-Gravenhage, 1900-1902.
Fruin, 1895 ▸ R. Fruin, 'De voorbereiding in ballingschap van de Gereformeerde Kerk in Holland', *ANK*, 5 (1895).
Goertz, 1980 ▸ Hans-Jürgen Goertz, *Die Täufer, Geschichte und Deutung*, München, 1980.
Gouthoeven, Van, 1636 ▸ W. van Gouthoeven, *D'oude chronycke ende historiën van Holland, Zeeland ende Utrecht*, 's-Gravenhage, 1636.
Grapperhaus, 1984 ▸ Ferdinand H.M. Grapperhaus, *Alva en de tiende penning*, Zutphen, 1984.
Grosheide e.a., 1986 ▸ D. Grosheide e.a. (red.), *Vier eeuwen Universiteitsbibliotheek Utrecht*, I, Utrecht, 1986.
Heeringa, 1932 ▸ K. Heeringa (red.), *Rekeningen van het bisdom Utrecht 1378-1573*, dl 2: Rekeningen over het geestelijk gezag van den bisschop, Utrecht, 1932.
Holleman, 1953 ▸ F.A. Holleman, *Dirk van Assendelft, schout van Breda en de zijnen*, Zutphen, 1953.
Hoog, 1902 ▸ I.M.J. Hoog, 'Onze martelaren', *NAK*, n.s., I (1902).
Hoop Scheffer, De, 1873 ▸ J.G. de Hoop Scheffer, *Geschiedenis der kerkhervorming in Nederland van haar ontstaan tot 1531*, Amsterdam, 1873.
Hortensius, 1625 ▸ Lambertus Hortensius, *Historie ofte wyder verklaringhe van de jare 1524 tot de beschrijvinghe van 't bisdom aen die van Bourgondien*. Vertaling door A. Strick, 's-Gravenhage, 1625.
Hortensius, 1642 ▸ Lambertus Hortensius, *Secessionum civilium Ultraiectinarum et bellorum ab anno XXIV supra MCCCCC usque ad translationem episcopatus ad Burgundos*, 7 dln, Utrecht, 1642.
Hoven van Genderen, Van den, 1987 ▸ Bram van den Hoven van Genderen, *Het Kapittel-generaal en de Staten van het Nedersticht in de 15de eeuw*, Zutphen, 1987.
Jongerius, 1988 ▸ H.A.M. Jongerius, *De broederschap der ellendige zielen aan de Buurkerk te Utrecht, 1436-1520*, Utrecht, 1988, ongepubliceerde doctoraalscriptie RUU, te raadplegen op GAU of letterenbibliotheek RUU.
Jongerius, 1989 ▸ H.A.M. Jongerius, 'De broederschap der ellendige zielen aan de Buurkerk te Utrecht, 1436-1520', *JOU*, 1989, 9-36.
Joosting en Muller, 1906 ▸ J.G.C. Joosting en S. Muller Hzn (red.) *Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het bisdom Utrecht in de Middeleeuwen*, dl.I, eerste afdeling, 's-Gravenhage, 1906. Werken der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht, tweede reeks, nr. 8.

Kalveen, Van, 1972 ▸ C.A. van Kalveen, 'De gildenbeweging van 1525 en haar voorgeschiedenis', *JOU*, 1972, 93-114.
Kalveen, Van, 1979 ▸ C.A. van Kalveen, 'Bijdrage tot de geschiedenis van de gildenbewegingen in Utrecht, mei-augustus 1525', *JOU*, 1979, 54-87.
Kaplan, 1989 ▸ Benjamin J. Kaplan, *Calvinists and Libertines: The Reformation in Utrecht, 1578-1618*, Ann Arbor, 1990. Thesis Harvard University 1989, facsimile uitgave.
Kinschot, Van, 1853 ▸ G.L.F. van Kinschot (red.), 'Verbalen van A. van Gryspere ende J. van Lent, commissarissen in de troubles de annis 1567 en 1568', *Codex Diplomaticus Neerlandicus*, tweede serie, tweede deel, tweede afdeeling (1853).
Kwartierstatenboek, 1978-80 ▸ Genealogische Vereniging Prometheus, Technische Hogeschool Delft, Delft, 1978-1980.
Leeuwen, Van, 1685 ▸ S. van Leeuwen, *Batavia Illustrata*, 's-Gravenhage, 1685.
Marcus, 1735 ▸ Jacob Marcus, *Sententiën en indagingen van den hertog van Alba ...*, Amsterdam 1735.
Matthaeus, 1738 ▸ Antonius Matthaeus, *Veteris aevi analecta seu vetera aliquot monumenta quae hactenus nondum visa*, 5 dln, 's-Gravenhage, 1738.
Mellink, 1953 ▸ A.F. Mellink, *De wederdopers in de Noordelijke Nederlanden, 1531-1544*, Groningen, 1953.
Mellink, 1978 ▸ Albert Mellink, *Amsterdam en de wederdopers in de zestiende eeuw*, Nijmegen, 1978.
Mellink, 1985 ▸ A.F. Mellink, *DAN*, dl 5: Amsterdam (1531-1536), Leiden, 1985.
Monde, Van der, 1844-1846 ▸ N. van der Monde, *Beschrijving van de pleinen, straten, stegen, waterleidingen, wedden, putten en pompen der stad Utrecht*, 3 dln, Utrecht, 1844-1846.
Mout, 1987 ▸ M.E.H.N. Mout, 'De humanist Gerard Geldenhouwer als raadgever van vorsten', in: D.E.H. de Boer en J.W. Marsilje (red.), *De Nederlanden in de late middeleeuwen*, Utrecht, 1987, 142-154.
Muller, 1888 ▸ S. Muller Fzn. (red), 'Gedenkschriften van jonkheer Herberen van Mijnden', *BMHG*, 11 (1888) 1-70.
Muller, 1924 ▸ S. Muller Fzn., 'De afbeeldingen van de Utrechtsche stadsbannier en de kovels der burgemeesters', *JOU*, 1924, 40-60.
Nierop, Van, 1978 ▸ Henk van Nierop, *Beeldenstorm en burgerlijk verzet in Amsterdam 1566-1567*, Nijmegen, 1978.
Nierop, Van, 1985 ▸ H.F.K. van Nierop, 'Adellijke bastaarden in de zestiende eeuw', in: S. Groenveld e.a. (red.), *Bestuurders en geleerden*, Amsterdam/Dieren, 1985.
Nieuwenhuis, 1962 ▸ J.C.B. Nieuwenhuis, *Inventaris van de voormalige gemeenten Overschie en Schiebroek*, Rotterdam, 1962.
Obreen, 1903 ▸ H.G.A. Obreen, *Geschiedenis van het geslacht Van Wassenaar*, Leiden, 1903.
Plomp, 1987 ▸ N. Plomp, 'Legitimaties in de Noordelijke Nederlanden in de Bourgondische en Habsburgse tijd', *Jaarboek CBG*, 41 (1987) 80-136.
Prinsen, 1911 ▸ J. Prinsen, *Collectanea van Gerardus Geldenhauer Noviomagus*, Amsterdam, 1911.
Raven, 1865 ▸ J.W.L. Raven, ed., 'Kronijk van Utrecht, 1576-1591', *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, 21 (1865), vijfde serie, eerste deel.
Ridderikhof e.a., 1971-1988 ▸ C.M. Ridderikhof e.a. (red.), *Les livres des procurateurs de la nation germanique de l'ancienne université d'Orléans, 1444-1602*, dl. 1: Premier livre des procurateurs, 1444 -1546, Leiden, 1971; dl. 2: Biographie des étudiants, Leiden, 1978; Deuxième livre des procurateurs, 1546-1567, Leiden, 1988.
Schelven, Van, 1930 ▸ A.A. van Schelven, 'Het verzoekschrift der drie millioen goudguldens', *BVGO*, IX (1930) 1-42.
Schilfgaarde, Van, 1932-1952 ▸ A.P. van Schilfgaarde, *Het archief van het huis Bergh*, 9 dln, Nijmegen, 1932-1952.
Schillings, 1962-1966 ▸ A. Schillings, *Matricule de l'université de Louvain*, dl 3: 1485-1527, en dl 4: 1528-1569, Brussel, 1962-1966.
Smidt, De, e.a., 1966-1988 ▸ J.Th. de Smidt e.a., *Chronologische lijsten van de geëxtendeerde sententiën en procesbundels (dossiers) berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen*, Werken van den Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandsche recht, 3de reeks, XXI, dln 1-6 (1966-1988).
Someren, Van, 1896 ▸ J.F. van Someren, ed., *La correspondance du prince Guillaume d'Orange avec Jacques de Wesenbeke*, Supplement bij de Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau, Utrecht/Amsterdam, 1896.
Spruyt, 1992 ▸ B.J. Spruyt, 'Hinne Rode (c.1480-c.1539): het leven en de ontwikkeling van de dissidente rector van het Utrechtse fraterhuis', in: Boom, Ten, e.a., 1992, 21-43.
Sterk, 1980 ▸ J. Sterk, *Philips van Bourgondië (1465-1524)*, Zutphen, 1980.
Strubbe en Voet, 1960 ▸ Eg.I. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*, Antwerpen/Amsterdam, 1960.
Tenhaeff, 1946 ▸ N.B. Tenhaeff (red.), *Bronnen tot de bouwgeschiedenis van de Dom te Utrecht*, dl 2, eerste stuk, 's-Gravenhage, 1946. RGP, grote serie, 88.
Toorenenbergen, Van, 1882 ▸ J.J. van Toorenenbergen, ed., 'Summa der Godliker Scrifturen', *Monumenta Reformationis Belgicae*, Leiden, 1882.
Tongerloo, Van, 1988 ▸ L. van Tongerloo, *Glasschenkingen in de St.-Janskerk*, Gouda, 1988.
Trapman, 1978 ▸ J. Trapman, *De Summa der Godliker Scrifturen (1523)*, Leiden, 1978.
Verdam, 1932 ▸ J. Verdam, *Middelnederlandsch handwoordenboek*, 's-Gravenhage, 1932.
Verheyden, 1961 ▸ A.L.E. Verheyden, *Le conseil des troubles: liste des condamnés (1567-1573)*, Brussel, 1961.
Vis, 1992 ▸ G.N.M. Vis, *Jan Arentsz*, Hilversum, 1992.
Vijlbrief, 1950 ▸ I. Vijlbrief, *Van anti-aristocratie tot democratie*, Amsterdam, 1950.
Vliet, Van, 1979 ▸ J.M. van Vliet, *Ketterij en ketterbestrijding in de stad Utrecht in de zestiende eeuw (ca. 1520-1580)*, Utrecht, 1979. Niet gepubliceerde doctoraalscriptie RUU, te raadplegen op het GAU of de letterenbibliotheek RUU.
Vliet, Van, 1987 ▸ Jan van Vliet, *Ketters rond de Dom*, Utrecht, 1987.
Vries, De, 1973 ▸ M.H. de Vries, 'De Hanze-ramen in de Utrechtse parochiekerken', *Het vijf kerken restauratieplan*, 1, afl. 2 (1973) 9-17.
Vroom, 1981 ▸ W.H. Vroom, *De financiering van de kathedraalbouw in de middeleeuwen*, Maarssen, 1981.

Weber, 1981 ▸ Annette Weber, *Schutterij of geschutter. De Utrechtse burgerhoplieden, 1572-1610*, Utrecht, 1981. Niet gepubliceerde doctoraalscriptie RUU, te raadplegen op GAU of letterenbibliotheek RUU.
Wittert van Hoogland, 1909-1912 ▸ E.B.F.F. Wittert van Hoogland, *Bijdragen tot de geschiedenis der Utrechtsche ridderhofsteden en heerlijkheden*, 2 dln, 's-Gravenhage, 1909-1912).
Wijnaedts van Resandt, 1961 ▸ W. Wijnaedts van Resant, 'Van Hoboken', *Jaarboek CBG*, 15 (1961) 172-178.
Wyntjes, 1981 ▸ S.M. Wyntjes, *The lesser nobility of Utrecht in the revolt of the Netherlands*, Ann Arbor, 1981. Thesis Tufts University 1972, facsimile uitgave.
Woltjer, 1971 ▸ J.J. Woltjer, 'Het conflict tussen Willem Bardes en Hendrick Dirckszoon', *BMGN*, 86 (1971) 178-199.
Woltjer, 1992 ▸ J.J. Woltjer, 'Kerkgeschiedenis en mensbeeld', in: Boom, Ten, e.a., 1992, 3-10.

Noten

* Dit artikel is een uitgebreide, geannoteerde versie van een lezing die ik op 15 januari 1993 heb uitgesproken in de Utrechtse Domkerk ter gelegenheid van de opening van de internationale tentoonstelling *'Naar een nieuw evenwicht: Europa na de Reformatie'*. De integrale versie van deze lezing wordt gepubliceerd in de *Doopsgezinde Bijdragen*, 19, 1993. Een onderzoek als dit is voor één mens teveel omvattend. Mirjam de Baar, Marten Jan Bok, Martin de Bruijn, Bas Dudok van Heel, Arie de Groot, Bram van den Hoven van Genderen, J.F. Jacobs, M.S.F. Kemp, F.C. de Rooy, Cees van Schaik, Regina Sprenger, Louise van Tongerloo, Hein Vera, Bini van der Wal en W.A. Wijburg dank ik dan ook van harte voor hun medewerking. Lezers van eerdere versies van dit artikel dank ik voor hun stimulerende commentaar dat mij hielp mijn gedachten te scherpen. Het onderzoek voor dit artikel werd gesteund door de Stichting voor Historisch Onderzoek, die wordt gesubsidieerd door de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

1 'Gereformeerd' was in de zestiende eeuw de gangbare benaming voor wat nu de Nederlands Hervormde Kerk genoemd wordt.

2 Woltjer, 1992, 6.

3 In de leggers van de lijfrenten komt de naam Dirck Weyman, zoon van Jan Weyman en zijn vrouw Michieltje, voor het eerst voor in 1509. Niet alleen op het leven van Dirck wordt dan een lijfrente ingesteld, maar ook op dat van zijn zus Stijn en van zijn broer Jan. In akten wordt Dirck altijd als eerste van de vier kinderen van Jan Weyman en diens vrouw Michieltje genoemd. Dit betekent dat Dirck al een paar jaar oud was, toen zijn ouders deze lijfrente kochten. (Zie GAU, SA I, 610, over 1510, dl I, f. 297 en f. 401.) In een akte van 1505 worden Jan en Michiel als echtelieden vermeld. (GAU, SA I, 703, donderdag op Willibrordsavond [6 nov.]) Het vermoeden dat Dirck als oudste zoon ca. 1505/06 geboren is, lijkt niet ongerijmd.

4 In bronnenpublicaties: Asch van Wijck, Van, 1851, 124-125; Kinschot, Van, 1853, 71, 73-74, 83-84, 100, 121, 172; Brugmans, 1904, 70-71, 83, 85-86. In de literatuur: Hoog, 1902, 110, nr 183; Verheyden, 1961, nr 11.923; Marcus, 1735, 50-51, en Hoop Scheffer, De, 1873, 462-63; Mellink, 1953, 232; Vliet, Van, 1979, 26, 30, 89; Vliet, Van, 1987, 20 (hier wordt abusievelijk 1533 genoemd als het jaar waarin het proces tegen broers en zuster Weyman plaatsvond voor het Hof van Utrecht).

5 Geraadpleegd zijn: lijfrenteregisters, transportakten, civiele en strafrechtelijke processen, rekeningen van kapittels, parochiekerken en stadsbestuur, voogdijstellingen, raads- en Statenbesluiten, ooggetuigeverklaringen, religieuze verhandelingen en liederen, beeldende kunst, gebrandschilderd glas, iconografie, leuzen, etc.

6 GAU, SA I, 13, f. 40^{v}.

7 Uit Alberts, 1976, 851, blijkt dat een geschoold ambachtsman van het kaliber van Jan Weyman in 1528 in de zomer 5 stuivers per dag verdiende en in de winter 31/2 stuiver. Een knecht verdiende toen resp. 4 en 3 stuivers per dag.

8 Hiertoe heb ik de cameraarsrekeningen van de stad geraadpleegd over de jaren 1529-1530 (het is immers niet onwaarschijnlijk dat Dirck enige tijd in de gevangenis heeft doorgebracht). Daarnaast heb ik de transporten en plechten van 1530 doorgenomen in de hoop dat daar een borgstelling tussen zou zitten. Deze naspeuringen leverden niets op. Dit rechtvaardigt het vermoeden dat de familie van Dirck Weyman rijk genoeg was om uit eigen bezit een dergelijke borgstelling af te geven. Waren er derden in deze garantiestelling betrokken, dan was daar zeker een officiële akte van opgemaakt. Zie ook de conclusie van deel II.

9 Bergh-Hoogterp, Van den, 1990, II, biografie 107.

10 RAU, HvU, 99, I, 25-4-1534, f. 189^{v}-196.

11 RAU, HvU, 32, tafel op plakkaat- en ordonnantieboeken. Aldaar wordt verwezen naar het Plakkaatboek 1530-1548, f. 156, dat echter verloren is gegaan. In het register [tafel] staat gelukkig een groot deel van de aankondiging vermeld.

12 Zie RAU, HvU, 99, I, over de periode 20 t/m 30-6-1534, f. 197-214^{v}.

13 Zie Muller, 1888, 54; Hoog, 1902, 86, nr 1; Hoop Scheffer, De, 1873, 463; Mellink, 1953, 232-33; Bergh-Hoogterp, Van den, 1990, II, biografie 138. In een noot bij Muller, 1888, noemt deze abusievelijk 1533 als het jaar waarin Dominicus Abelsz. is geëxecuteerd. Van den Bergh-Hoogterp heeft dit overgenomen.

14 GAU, SA I, 704.

15 De rekeningen over 1534, RAU, Fin. Instellingen, ontbreken.

16 RAU, HvU, 99, I, 25-4-1534, f. 189^{v}.

17 Cramer en Pijper, 1910, 129-137.

18 Mellink, 1953, 28-31. Vergelijk Goertz, 1980, 67-76.

19 Voor nieuw inzicht in de beweging der Dopers leze men Goertz, 1980; voor de relatie tussen 'Münster' en Wederdopers uit de Nederlanden: Mellink, 1953.

20 Bergh-Hoogterp, Van den, 1990, II, biografie 89, en de talrijke verwijzingen aldaar.

21 Historie van Holland, f. 331^{r-v}, gepubliceerd in Mellink, 1985, 29.

22 ARA, Hof van Holland, Criminele sententiën 1529-1538, 30-3-1534 (U.s.), f. 41^{r-v}.

23 Mellink, 1953, 359, 361, stelt dat er in 1534 in Holland in totaal 58 doodvonnissen gewezen zijn en dat wie berouw toonde onmiddellijk gratie kreeg. Holland had in dat jaar een toeloop van honderden herdoopten: voor de uittocht naar Münster waren er in Holland een aantal verzamelpunten, en na de mislukte uittocht trokken veel herdoopten naar Amsterdam.

24 In mijn dissertatie zal ik uitvoerig op dit verschijnsel ingaan.

25 Zie de registers van Alberts, 1969, 1976, op Abel (Werneri), aurifaber, en Jan Weyman. Voor opdrachten aan Abel vande Vechte, zie ook Bergh-Hoogterp, Van den, 1990.

26 Abel van de Vechte was in 1495/96 lid geworden van de Zielbroederschap in de Buurkerk, Jan Weyman in 1508/09, (GAU, SBA I, 239).

27 Op 19-5-1526 kocht Jan Weyman hoogstwaarschijnlijk voor zijn vrouw een graf in de Buurkerk, GAU, SBA II, 47, rek. Buurkerk, 1526/27, f. 16; GAU, SBA II, 25, f. 91 (mededeling van Marten Jan Bok).

28 GAU, SA I, 13, f. 83, 19-9-1526.

29 Zie voor die diversiteit van de vroege reformatie in de Noordelijke Nederlanden de eerste 5 hoofdstukken van: Duke, 1990. Voor recente literatuur over Utrecht, zie Spruyt, 1992, en Bogaers, 1993.

30 Op 17 augustus 1521 vond er te Amersfoort een boekverbranding van lutherse boeken plaats; in 1524 en 1525 werd het in Utrecht verboden lutherse geschriften te lezen of te (ver)kopen.

31 De priester Herman Gherardi moest in 1522 negen luthers-geïnsprireerde stellingen herroepen (Frédéricq, 1900, 4, 86-87).

32 Hinne Rode hield zich bezig met de avondmaalsopvatting: of Christus als dan niet lijfelijk aanwezig was in brood en wijn. Voor informatie, zie Spruyt, 1992, 21-43; Bruin, De, 1981, 101-209.

33 Voor Gerard Geldenhouwer, zie NNBW, 6, 550-554; Prinsen, 1911; Sterk, 1980; Augustijn, 1978; Mout, 1987.

34 Frédéricq, 1900, dl.4, 293, 367-373, 376, 395-400.

35 Frédéricq, 1900, dl.4, 370.

36 GAU, SBA I, 239, 1503/04. Een vermelding van zijn overlijden heb ik niet gevonden. Dit kan er op duiden dat hij het lidmaatschap van de broederschap heeft opgezegd.

37 De 'Summa der Godliker Scrifturen' (1523) is opnieuw uitgegeven door: Toorenenbergen, Van, 1882.

38 Voor de discussie over het auteurschap van de 'Summa', zie Trapman, 1978, hoofdstuk 3.

39 Op 24-5-1524 werd Jan Seversz. ingeschreven als nieuwe burger (GAU, SA I, 16, BSB, f. 26^{v}). Op 17-6-1524 moest hij de stad voor zonsondergang verlaten, 'want hy mettet werk van luteryen besmet is' (GAU, SA I, 13,f. 145^{v}). Op 7-4-1525 mag Jan Seversz. zich onder borgstelling weer in Utrecht vestigen; op 17-5-1525 wordt hem en zijn gezellen echter weer de stad gewezen, 'om des willen hy vander saicken van luteryen gecorrigeert is geweest.' (GAU, SA I, 13, f. 8^{v} en f. 20).

40 Hortensius 1642, II, 44-45; GAU, SA I, 16, f. 56, donderdag na Mauritii [27 sept.] 1526.

41 Bogaers, 1993, 2-7.

42 Dat drie miljoen gulden in die tijd een groot bedrag is, illustreren de volgende getallen: in 1556 heeft Philips II in verband met de oorlog tegen Frankrijk dringend 3 miljoen gulden nodig. Via een bede brengen de gezamenlijke Nederlandse gewesten, na langdurig onderhandelen, bijna 21/2 miljoen gulden bijeen. (Berekend naar gegevens van Grapperhaus, 1984, 26-27, en Drie, Van, 1983, 113-122.) De schuldenlast van de Staten van Utrecht bedroeg in 1562 ruim 250.000 gulden (RAU, SU landsheerlijke tijd, 118-5, f. 36-37^{v}, 20-7-1562).

43 ARABr, RvB, 131, f. 4-9^{v}; RAU, SU landsheerlijke tijd, 194, dossier 30-12-1567 [1566 U.s.]. Het request dat de Utrechtse delegatie het stadsbestuur aanbood was vermoedelijk hetzelfde als waarover reeds in oktober 1566 in protestantse kringen gesproken was (cf AGN, 1952, 4, 345-46). Historici hebben veel aandacht gewijd aan de achtergrond van dit request: was het oprecht bedoeld als een gebaar naar Philips II, of was het een dekmantel om fondsen in te zamelen voor een oorlog die in de herfst van 1566 al onvermijdelijk leek? (Voor de diverse standpunten zie o.a. Schelven, Van, 1930) Voor Utrecht acht ik het niet relevant om nader op de achtergronden van dit verzoekschrift in te gaan. Het is duidelijk dat het Utrechtse request onderdeel uitmaakte van een landelijk plan, maar de mensen die in Utrecht het smeekschrift aanboden waren, met uitzondering van Adriaen van Oestrum, zo overduidelijk niet toonaangevend binnen de religieuze beweging in de stad (zie n. 53), dat de actie mij als een vorm van bluf voorkomt. In dit vermoeden word ik gesterkt door het feit dat in de 'Utrechtsche Kroniek' (Brugmans, 1904) het aanbieden van dit rekest niet wordt opgemerkt.

44 In het Accoord werd ondermeer bepaald dat protestantse prediking *buiten* die steden toegestaan was waar zij al vóór het uitbreken van de hagepreken werd gehouden.

45 Voor alle fasen van contact tussen centrale overheid, stadsbestuur en gereformeerden, zie RAU, SU landsheerlijke tijd, 194.

46 Marcus, 1735, vonnis 33.

47 RAU, SU landsheerlijke tijd, 194, 20-12-1566.

48 Marcus, 1735, 356-57.

49 ARABr, RvB, 131, f. 4-9^{v}; RAU, SU landsheerlijke tijd, 194, dd 30 dec. 1567 [1566 U.s.].

50 Kinschot, Van, 1853, 71-72; Brugmans, 1904, 70-71.

51 ARA, grafelijkheidsrekenkamer, 681bis, f. 178^{r-v} en 681ter, f. 168^{r-v}; Marcus, 1735, 350-51.

52 Brugmans, 1904, 83.

53 Zie n.43. Jan Pyll was in 1563 en 1564 lid van de stedelijke raad. Adriaen van Oestrum was brouwer (mededeling van M.S.F. Kemp). In 1564 was hij kerkmeester van de Geertekerk. Hij was getrouwd met Stephania de Goeyer, dochter van Dirck de Goeyer, die herhaaldelijk een functie als stedelijk raadslid heeft bekleed. Adriaen van Oestrum was een der leiders van de gereformeerde religie in Utrecht. Tezamen met zijn vrouw was hij tijdig uitgeweken naar Wezel, waar zij een vooraanstaande plaats in de gereformeerde kerk innamen (cf Booma, Van, en Van der Gouw, 1991). Van Dirck Dircksz. Nueteboom is mij, buiten wat in zijn vonnis vermeld staat, nog niets bekend (zie Marcus, 1735, 356-57).

54 Zie over Willem Dircksz. Baerdesen: Mellink, 1978; Woltjer, 1971; Nierop, Van, 1978.

55 Had Dirck Weyman deel genomen aan de beeldenstorm dan was dit zeker niet onopgemerkt gebleven. Sommigen zullen opmerken dat Dirck Weyman te oud was om deel te nemen aan de beeldenstorm. Bij de kerkdeuren hadden de protestanten een wacht opgesteld die een sympathisant zeker toegelaten zou hebben. Was dit gebeurd, dan was het bekend geweest.

56 In de avond van 23 augustus 1566, de dag dat in Amsterdam de beeldenstorm was losgebarsten, hadden Dirck Cater, Willem Dircksz. Baerdesen, Jan Arentsz. en Frans Volckertsz. Coornhert in Haarlem de maaltijd gebruikt bij Dirck Volckertsz. Coornhert. Nog diezelfde avond reed dit gezelschap met uitzondering van Dirck Volckertsz. naar Den Haag (S.A.C. Dudok van Heel, in zijn te verschijnen dissertatie, waarvan de voorlopige werktitel luidt: *Van maagschap tot factie*). In de hervormingsbeweging waren ook veel politieke elementen vervlochten: verzet tegen de centralistische politiek van Brussel ten gunste van aloude privileges. Voor dit artikel is het niet mogelijk om genuanceerd op deze verwevenheid in te gaan.

57 Vis, 1992, 56, 60-66, met name 65 is illustratief.

58 Brugmans, 1904, 31-32.

59 Vis, 1992, 83.

60 Fruin, 1895, 6, 20-23, 33-35; Vis, 1992, 82-83.

61 Dit proces wordt uitvoerig beschreven in Fruin, 1895, 33-46, en Vis, 1992, 95-99. Citaat, ibidem, 98.

62 Vis, 1992, 99.

63 Zie Vis, 1992, 56, noot 135 en bijlage III. Het handschrift van het Vermaenlied bevindt zich op het RANH, coll. losse aanwinsten, 1530, f. 68^{v}.

64 De radicale doperse groeperingen zijn in Utrecht alle fel vervolgd. Ook alle vreedzame doperse conventikels zijn op den duur opgerold, waarbij opvalt dat Utrechtse burgers veelal in de gelegenheid werden gesteld om zich tijdig uit de voeten te maken. Deze vervolging wordt in mijn dissertatie uitvoerig belicht.

65 Hoog, 1902, 110, nr 183.

66 GAU, NHG, 404, f. 3, 8-3-1579.

67 Deze gegevens berusten alle op gesprekken die Bas Dudok van Heel en ik over dit onderwerp hebben gevoerd. In zijn dissertatie zal hij uitvoerig op dit verschijnsel ingaan.

68 Booth probeerde Claes Weyman in de adelstand te verheffen door hem aan de familie Van der Lecke te liëren (RAU, verz. BB, 171, f. 625; RAU, verz. BB, 155, nr 213 mbt de familie Ruysch; UBU, hs. 1828, nr 189; UBU, hs. 1829, m.n. dl VII). Evenals Buchelius kende hij de familie Weyman het familiewapen van de Van der Leckes toe (UBU, hs. 1780 f. 34b; RAU, verz. BB, 165, f. 34; verz. BB, 181, f. 175; verz. BB, 171, f. 625). Op de grafsteen van Cornelis Booth in de Geertekerk was zijn kwartierstaat afgebeeld met op de plaats van Weyman de naam en het wapen van het geslacht Van der Lecke (Engelen, Van, z.j., I, 439). Noch in de vele genealogische beschrijvingen van de familie Van der Lecke (*Nederlandse Leeuw*, 1932, 1987; *Ons Voorgeslacht*, 1982, 1983, 1984 en 1986; *NNBW*, II, 792-795; Kwartierstatenboek, 1978-80; Gouthoeven, Van, 1636; Leeuwen, Van, 1685; Schilfgaarde, Van, 1932-1952; Obreen 1903; Holleman 1953; Nieuwenhuis, 1962; *De Wapenheraut*, 1902, 1905 en 1906; *Taxandria*, 1934) noch in Booths uitgebreide aantekeningen over zijn voorgeslacht is overigens een rechtvaardiging voor deze verbinding te vinden. Booth zelf wist ook wel beter: in 1637 was hij als neef getuige van het huwelijk van een kleinzoon van Melchior Weyman (GAU, not., U 009 b 002, 2-4-1637). Ook was hij op de hoogte van tal van akten die de relatie tussen de families Ruysch en Weyman aangaven.

69 RAU, verz. BB, nr 165, f. 34-35; nr 181, f. 175-176; nr 183, f. 18. GAU, Suppl. arch., I, Ixx.

70 Glasmaker was in de eerste helft van de zestiende eeuw de gebruikelijke benaming voor mensen die met glas werkten. De term 'glaesscryver' was in deze tijd gereserveerd voor mensen die gebrandschilderde ramen ontwierpen en die eventueel uitvoerden, zoals de Crabeths in Gouda. In de loop van de zestiende eeuw devalueert deze term. Dan wordt 'glasschrijver' de gebruikelijke benaming voor een glasmaker. Overigens is bekend dat de Weymannen ook gebrandschilderd glas hebben gemaakt. In zijn genealogie van de familie Weyman noemt Booth mr Hendrick Weydeman 'glaesscryver' (RAU, verz. BB, 165, f. 34) en verwijst daarbij naar GAU, SA I, 16, 1445, f. 168, alwaar echter vermeld staat: 'meister Henric Weideman die glaesmaker'. Dit kan een voorbeeld zijn van zeventiende-eeuwse opwaardering van het beroep (en bevestigt dan wat ik eerder over Booth opmerkte, nl hij niet gelukkig was met de ambachtelijke status van deze voorouderlijke familietak).

71 Te weten de hierboven genoemde Hendrick Weideman, diens zoon Dirck en zijn zonen Hendrick, Jan en Claes. Onze Dirck Weyman, de zoon van Jan, was volgens de kroniekschrijver van 1566-1576 'glaesmaecker', hoewel ik geen opdrachten aan hem ken (Brugmans, 1904, 70-71 en 83). Ook Claes' zoon Cornelis was glasmaker (RAU, Oudmunster, 1737, 1534/35, f. 32; GAU, SBA II, 797, 1557, f. 16; Heeringa, 1932, II, 205 (gegevens van mw L. van Tongerloo), evenals diens zoon Melchior (zie UBU, hs 1780, dl I, f. 34b; SA I, 706, 1564/65, f.14^{v}, en 1571/72, f. 16^{v}; SA II, 1259, 1589/90, f. 28^{v}-29, mededeling van Bini van der Wal).

72 In 1455 had de Hanze met mr Hendrick Weydeman een contract gesloten voor gedenkramen in de vier Utrechtse parochiekerken. In een bedankbrief uit 1459 wordt hij 'de glaesmaker van wege des coopmans ende der nacy voirseit' [de Hanze] genoemd (Vries, De, 1973, 15, mededeling van mw L. van Tongerloo). Van Dirck Weyman sr wordt opgemerkt dat hij knechts heeft, Alberts, 1969, 304, 317, 429; evenals van Jan Weyman: GAU, SBA II, rek. Buurkerk, 1514/15, f. 47, en RAU, S. Marie, 45, f. 18 (mededeling van Bram van den Hoven van Genderen); en van Claes Weyman: GAU, SA I, 626, 1507/08, f. 22.

73 GAU, SA I, 16, f. 168.

74 Zie Vries, De, 1973, 14-16.

75 En wel in 1450/51 en in 1465/66, zie Tenhaeff, 1946, 265, 397.

76 GAU, SA I, 13, f. 131^{v}, 5-7-1458 (mededeling van J.F. Jacobs).

77 Buchelius, hs. 1780, f. 34b.

78 Alberts, 1969, 304: 1490/91, 317: 1491/92, 327: 1491/92, 413: 1495/96, 421: 1495/96, 429 en 439: 1496/97, 469: 1497/98, 497: 1498/99, 541 en 549: 1500/01, 565 en 574: 1501/02, 603 en 607: 1502/03, 634: 1503/04. RAU, Dom, 651, rek. 1495/96, onder exp. extraord. twee vermeldingen; 1499/1500, onder exp. jaercedulen; 1501/02; 1502/03, daar ook onder exp. oct.; 1503/04.

79 GAU, SA I, 610, f. 238 ff, 407, 487.

80 GAU, SA I, 589, f. 22. Aan de verplichte lening van 1492/93 had Dirck Weyman niet bijgedragen, wel aan de lening van 1495/96 die een groter contingent burgers omvatte.

81 In 1490, 1491 en 1492 is Dirck Weyman sr meenteman namens de steenbikkers (GAU, SA I, 13, f. 66, 85, 125, 138 en f. 138 en f. 3); in 1492 is hij kapitein van de wacht in de Korenmarktbuurt (GAU, SA I, 16, f. 45); in 1496 is hij ouderman van het steenbikkersgilde (GAU, SA I, 13, f. 155), en in 1498 en in 1501 maakt hij deel uit van de stedelijke raad (GAU, SA I, 13, f. 24^{v} en 109^{v}).

82 GAU, SA I, 703, dinsdag op S. Petrus ad cathedram [22 febr.] 1503. Door de huizen op de Boterstraat in kaart te brengen, - mogelijk omdat in zestiende-eeuwse transportakten altijd de buren worden vermeld -, kon ik constateren dat het om Boterstraat 8-10 ging. M.W.J. de Bruijn, die over de naamlijst van de bewoners van dit pand beschikte (RAU, S. Marie 360-2, goederen mensurnaalkamer 1487, f. 11^{v}) bevestigde dit.

83 RAU, S. Marie, 360-2, goederen mensurnaalkamer, 1487, f. 3^{v} (mededeling M.W.J. de Bruijn). Is dit pand de huidige Mariaplaats 1?

84 GAU, SA I, 708, p.14, 17-9-1515. Zij verkocht dit huis aan een broer van een overleden schoondochter.

85 Alberts, 1969, 1504/05: 659; 1505/06: 688; 1506/07: 752; Alberts, 1976, 1507/08: 21; 1508/09: 54 en 65; 1509/10: 91; 1510/11: 123; 1511/12: 15; 1513/14: 222; 1514/15: 258; 1515/16: 298; 1516/17: 333.

86 Alberts, 1976, 65. Vergelijking met de originele rekening, RAU, Dom, 651, 1508/09, onder exp. extraord. leert dat de transcriptie in de bronnenpublicatie niet helemaal correct is: 'in hora' moet zijn 'in Hoirn' (met dank aan H.L.Ph. Leeuwenberg).

87 Zie Calkoen, 1897-1898, I, 100.

88 GAU, SA I, 626, 1506/07, f. 7.

89 RAU, Oudmunster, 499 II, 1508/09, f. 123; 1509/10, f. 142. Bram van den Hoven van Genderen schreef mij dat Jan Weyman de vaste glazenier van dit kapittel was.

90 RAU, S. Jan, 162, rek., mei 1514.

91 GAU, SBA II, 47, 1514/15, f. 24^{v}, f. 25: een knecht van Jan Weyman ontvangt 15 stuivers aan drinkgeld 'van 't proest glaes te setten'. Uit f. 24^{v} blijkt dat het om een glas van de proost van Oudmunster gaat.

92 Alberts, 1976, 333. Jan Weyman ontvangt in 1516/17 3 rijnsgulden en 15 stuivers voor zijn werkzaamheden, inclusief de 'drinckpennynck hem van des lantcommenduersglas [...] gegunt'. Steven van Zuylen van Nyevelt was in die tijd landcommandeur (Matthaeus, 1738, dl 5, 882-83).

93 Alberts, 1976, 190.

94 RAU, S. Pieter, 191, 1499-1527, f. 75^{v}, f. 76^{v}, f. 84^{v}, f. 124, f. 134 (2x), f. 135^{v}, f. 146 (2x), f. 148. In 1505 woonde Hendrick Weyman in Amsterdam (GAU, SA I, 703, Willibrordavond 1505).

95 RAU, Dom, 651, rek. 1495/96, onder 'exp. extraord.'

96 RAU, verz. BB, 165, f. 34; GAU, SA I, 703, S. Michielsavond [28 sept.] 1519.

97 GAU, SA I, 16, BSB, f. 77, donderdag na Oculi [20 maart] 1528.

98 RAU, S. Pieter, 191, 1517, f. 231^{v}; 1518, f. 243, f. 243^{v}; 1519, f. 259; 1521, f. 285^{v}, f. 286^{v}; 1522, f. 299.

99 GAU, SBA II, 706, 1526/27, los blad.

100 GAU, SA I, 626, 1507/08, f. 21, f. 22; 1519/20, f. 6^{v}, f. 8, f. 18; 1525/26, f. 6^{v}.

101 RAU, Oudmunster, rek., 499 II, 1508/09, f. 128.

102 Alberts, 1976, 96, 1509/10; RAU, Dom, 651, rek. 1551/52, onder exp. dec. Wanneer Claes in 1523 lid van de stedelijke raad is, vraagt het Domkapittel zijn oordeel over afgeleverd werk (Alberts, 1976, 621).

103 GAU, SBA II, 706, f. 9, 1522.

104 GAU, SBA II, 47, 1528/29, f. 25.

105 De expresse verwijzing naar de Domdeken is ongebruikelijk.

106 GAU, SBA II, 47, 1514/15, f. 25.

107 GAU, SBA II, 47, 1514/15, f. 24^{v}.

108 Deze gegevens zijn afkomstig van mw L. van Tongerloo en van Bram van den Hoven van Genderen.

109 Zo gaf de heer Van Montfoort in 1517/18 de Buurkerk een glas, GAU, SBA II, 47, 1517/18, f. 19^{v} (mededeling van mw L. van Tongerloo).

110 Voor de grenzen van de Utrechtse parochies zie: Joosting en Muller, 1906, dl I, eerste afdeling, 255-256.

111 Cf Boom, Van der, z.j., 75-76.

112 Hiertoe heb ik Buchelius, 1592, en Engelen, Van, z.j., op het GAU geraadpleegd, evenals Catalogus, 1928, over het bewaard gebleven gebrandschilderd glas in Utrecht (Domkerk: 200-202, de nrs 1285-1288; Jacobikerk: 231-232, nrs 1456-1463; Nicolaïkerk: 234-235, nrs 1472-1477. Van de Buurkerk is geen glas bewaard gebleven.) Van Engelen mag dan nog ca. 1710 een raam gezien hebben dat door Hendrick Weyman in de Jacobikerk gemaakt was, hij heeft daar geen tekening van gemaakt (Vries, De, 1973, 13).

113 Zie Vries, De, 1973, 14-16. (mededeling van mw L. van Tongerloo.)

114 Alberts, 1969, 607.

115 GAU, SA I, 626, 1525/26, f. 6^{v}.

116 Zie Muller, 1924. Dat het een meer gebruikt tafereel is, moge blijken uit de tekening van een glas dat in de Buurkerk gestaan heeft, waarop vier Utrechtse burgemeesters of oversten staan afgebeeld, met hun kovels en wapens onder de beeltenis van S. Maarten (GAU, H.A., R 48.2, c. 1648 anoniem) en uit een kopergravure naar een tekening van J. van Attevelt in het Centraal Museum (Catalogus 1928, nr 1580, ca. 1648) van een verdwenen glasraam in het Duitse Huis, waarop vier geharnaste burgers zijn weergegeven die het stadsvaandel dragen met een beeltenis van S. Maarten. Zie ook Catalogus, 1928, nr 1581, en Catalogus, 1952, nr 368a.

117 GAU, SBA II, 706, 1522, f. 9; zie ook f. 3.

118 Cf Vroom, 1981, 337-340. De kapittels betalen veelal uit in rijnsguldens. De waarde van de rijnsgulden fluctueert zeer. Het zou een aparte studie vereisen om de waarde van de rijnsgulden door de jaren heen vast te stellen. De stad drukt het geld nu eens in rijns-

guldens, dan weer in stadponden uit. Ook hiervan schommelt de waarde. Na 1528 wordt in Utrecht de karolus gulden geïntroduceerd, die gewoonlijk uit 20 stuivers bestaat.

119 GAU, SA I, 610, 1510 I, f. 297, f. 301; 1510 II, f. 97 en f. 401.

120 RAU, S. Marie, 45, f. 18, 20-2-1513 (mededeling van Bram van den Hoven van Genderen); een lening aan de snijder Gerit Jacob Jansz.: GAU, SA I, 703, dinsdag na Anthonius [19 jan.] 1518.

121 De huizen van de familie Weyman waren niet in de tien rijkste buurten van Utrecht gelegen, vlg. Berents, 1972, 86-90.

122 RAU, S. Marie, 360-2, goederen Mensurnaalkamer 1487, f. 65v. (mededeling van M.W.J. de Bruijn, die mij vertelde dat het hier om Boterstraat 25 gaat). Wanneer Jan dit pand verwierf, is uit de gegevens niet op te maken. In een latere fase was zijn moeder, die inmiddels weduwe was, eigenaar van het pand. Heeft hij dit pand eerst aan haar verkocht en daarna weer van haar geërfd? Het is zeer waarschijnlijk: uit latere akten blijkt dat Jan Weyman eigenaar was van een pand aan de Zadelstraat zz (nr. 22?) dat doorloopt in een pand aan de Boterstraat nz (nr.25?) dat later door zijn kinderen geërfd is (GAU, Suppl. Arch., 44, 12 4 1553). Het is waarschijnlijk dat het om hetzelfde pand in de Boterstraat gaat: in de registratie van de goederen van de mensurnaalkamer is niet ingevuld wie na de weduwe van Dirck Weyman eigenaar van dit huis was. In 1582 was dit pand nog in het bezit van de familie (GAU, SA II, 3243, 4-5-1582).

123 GAU, SA I, 703, dinsdag na S. Odulphusdag [15 juni].

124 Voor Boterstraat 25, zie n. 122; voor Boterstraat 8-10, zie n. 82, n.183 en GAU, SA I, 705, 120-21, 19-8-1574.

125 GAU, SA I, 703, op S. Michielsavond [28 sept.] 1519.

126 GAU, SA I, 708, 76, Beloken Pasen [16 april] 1520. Volgens de index op Monde, Van der, 1844-1846, is de moderne naam van het Jan Walensteegje de Korte Jufferstraat. Die ligt echter niet bij de Nieuwstraat.

127 Voor het testament van Peter Laurensz., zie GAU, SA I, 687, 2b, 19-9-1532. Uit GAU, SA I, 705, 8a, 16-7-1558, blijkt dat Claes dat in de Rode Hoorn woont.

128 RAU, 188, I, dd 7 juni 1535. Claes Weyman te Wijk bij Duurstede heeft 4 gulden tegoed van de overleden bisschop Philips van Bourgondië (mededeling van M.S.F. Kemp).

129 Booth verwijst naar een transportakte van dinsdag na Mauritius [27 sept.] 1524, RAU, verz. BB, 181, f. 175. Deze akte bleek niet meer te achterhalen. Uit reconstructie viel op te maken dat het om het huis aan de Nieuwstraat hoek ABCstraat ging (GAU, SA I, 703, 94, 2-6-1524): Gheryt Sem transporteerde aan Wyn Ghysbertsz., schout van de Jacobikerk te Utrecht, o.a. een kwart van twee cameren gelegen in de Nieuwstraat op de zuidhoek van de ABCstraat. Volgens Booth, tzp, transporteerden Wynant Gysbertsz., schout S. Jacobs, en zijn vrouw Alith, Gysbert Semmendochter, aan Cornelis Weyman en zijn vrouw Agnese Gerritsdochter van Oostrum op dinsdag na Mauritius [27 sept.] 1524 ... (niet ingevuld). Uit een proces dd 15-10-1561 (GAU, SA I, 671, f. 20-23) blijkt dat Cornelis en Agnese dit pand inderdaad uit een erfenis, en wel van Jan de Wit Stevensz. in hun bezit hadden gekregen. Dirck jr eiste in 1561 zijn aandeel uit de erfenis van zijn oom Cornelis op.

130 GAU, SA I, 705, 15-1-1562: de erfgenamen van Cornelis Weyman dragen aan Dirck Weyman en zijn vrouw Lambertje de goederen over die hun zijn aangekomen uit diens erfenis. Na het overlijden van Dirck en Lambertje zullen deze goederen en het geld dat zij hebben opgebracht weer toevallen aan deze erfgenamen. Uit transportakten is bekend dat Dirck en Lambertje in ieder geval in 1564 ofwel hun intrek in het huis hebben genomen, ofwel er de eigenaren van zijn. (GAU, SA I, 704, f. 211-12; o.c., 30-1-1567; 705, 27-1-1568, f. 37/42.)

131 GAU, SA II, 3243, 145, 6-4-1583. Zie ook Daas, Den, en Wigbold, 1988, 10-18 (mededeling van mw L. van Tongerloo).

132 Vergelijk Berents, 1972, 90-91.

133 GAU, SA I, 13, 1-2-1514, f. 65, en 1-2-1522, f. 87.

134 GAU, SA I, 13, 1-2-1520, f. 28v; 1-2-1525, f. 3v; 25-4-1525, f. 13v.

135 GAU, SA I, 13, f. 115v, 1-2-1523.

136 Zie de genealogie in bijlage.

137 Zie GAU, SA I, 703, f. 18, dinsdag na St Lambertusdach [20 sept.] 1502. De getuigen werden bij deze gelegenheid opgeroepen zich bij de Utrechtse schepenbank te melden. Op 24-2-1503 (o.c., f. 157v) begeerde Jan Jansz. van Parys 'schiftinge ende scheydinge op Jan zynen soen die hy hadde by Geertruyt zynen wyve, Dirck Weymansdochter, zaliger gedachten'. Was Geertruid reeds in 1502, in het kraambed, gestorven? Duidelijk is dat de erfenis geregeld moest worden in overeenstemming met de huwelijkse voorwaarden. In 1502/03 had Jan van Parys burgerrechten van de stad Utrecht gewonnen (GAU, SA I, 589, f. 11). Deze vader en zoon spelen in de verdere lotgevallen van de familie Weyman geen rol.

138 Hij verwierf in 1535 het burgerrecht van de stad Utrecht (GAU, SA I, 17, lappe BSB, 1537, f. 121; GAU, SA I, 590, 1534/35, f. 22v. Mededeling van mw L. van Tongerloo). In 1555 ontvangt Floris Claesz. (postuum?) 30 gulden uit de erfenis van Marcus van Weze, domkanunnik en proost van Culemborg, voor een glas dat hij op diens verzoek in de Walburgiskerk in Arnhem heeft gemaakt (GAU, Inv. 120, 601).

139 Zie oa GAU, SA I, 704, 96-97, 4-9-1577. Dit fenomeen om de achternaam van de grootmoeder aan te nemen, wanneer anders alleen een patronymicum beschikbaar is, heet 'springnaam'.

140 Het was moeilijk vast te stellen met welke Nicolaes Ruysch Maria Weyman een verhouding heeft gehad. Cornelis Booth zelf heeft deze onduidelijkheid gecreëerd door twee verschillende mrs Nicolaes Ruysch te noemen als man van Maria Weyman en/of vader van Ruysch Claesz.: in de genealogie van Weyman noemt hij Maria Weyman 'huysfrouw van mr Niclaes Ruysch, advocaet' (RAU, verz. BB, 165, f. 34); in de genealogie Ruysch vermeldt hij Ruysch Claesz. als zoon van Claes Ruysch, zoon van Jan Ruysch Claesz. uit Utrecht die gehuwd is met Hillegond, en zijn vrouw Margriete (f. 41). Elders verwijst hij naar een andere zoon van deze Claes en Margriet, te weten Jacob (RAU, verz. BB, 180, f. 60). Dat de feiten anders lagen was Booth zeer wel bekend: van Buchelius had hij in 1635 een stamboom ontvangen van de nazaten van Ruysch Jansz., waarin zijn zoon mr Claes Ruysch, doctor in de beide rechten, genoemd wordt in verbinding met Maria Weymans [en niet van der Lecke, zie n. 57], doch niet als kanunnik (RAU, verz. BB, 213, f. 18). In een ander handschrift wordt vermeld dat mr Nicolaes Ruysch, kanunnik van Oudmunster, bij Maria van der Lecke,

dochter van Claes van der Lecke, genaamd Weyman, een zoon had, Ruysch Claesz., raad van de graaf van Arenberg, etc. (GAA, hs. portef. Ruysch, 1ste stuk, nr 21. Mededeling van S.A.C. Dudok van Heel en Bram van den Hoven van Genderen). In de literatuur hebben beide visies navolging gekregen. Dat Ruysch Claesz. zou afstammen van de Utrechters Jan Ruysch Claesz. en Hillegond in: *De Navorscher*, resp. 28 (1878) 363, en 29 (1879) 374; *De Nederlansche Leeuw*, 5 (1887) 82; *Nederland's adelboek*, 43 (1950) 405-06.) Dat Ruysch Claesz. een kleinzoon is van de Amsterdammer Ruysch Jansz. wordt vermeld in Elias, 1903-1905, dl 1, 10; en in Ridderikhof e.a., 1978, tweede deel, 1, 348, biografie 588. De bronvermeldingen aldaar leverden mij overigens het bewijs dat Ruysch Claesz., Jacob en Cornelia de natuurlijke kinderen waren van de kanunnik Nicolaes Ruysch (GAU, SA I, 610, p. 254, 275, 294). Dat zij ook de kinderen van Maria Weyman waren, leerde ons de akte van 15-1-1562 (SA I, 705). Kennelijk ervoer Cornelis Booth een onwettige geboorte als een smet op zijn blazoen - wat het in feite ook was -, terwijl in de zestiende eeuw de onwettige afstamming van adel of hoge geestelijkheid maatschappelijk aanzien niet in de weg hoefde te staan. De carrière van Ruysch Claesz. is daar een goed voorbeeld van. (Vergelijk Nierop, Van, 1985, en Plomp, 1987, vooral 87).

141 Cornelis was getrouwd met Agnes, die zeer waarschijnlijk een dochter was van de adellijke Gerrit van Oostrum die in 1497 met Wickenburch beleend was (mededeling van M.S.F. Kemp). Volgens Marcel Kemp is er wat met deze Gerrit aan de hand: hij had joffr. Elisabeth Booth gehuwd, maar zij worden nooit samen genoemd. Was het een mésaillance? Ook merkwaardig is dat Gerrit al tijdens zijn leven de heerlijkheid Wickenburch heeft overgedragen aan zijn broer Claes, en dit terwijl hij toen nog schout van 't Goy en van Houten was. Zie de genealogie.

142 In 1508/09 werd Jan Weyman lid van de Zielbroederschap, GAU, SBA I, 239.

143 Jongerius, 1988, 72-78 en 1989, 32-36 karakteriseert op goede gronden de Zielbroederschap rond 1500 als prestigieus.

144 Vergelijk Jongerius, 1989, 19-20.

145 GAU, SBA I, 239, 1530/31, onder ontvangsten.

146 In de jaren dertig wordt herhaaldelijk melding gemaakt van Zielbroeders die hun verplichtingen niet nakomen en die tevens weigeren de boete die daarop staat, te betalen. Jan Weyman is hier niet bij (GAU, SBA I, 239).

147 GAU, SBA I, 239, 1547/48, onder ontvangsten.

148 C. Booth, RAU, verz. BB 165, f. 34. Zie ook Hortensius, 1642, 44.

149 In 1526 transporteren Hendrick Weyman en zijn vrouw Geertruyt, Claes Weyman en zijn vrouw Katryn, en de weduwe van Cornelis Weyman aan hun broer Jan (RAU, verz. BB, 181, f. 176). De akte waar Booth naar verwijst, is helaas verloren gegaan. Vermoedelijk ging het om het transport van een huis.

150 Voor informatie over de troublen leze men: Kalveen, Van, 1972 en 1979.

151 Voor de politieke invloed van de bisschop, zie Hoven van Genderen, Van den, 1987, 26-30.

152 De elect is de benaming van iemand, in dit geval van Hendrick van Beieren, die tot bisschop is uitverkoren, maar daartoe (nog) niet de noodzakelijke wijding(en) heeft ondergaan.

153 Op 1-2-1525 was er, zoals in die tijd gebruikelijk, een nieuw stadsbestuur gekozen.

154 In 1525 was de adel door een samenloop van omstandigheden weer eens in de gelegenheid een aantal vetes uit te vechten. De kampen die zich vormden, werden 'factie' genoemd. Meestal waren de leden van een factie door verwantschap of andere banden aan elkaar verplicht. Bij zo'n club konden zich groeperingen aansluiten die ook belangen te verdedigen hadden. Vaak werd dit een monsterverbond. Ongelijksoortige belangen waren op één hoop gegooid. In dit soort conflicten waren de mensen die buiten de kerngroep stonden vaak de grote verliezer. In het conflict zelf was hun steun belangrijk, maar voor de feitelijke besluitvorming legden zij geen gewicht in de schaal. In de middeleeuwse adellijke conflicten valt de gilden en/of de burgerij vaak dit lot ten deel. Zoals in de troublen van 1525-1528 en in 1566, na de Beeldenstorm.

155 Kalveen, Van, 1979, 85-86.

156 Van de 24 raadsleden blijven er zes gehandhaafd; van de twaalf schepenen drie, Kalveen, Van, 1972, 111.

157 GAU, SA I, 13, f. 65, 4-2-1526.

158 Uit de rekening over 1526/27 van de Nicolaïkerk blijkt dat Claes nog geld tegoed heeft van bisschop Philips voor een glas in deze kerk. Het gaat om een bedrag van 20 gulden. (GAU, SBA II, 706, los blad, 1526/27. Mededeling van mw Bini van der Wal.) Zie ook n. 128.

159 GAU, SA I, 16, BSB, f. 76^{v}, donredages na Oculi [20 maart].

160 GAU, SA I, 16, BSB, f. 77, donredages na Oculi [20 maart].

161 In de jaren 1525-1528 bekleedde Jan Aertsz. van Buesichem vele bestuurlijke functies, als raadslid, vive en schepen (GAU, SA I, 13, f. 1, 4, 13v, 62v, 63, 76, 102v, 144v, 145). Namens de raad was hij in 1527 afgevaardigd naar het overleg tussen de elect en de hertog van Gelre (f. 131^{v}-132). Op hem was een paskwil gemaakt (A. Strick, Paskwillen, in: Hortensius 1625, achterin, geen paginering).

162 GAU, SA I, 13, RDB, f. 81^{v}, 23-6-1531.

163 Op S. Willibrordsavond [6 nov.] 1505 vertegenwoordigden moeder Dibborch en de broers Henrick, Jan en Claes, en de zuster Lysbeth 'Cornelis Weyman, haer uutlandigen brueder' in de verdeling van de goederen, hun nagelaten door hun man en vader Dirck Weyman. (GAU, SA I, 703, Plecht- en procuratieboeken.) Ook Lambertus Hortensius vermeldt dat Cornelis zich vele jaren in vele oorlogen onderscheiden heeft door zijn moed (Hortensius, 1642, II, 44).

164 In 1515 werd Cornelis veroordeeld tot een boete vanwege een vechtpartij (GAU, SA I, 13, RDB, f. 100, donderdag op S. Thomasavond [20 dec.] 1515). In 1526 kwam hij op gewelddadig wijze om het leven, zie verder.

165 In het RDB staat de naam 'Slory' (GAU, SA I, 13, f. 50). Vergelijking met transportakten maakt echter duidelijk dat deze naam in Utrecht niet voorkomt. Wel een Sloey, en zelfs een Reyer Sloey! Naar mijn idee zijn Reyer Slory en Reyer Sloey één en dezelfde persoon. Vgl GAU, SA I, 704, f. 28, 1-3-1543.

166 GAU, SA I, 13, f. 50, 28-11-1525. Ten onrechte heeft Frédéricq, 1900-1902, dl 5, 89-90, het woord 'secte' in deze tekst in godsdienstige zin opgevat. Van Cornelis Weyman is geen actieve religieuze stellingname bekend, wel een politieke. Het woord sekte

dient hier dan ook als factie te worden gelezen. Vgl. Verdam, 1932. Helaas hebben veel auteurs over de vroege hervorming in Utrecht deze mededeling van Frédéricq klakkeloos overgenomen (waaronder Vliet, Van, 1979, 19; Spruyt, 1992, 25). Frédéricq, 89, klonk ook wel bijzonder overtuigend door in zijn samenvatting bovengemeld citaat te omschrijven als '.. dat men, na den afloop der loterij, al degenen, die tot de *secte van Luther* niet behoorden, opte kop slaen woude.' (cursivering van mijn hand). Interessant is ook Hoop Scheffer, De, 1873, 328, die schrijft dat Cornelis Weyman 'vol doldriftigen ijver voor de Sacramentisterij zijn afschuw tegen de Katholieken te kennen gegeven zou hebben door de bedreiging, dat men straks na afloop eener loterij ... "hen die van horen sect nyet en waren opten kop slaen wouden"'.

167 GAU, SA I, 13, f. 42v-43.

168 GAU, SA I, 13, f. 54^{v}, 58^{v}.

169 Zie de talloze verordeningen in het Buurspraakboek in 1525 om conflicten te vermijden, oa GAU, SA I, 16, 3-10, 13-10, 11-11, 25-11, 14-12, 23-12.

170 Hortensius, 1642, II, 44-45.

171 GAU, SA I, 703, donderdag na S. Servaes [16 mei] 1527. Een plechtbrief behelst een geldlening, waarbij (vaak) een huis als onderpand wordt gegeven.

172 Uit de rekening wordt niet duidelijk of het raam geschonken is door Goeyert van Voerde Hendricksz. of door Goeyert van Voerde Goeyertsz. Beiden bekleedden in 1525 een openbare functie, de eerste als heemraad op de Lekdijk, de ander als schepen. Beiden werden in april 1525 naar huis gestuurd. Goeyert van Voerde Henricksz. was een coryfee van de afgezette factie; later verliet hij de stad en gaf hij leiding aan de ballingen. Op 1-7-1528 keerde hij te zamen met de elect naar Utrecht terug, waar hij in ere werd hersteld.

173 GAU, SBA II, 47, 1528, f. 25.

174 Zie n. 71.

175 De lijfrenteregisters van 1543 zijn in verband met restauratie helaas niet ter inzage. In 1557 kopen Jan Weyman en zijn vrouw Bertgen voor 8 karolus gulden en 10 stuivers lijfrenten voor hun dochter Engeltgen (GAU, SA I, 610, 1557, f. 51).

176 GAU, SA I, nr 705, 16-7-1558, 8a.

177 Voor de goederen van *Jan Weyman*, zie GAU, SA I, 705, 19-8-1574, waarin verwezen wordt naar het transport van zijn huis aan de Boterstraat zz dat op 26-10-1549 had plaats gevonden. Op 12-4-1553 moet Dirck zijn broer Jan en zijn zusters Marie en Stijntje uitkopen uit het pand aan de Zadelstraat (GAU, Suppl.Arch. 44, 12-4-1553). Op 17-11-1553 verkopen Jan, Stijntje en Marie hun aandeel in het huis aan de Steenstraat (GAU, SA. I, 704). Voor de goederen van *Claes Weyman*: op 23-1-1559 verkopen zijn kinderen het huis aan de Springweg (GAU, SA I, 704, f. 34-36; zie ook RAU, S. Marie, 2670, 23-1-1559, f. 5). Of Claes Weyman dan overleden is of elders is gaan wonen, valt niet met zekerheid vast te stellen. De rekeningen van de eerste cameraar, waarvan overigens het boekjaar 1561/62 ontbreekt, vermelden zijn overlijden niet.

178 De glasmaker Melchior Weyman ontving opdrachten van de S. Nicolaaskerk en van het stadsbestuur (zie n. 71). Ook had het kapittel van Oudmunster in 1566/67 een contract met hem gesloten om op de feestdagen van St Odulphus [12 juni] en St Fredericus [18 juli] hun graven in de crypte van de kerk met bloemen te versieren (Calkoen, 1914, 34, vriendelijke mededeling van Bram van den Hoven van Genderen). Voor de zonen van Floris Claesz. en Maria Weyman Jansdochter zie de genealogie.

179 Vergelijk Vijlbrief, 1950, 29-30, 34-35, en Berents, 1972, 90-92. In het Groot Woordenboek der Nederlandse Taal van Van Dale wordt 'oligarchie' omschreven als een 'regering van weinige personen die behoren tot zekere bevoorrechte klassen of standen, waarbuiten aan niemand enig direct of indirect aandeel in 's lands bestuur is vergund.'

180 GAU, SA I, 13, f. 21^{v}, 20-8-1535.

181 Voor informatie over Willem Goertsz., zie RAU, verz. BB, onder de familienaam Compostel, 167, p.240, 242, en 179, p.1451.

182 GAU, SA I, 13, f. 13. Een wantsnijder is een lakenkoopman.

183 Wanneer Willem Goertsz. dit pand verworven heeft, valt niet met zekerheid te zeggen. Daarvoor vertonen de bronnen teveel lacunes. Bovendien werden in die tijd ook percentages van een huis verkocht. Het archiefmateriaal laat het volgende zien: in de transportakte van 22 april 1535 wordt Jan Weyman nog genoemd als de buurman van Dirck Wolff, vermoedelijk slechts een bewoner, geen eigenaar van het pand (GAU, SA I, 704, 22-4-1535, p. 67). Jan Weyman wordt in een niet-gedateerd stuk eigenaar genoemd van de Cleynen Hoern, dat toen nog verbonden geweest kan zijn met de Gulden Hoern (RAU, S. Marie 340-2, goederen kleine kamer 1487, f. 11^{v}, mededeling van M.W.J. de Bruijn). Op 3 maart 1541 verkopen Willem Goertsz. en zijn vrouw Joestgen De Cleyne Hoern (GAU, SA I, 704, 3 maart 1541, p. 56). Zij moeten dit pand dus voor die tijd verworven hebben. De akte van dit transport is echter verloren gegaan. Overigens blijkt Dirck Weyman in 1563 nog gedeeltelijk eigenaar van dit pand te zijn (GAU, SA I, 671, civ. sent., dd 10 juli 1563, f. 162-164). Misschien was bij een eerder transport slechts een gedeelte van het huis verkocht en had de familie Weyman een aandeel behouden. De bovengenoemde rekeningen van de kleine kamer van het kapittel van S. Marie geven geen inlichtingen over Boterstraat 8.

184 GAU, SA I, 590, 1535/36, f. 17^{v}: de eerste cameraar heeft 'thien ponden van 40 groten 't pont' ontvangen van Jan en Dirck Weyman.

185 Er was een structureel verschil in inkomsten en vermogen tussen lakenkooplieden en glasmakers: in 1496 kochten de steenbikkers voor minder dan 1000 pond aan lijfrenten, terwijl de wantsnijders in datzelfde jaar tussen de 4000 en 5000 pond aan lijfrenten besteedden (Berents, 1972, 84). Ook op persoonlijk niveau was er een verschil in vermogen: de weduwe van Willem Goertsz. sr droeg in de verplichte lening van 1495/96 2 gulden bij (GAU, SA I, 589, f. 18), wat volgens Berents, 1972, 83 staat voor een kapitaal van tussen de 450 en 850 gulden. Goeyert Willemsz., de vader van Willem Goertsz. jr, woonde aan de Gansmarkt, eerst in de Zwarte Arend, daarna in de Zwarte, ook wel de Gulden Clock (RAU, verz. BB, 179, f. 1451). In 1524 zegelde hij met een adelaar (Ridderlijke Duitse Orde, 1231, 19-3-1524; mededeling van M.S.F. Kemp). In 1536 kocht Willem Goertsz. het huis Compostel aan de Gansmarkt, waar zijn nageslacht naar genoemd is (zie Damsté, 1967).

186 GAU, SA I, 13, f. 3. Willem Goertsz. maakte van 1530 tot 1545 onafgebroken deel uit van de Utrechtse magistraat.

187 ARABr, Audiëntie en Staat, 1647-3, 28-5-1544; GAU, SA I, 13, 7-9-1545, f. 172v-173. Adriaen Pauwelsz. was in 1534 in Amsterdam gearresteerd. Evenals Dominicus Abelsz. had hij zich ingescheept om naar Münster te gaan. Voor het Hof van Holland heeft hij op 9-5-1534 zijn wederdoop herroepen. Hij is er met een processie en een boete van 3 karolus guldens van afgekomen (ARA, Hof van Holland, crim. sent., f. 65-66v, 9-5-1534). Op 10-7-1534 presenteerde hij het Hof van Utrecht dit vonnis (RAU, HvU, 99, marge f. 206v). Zie Bergh-Hoogterp, Van den, 1990, biografie 133.

188 Resp. GAU, SA I, 671, f. 154v-155, 19-5-1563, mbt het pand aan de Lange Nieuwstraat hoek ABCstraat, (met dank aan Marten Jan Bok die mij op dit vonnis wees), en GAU, SA I, 671, f. 162-164, 10-7-1563, mbt de Cleynen Hoern aan de Boterstraat (zie n. 183).

189 RAU, HvU, civ. sent., 166-2, nr 47, 28-9 en 26-10-1562; GAU, SA I, 706, f. 50v, 2-4-1563; GAU, SA I, 671, 5-8-1564. Ik weet niet vanuit welke hoedanigheid Dirck Weyman is aangesteld als curator van Anthonie van Snellenberch, over wie ik overigens geen informatie heb kunnen vinden. Zijn achternaam duidt op een goede komaf.

190 Brugmans, 1904, 70.

191 Huych Pot bekleedde enkele jaren een raadszetel (1536, 1537, 1538 en 1542).

192 ARA, civiele sententiën Hof van Holland, 3.03.01.01, stuk nr 540, 13-3-1565 (1566 U.s.). Uit dit stuk blijkt dat Dirck Weyman met de krankzinnige vrouw geregeld het huis van Huych Pot bezocht.

193 GAU, SA I, 705, 15-1-1562.

194 De panden aan de Steenweg werden verkocht (GAU, SA I, 705, 23-6-1562 en 15-4-1563).

195 Op 28-3-1564 ontving Dirck Weyman van zijn broer Jan en zijn zusters Christina en Marie hun aandeel in het huis aan de Lange Nieuwstraat hoek ABCstraat dat zij van hun oom Cornelis hadden geërfd (GAU, SA I, 704, 69). Vóór 15-10-1561 had oom Hendrick Weyman uit Haarlem zijn aandeel in dit pand al aan Dirck overgedaan (GAU, SA I, 671, f. 20-23).

196 Kinschot, Van, 1853, 73-74. De schout schatte de waarde op 104 gulden en 15 stuivers, en de deurwaarder van het Hof van Utrecht op 115 gulden en 11 stuivers.

197 RAU, Fin. Instellingen, 98, f. 235v-238v. Deze posten bevatten slechts het door de rentmeester van de geconfisqueerde goederen geregistreerde bezit. Reeds in 1567/68 is Dirck Weyman ten dele uit het lijfrenteregister uitgeschreven (GAU, SA I, 590, f. 159). In 1568/69, f. 116v, volgde nog een staartje.

198 Kinschot, Van, 1853, 100. Het lijkt niet waarschijnlijk dat hier een ander dan onze Dirck Weyman is bedoeld, temeer daar deze Gerrit van Renesse de natuurlijke vader was van Dircks buurvrouw Margriet (GAU, SA I, 705, 27-1-1568, 37/42). Of dit voorschot inderdaad heeft plaats gevonden, blijft de vraag. In de verhoren zelf wordt er niet verder op ingegaan, en in de inventarissen van Dircks en Gerrits goederen wordt er geen melding van gemaakt. Zolang wij alleen een verklaring van een derde hebben en niet over een schriftelijk bewijs beschikken, blijft deze transactie raadselachtig.

199 Op 12-4-1553 uit een pand in de Omloop van S. Marie (ofwel aan de Zadelstraat ofwel aan de Boterstraat nz), GAU, Suppl. Arch., 44, 12-4-1553. En in 1564 uit het huis aan de Lange Nieuwstraat (GAU, SA I, 704, 69).

200 Gerrit van Renesse was raadsheer van het Hof van Utrecht. Hij was lid van het Verbond der Edelen. Hij werd ter dood veroordeeld, niet omdat hij actief had deelgenomen aan de beeldenstorm en latere ontwikkelingen, maar wel omdat hij dissidenten in woord en daad had ondersteund (Marcus, 1735, 323-24). Zo had hij er in september 1566 binnen het Hof van Utrecht op aangedrongen dat de stad Utrecht zich onder de bescherming van de heer van Brederode zou stellen. Zijn zoon Jan, domkanunnik, was reeds op 3 juli 1568 onthoofd, omdat hij dienst had genomen bij de heer van Brederode (Marcus, 1735, 317). Gerrits bastaardzonen Philips en Willem waren op 17 augustus 1568 bij verstek veroordeeld tot eeuwige ballingschap en confiscatie van hun goederen, omdat ook zij in dienst van de heer van Brederode waren gegaan (Marcus, 1735, 106-119). Vergelijk Wyntjes, 1981, 94vv, 175, 309.

201 Nadrukkelijk wil ik opmerken dat ik religie niet als een afgeleide factor zie van een maatschappelijke positie. Dat zou een terugkeer zijn naar reductionistische opvattingen, waarvan het marxisme een voorbeeld is. Mijn verhaal over Dirck Weyman kan dus niet worden samengevat als 'gemankeerd, dus gereformeerd'. Ik zoek naar een veelheid van analyseerbare factoren die een rol kunnen spelen in de religieuze of maatschappelijke stellingname. Binnen deze optiek verdienen het religieuze gevoelen en de maatschappelijke positie gelijkelijk aandacht.

202 Schelven, Van, 1930, 11-14.

203 GAU, NHG, 404, lidmaatschapslijsten 1579-1589. Vergelijk Kaplan, 1989, 134, 136-137.

204 Kaplan, 1989, 126, 135-36.

205 Met name is er nog veel onderzoek te doen naar de verhouding tussen katholiek en protestant. Kaplan 1989 is een uitstekende studie naar de verhouding tussen de protestantse groeperingen onderling, maar gaat eraan voorbij dat katholieken nog lange tijd het grootste deel van de Utrechtse bevolking uitmaakten.

206 Te vergelijken met de massale toeloop naar katholieke erediensten in de nadagen van het communistische regime in Polen: deze manifestaties van devotie waren ook een uiting van protest tegen het regime.

207 Vergelijk Kaplan, 1989, 146.

208 Te denken valt aan de verdrijving van de Spanjaarden uit Utrecht in 1576, de slechting van het kasteel Vredenburg enkele maanden later, het doorzetten van het satisfactieverdrag met Willem van Oranje eveneens in 1577, het gevecht om Hubert Duifhuis als Utrechts pastoor te behouden in 1578, de totstandkoming van de Unie van Utrecht in 1579 (tegen de beweging van de contra-Unie), in 1580 de invoering van de gereformeerde religie als de enige die in het openbaar uitgeoefend mag worden, etc. Vergelijk Kaplan, 1989, 120-121, en Bannatyne, 1980, 50-51.

209 Zie voor het begrip 'opstandig bewustzijn', Hugenholtz, hoofdst. 7, 11 en 12.

210 Vonnis van Dirck Weyman in: Marcus, 1735, 350-51; vonnis van Dirck Nueteboem, 356-57.

211 Vonnis van Jan Pijll en Adriaen van Oestrum in: Marcus, 1735, nrs 13 en 34.

212 Mededeling van J.F. Jacobs.

213 Zeer waarschijnlijk is hij in 1503 overleden: de stadsrekeningen van 1503 zijn verloren gegaan en zijn naam ontbreekt bij de overledenen van 1504 en 1505 op wier leven een lijfrente is gesteld (SA I, 589).
214 RAU, verz. BB, 168, f. 366, nr. 79 (mededeling van M.S.F. Kemp). Zie n. 141.
215 De gegevens mbt de rekening van de eerste cameraar en de lijfrenteregisters ontving ik van J.F. Jacobs.
216 Mededeling van J.F. Jacobs.
217 Robert van Bergen werd in 1547 coadjutor (hulpbisschop) van de Luikse bisschop Joris van Oostenrijk (1544-1557). Van 1557 tot 1564 was hijzelf bisschop van Luik (Strubbe en Voet, 1960, 286).
218 Van drs J.F. Jacobs ontving ik de gegevens mbt het landmeterschap, de huwelijksdatum en de overlijdensdata van de beide echtelieden.
219 Zie ook SA II, 3243, 3-9-1598*, 4-5-1599*, 22-5-1601*, 7-5-1602 en 20-11-1610*. De *-gegevens dank ik aan J.F. Jacobs.
220 Met dank aan W.A. Wijburg.
221 Zie ook: GAU, SA II, 3243, 24-11-1585, 20-1-1586 (2x), 15-12-1590 (MW had zich ten onrechte bij de liquidatie van de boedel van zijn overleden schoonvader 23 gulden toegeëigend), 16-11-1592 (transport van huize De Nobel), 28-8-1598, 29-12-1613; GAU, SA II, 2827, 22-7-1592; GAU, not., U 003 a 011, f. 184-186, 24-7-1596; GAU, SA II, schepenarchief, 2299, 3-6-1605 (gedwongen verkoop van pand aan de Gansstraat?).
222 Mededeling van W.A. Wijburg.
223 Deze Jacob Ruysch is, gezien de leeftijd, niet identiek met de Jacob Ruysch die met Margriet Cornelisdr. getrouwd is (SA I, 705, 15-1, 27-2 en 3-7-1554, 23-6-1562, en 28-2-1570).